ومن یتوکل علی الله فهو حسبه

[illegible]

197. Cat. c.

نسخه صحیحه بوستان

[illegible]

مطبع مصطفائی محمد مصطفی خان ۱۲۹۲ طبع گردید

SOCIETY
SOCIETY

بسم الله الرحمن الرحیم

دیباچه

بنام جهاندار جان آفرین ‌ ‌ ‌ حکیم سخن در زبان آفرین
خداوند بخشندهٔ دستگیر ‌ ‌ ‌ کریم خطابخش و پوزش پذیر
عزیزی که هر که از درش سر بتافت ‌ ‌ ‌ بهر در که شد هیچ عزت نیافت
سر پادشاهان گردن فراز ‌ ‌ ‌ بدرگاه او بر زمین نیاز
نه گردنکشان را بگیرد بفور ‌ ‌ ‌ نه عذرآوران را براند بجور
وگر خشم گیرد بکردار زشت ‌ ‌ ‌ چو باز آمدی ماجرا در نوشت
اگر با پدر جنگ جوید کسی ‌ ‌ ‌ پدر بیگمان خشم گیرد بسی
وگر خویش راضی نباشد ز خویش ‌ ‌ ‌ چو بیگانگانش براند ز پیش
وگر بندهٔ چابک نیاید بکار ‌ ‌ ‌ عزیزش ندارد خداوندگار
وگر بر رفیقان نباشد شفیق ‌ ‌ ‌ بفرسنگ بگریزد از وی رفیق
وگر ترک خدمت کند لشکری ‌ ‌ ‌ شود شاه لشکرکش از وی بری
ولیکن خداوند بالا و پست ‌ ‌ ‌ بعصیان در رزق بر کس نبست
دو کونش یکی قطره در بحر علم ‌ ‌ ‌ گنه بیند و پرده پوشد بحلم

دیباچه

ادیم زمین سفرهٔ عام اوست ‌ ‌ ‌ ‌ چه دشمن برین خوان یغما چه دوست
اگر بر جفا پیشه بشتافتی ‌ ‌ ‌ ‌ که از دست قهرش امان یافتی
بری ذاتش از تهمت ضد و جنس ‌ ‌ ‌ ‌ غنی ملکش از طاعت جن و انس
پرستار امرش همه چیز و کس ‌ ‌ ‌ ‌ بنی آدم و مرغ و مور و مگس
چنان پهن خوان کرم گسترد ‌ ‌ ‌ ‌ که سیمرغ در قاف قسمت خورد
لطیف کرم گستر کارساز ‌ ‌ ‌ ‌ که دارای خلقست و دانای راز
مر او را رسد کبریا و منی ‌ ‌ ‌ ‌ که ملکش قدیمست و ذاتش غنی
یکی را بسر بر نهد تاج بخت ‌ ‌ ‌ ‌ یکی را بخاک اندر آرد ز تخت
کلاه سعادت یکی بر سرش ‌ ‌ ‌ ‌ گلیم شقاوت یکی در برش
گلستان کند آتشی بر خلیل ‌ ‌ ‌ ‌ گروهی بر آتش برد ز آب نیل
گر آنست منشور احسان اوست ‌ ‌ ‌ ‌ ور اینست توقیع فرمان اوست
پس پرده بیند عملهای بد ‌ ‌ ‌ ‌ هم او پرده پوشد بالای خود
بتهدید اگر بر کشد تیغ حکم ‌ ‌ ‌ ‌ بمانند کروبیان صم و بکم
و گر در دهد یک صلای کرم ‌ ‌ ‌ ‌ عزازیل گوید نصیبی برم
بدرگاه لطف و بزرگیش بر ‌ ‌ ‌ ‌ بزرگان نهاده بزرگی ز سر
فروماندگان را برحمت قریب ‌ ‌ ‌ ‌ تضرع کنان را بدعوت مجیب
بر احوال نابوده علمش بصیر ‌ ‌ ‌ ‌ باسرار ناگفته لطفش خبیر
بقدرت نگهدار بالا و شیب ‌ ‌ ‌ ‌ خداوند دیوان روز حسیب
مستغنی از طاعتش پشت کس ‌ ‌ ‌ ‌ نه بر حرف او جای انگشت کس

دیباچه

قدیمی نکوکار نیکی پسند — بکلک قضا در رحم نقش بند

ز مشرق بمغرب مه و آفتاب — روان کرد و گسترد گیتی بر آب

زمین از تب لرزه آمد ستوه — فرو کوفت بر دامنش میخ کوه

دهد نطفه را صورتی چون پری — که کردست بر آب صورتگری

نهد لعل و فیروزه در صلب سنگ — گل لعل در شاخ پیروزه رنگ

ز ابر افکند قطره سوی یم — ز صلب آورد نطفه در شکم

ازان قطره لولوی لالا کند — وزین صورتی سرو بالا کند

برو علم یک ذره پوشیده نیست — که پیدا و پنهان بنزدش یکیست

مهیا کن روزی مار و مور — وگر چند بیدست و پایند و زور

بامرش وجود از عدم نقش بست — که داند جز او کردن از نیست هست

دگر ره بکتم عدم در برد — وز آنجا بصحرای محشر برد

جهان متفق بر الهیتش — فرو ماند در کنه ماهیتش

بشر ماورای جلالش نیافت — بصر منتهای جمالش نیافت

نه بر اوج ذاتش پرد مرغ وهم — نه در ذیل وصفش رسد دست فهم

درین ورطه کشتی فروشد هزار — که پیدا نشد تخته بر کنار

چه شبها نشستم درین سیر گم — که دهشت گرفت آستینم که قم

محیط است علم ملک بر بسیط — قیاس تو بر وی نگردد محیط

نه ادراک در کنه ذاتش رسد — نه فکرت بغور صفاتش رسد

توان در بلاغت بسحبان رسید — نه در کنه بیچون سبحان رسید

که خاصان درین ره فرس رانده اند	بلا احصی از تک فرو مانده اند
نه هرجای مرکب توان تاختن	که جاها سپر باید انداختن
وگر سالکی محرم راز گشت	ببندند بروی در بازگشت
کسی را درین بزم ساغر دهند	که داروی بیهوشیش در دهند
یکی باز را دیده بردوخته است	یکی دیده ها باز و پر سوخته است
کسی ره سوی گنج قارون نبرد	وگر برد ره باز بیرون نبرد
بمردم درین موج دریای خون	کزو کس نبرده است کشتی برون
اگر طالبی که این زمین طی کنم	نخست اسپ باز آمدن پی کنم
تأمل در آیینهٔ دل کنی	صفائی بتدریج حاصل کنی
مگر بوی از عشق مستت کند	طلبگار عهد الستت کند
بپای طلب ره بدانجا بری	وزانجا ببال محبت پری
بدرد یقین پرده های خیال	نماند سراپرده الا جلال
دگر مرکب عقل را پویه نیست	عنانش بگیرد تحیر که بیست
درین بحر جز مرد داعی نرفت	گم آن شد که دنبال راعی نرفت
کسانی که زین راه برگشته اند	برفتند بسیار و سرگشته اند
خلاف پیمبر کسی ره گزید	که هرگز بمنزل نخواهد رسید
مپندار سعدی که راه صفا	توان رفت جز بر پی مصطفی

در نعت سرور کائنات علیه افضل الصلوات

کریم السجایا جمیل الشیم	نبی البرایا شفیع الامم

دیباچه

دیباچه

امام رسل پیشوای سبیل ... امین خدا مهبط جبرئیل

شفیع الوری خواجهٔ بعث و نشر ... امام الهدی صدر دیوان حشر

کلیمی که چرخ فلک طور اوست ... همه نورها پرتو نور اوست

یتیمی که ناکرده قرآن درست ... کتب خانهٔ چند ملت بشست

چو عزمش برآهیخت شمشیر بیم ... به معجز میان قمر زد دو نیم

چو صیتش در افواه دنیا فتاد ... تزلزل در ایوان کسری فتاد

بلا قامت لات بشکست خرد ... باعزاز دین آب عزی ببرد

نه از لات و عزی برآورد گرد ... که توریت و انجیل منسوخ کرد

شبی بر نشست از فلک برگذشت ... بتمکین و جاه از ملک درگذشت

چنان گرم در تیه قربت براند ... که در سدره جبریل ازو بازماند

بدو گفت سالار بیت الحرام ... که ای حامل وحی برتر خرام

چو در دوستی مخلصم یافتی ... عنانم ز صحبت چرا تافتی

بگفتا فراتر مجالم نماند ... بماندم که نیروی بالم نماند

اگر یکسر موی برتر پرم ... فروغ تجلی بسوزد پرم

نماند بعصیان کسی در گرو ... که دارد چنین سید پیشرو

چه نعت پسندیده گویم ترا ... علیک السلام ای نبی الوری

درود ملک بر روان تو باد ... بر اصحاب و بر پیروان تو باد

نخستین ابوبکر پیر مرید ... عمر پنجه بر پیچ دیو مرید

خردمند عثمان شب زنده دار ... چهارم علی شاه دلدل سوا

خدایا بحق بنی فاطمه | که بر قول ایمان کنم خاتمه

اگر دعوتم رد کنی ور قبول | من و دست و دامان آل رسول

چه کم گردد ای صدر فرخنده پی | ز قدر رفیعت بدرگاه حی

که باشند مشتی گدایان خیل | بمهمان دار السلامت طفیل

خدایت ثنا گفت و تبجیل کرد | زمین بوس قدر تو جبریل کرد

بلند آسمان پیش قدرت خجل | تو مخلوق و آدم هنوز آب و گل

تو اصل وجود آمدی از نخست | دگر هرچه موجود شد فرع تست

ندانم کدامین سخن گویمت | که والاتری زانچه من گویمت

ترا عز لولاک تمکین بس است | ثنای تو طه و یس بس است

چه وصفت کند سعدی ناتمام | علیک الصلوة ای نبی و السلام

سبب نظم کتاب

در اقصای عالم بگشتم بسی | بسر بردم ایام با هر کسی

تمتع بهر گوشه یافتم | ز هر خرمنی خوشه یافتم

چو پاکان شیراز خاکی نهاد | ندیدم که رحمت بران خاک باد

تولای مردان این پاک بوم | برانگیختم خاطر از شام و روم

دریغ آمدم زان همه بوستان | تهیدست رفتن سوی دوستان

بدل گفتم از مصر قند آورند | بر دوستان ارمغانی برند

اگر دست تهی بود از آن قند دست | سخنهای شیرین تر از قند هست

نه قندی که مردم بصورت خورند | که ارباب معنی بکاغذ برند

دیباچه

چو این کاخ دولت بپرداختم ‌‌‌‌ برو ده در از تربیت ساختم
یکی باب عدلست و تدبیر و رای ‌‌‌‌ نگهبانی خلق و ترس خدای
دوم باب احسان نهادم اساس ‌‌‌‌ که منعم کند فضل حق را سپاس
سوم باب عشقست و مستی و شور ‌‌‌‌ نه عشقی که بندند بر خود بزور
چهارم تواضع رضا پنجمین ‌‌‌‌ ششم ذکر مرد قناعت گزین
بهفتم در از عالم تربیت ‌‌‌‌ بهشتم در از شکر بر عافیت
نهم راه توبه است و راه صواب ‌‌‌‌ دهم در مناجات و ختم کتاب
بروز همایون و سال سعید ‌‌‌‌ بتاریخ فرخ میان دو عید
ز ششصد فزون بود پنجاه و پنج ‌‌‌‌ که پر در شد این نامبردار گنج
الا ای خردمند فرخنده خوی ‌‌‌‌ هنرمند نشنیده ام عیب جوی
قبا گر حریرست و گر پرنیان ‌‌‌‌ بناچار حشوش بود در میان
تو گر پرنیانی نیابی مجوش ‌‌‌‌ کرم کار فرما و حشوم بپوش
ننازم بسرمایهٔ فضل خویش ‌‌‌‌ بدر یوزه آورده ام دست پیش
شنیدم که در روز امید و بیم ‌‌‌‌ بدان را به نیکان ببخشد کریم
تو نیز ار بدی بینیم در سخن ‌‌‌‌ بخلق جهان آفرین کار کن
چو بیتی پسند آیدت از هزار ‌‌‌‌ بمردی که دست از تعنت بدار
همانا که در پارس انشای من ‌‌‌‌ چو مشک است بی قیمت اندر ختن
چو بانگ دهل هولم از دور بود ‌‌‌‌ بغیبت درم عیب مستور بود
گل آورد سعدی سوی بوستان ‌‌‌‌ بشوخی و فلفل بهندوستان

دیباچه

چو خرما بشیرینی اندوده پوست　　چو بازش کنی استخوانی درست

ذکر محامد اتابک ابوبکر بن سعد زنگی طاب ثراه

مرا طبع ازین نوع خواهان نبود　　سر مدحت پادشاهان نبود

ولی نظم کردم بنام فلان　　مگر باز گویند صاحبدلان

که سعدی که گوی بلاغت ربود　　در ایام بوبکر بن سعد بود

سزد گر بدورش بنازم چنان　　که سید بدوران نوشیروان

جهانبان دین پرور دادگر　　نیامد چو بوبکر بعد از عمر

سر سرفرازان و تاج مهان　　بدوران عدلش بناز ای جهان

گر از فتنه آید کسی در پناه　　ندارد جز این کشور آرامگاه

فطوبی لباب کبیت العتیق　　حوالیه من کل فج عمیق

ندیدم چنین گنج و ملک و سریر　　که وقفست بر طفل و درویش و پیر

نیامد برش دردناک غمی　　که ننهاد بر خاطرش مرهمی

طلبگار خیرست و امیدوار　　خدایا امیدی که دارد برآر

کله گوشه بر آسمان برین　　هنوز از تواضع سرش بر زمین

ز گردن فرازان تواضع نکوست　　گدا گر تواضع کند خوی اوست

اگر زیردستی بیفتد چه خاست　　زبردست افتاده مرد خداست

نه ذکر جمیلش نهان میرود　　که صیت کرم در جهان میرود

چنویی خردمند فرخ نهاد　　ندارد جهان تا جهانست یاد

نه بینی در ایام او رنجه‌ای　　که نالد ز بیداد سرپنجه‌ای

دیباچه

دیباچه

کس این رسم و ترتیب و آیین ندید / فریدون با آن شکوه این ندید

ازان پیش حق پایگاهش قویست / که دست ضعیفان بجاهش قویست

چنان سایه گسترده بر عالمی / که زالی نیندیشد از رستمی

همه وقت مردم ز جور زمان / بنالند و از گردش آسمان

در ایام عدل تو ای شهریار / ندارد شکایت کس از روزگار

بعهد تو می بینم آرام خلق / پس از تو ندانم سرانجام خلق

هم از بخت فرخنده فرجام تست / که تاریخ سعدی در ایام تست

که تا بر فلک ماه و خورشید هست / درین دفترت ذکر جاوید هست

ملوک ار نکونامی اندوختند / ز پیشینگان سیرت آموختند

تو در سیرت پادشاهی خویش / سبق بردی از پادشاهان پیش

سکندر بدیوار رویین و سنگ / بکرد از جهان راه یاجوج تنگ

ترا سد یاجوج کفر از زرست / نه رویین چو دیوار اسکندرست

زبان آوری کاندرین امن و داد / سپاست نگوید زبانش مباد

زهی بحر بخشایش و کان جود / که مستظهرند از وجودت وجود

برون بینم اوصاف شاه از حساب / نگنجد درین تنگ میدان کتاب

گران جمله را سعدی املا کند / مگر دفتری دیگر انشا کند

فرو ماندم از شکر چندین کرم / همان به که دست دعا گسترم

جهانت بکام و فلک یار باد / جهان آفرینت نگهدار باد

بلند اخترت عالم افروخته / زوال اختر دشمنت سوخته

غم از گردش روزگارت مباد | و از اندیشه بر دل غبارت مباد
که بر خاطر پادشاهان همی | پریشان کند خاطر عالمی
دل و کشورت جمع و معمور باد | ز ملکت پراگندگی دور باد
تنت باد پیوسته چون دین درست | بداندیش را دل چو تدبیر سست
درونت بتأیید حق شاد باد | دل و دین و اقلیمت آباد باد
جهان آفرین بر تو رحمت کناد | دگر هر چه گویم فسانست و باد
همینت بس از کردگار مجید | که توفیق خیرت بود بر مزید
نرفت از جهان سعد زنگی بدرد | که چون تو خلف نام بردار کرد
عجب نیست این فرع از آن اصل پاک | که جانش بجنت و جسمش بخاک
خدایا بر آن تربت نامدار | بفضلت که باران رحمت ببار
گر از سعد زنگی مثل ماند و یاد | فلک یاور سعد بوبکر باد

در مدح شاهزاده اسلام سعد بن ابی بکر بن سعد گوید

جوان جوان بخت روشن ضمیر | بدولت جوان و بتدبیر پیر
بدانش بزرگ و بهمت بلند | بباز و دلیر و بدل هوشمند
زهی دولت مادر روزگار | که رودی چنین پرورد در کنار
بدست کرم آب دریا ببرد | برفعت محل ثریا ببرد
زهی چشم دولت بروی تو باز | همه شهریاران گردن فراز
صدف را که بینی ز دردانه پر | نه آن قدر دارد که یکدانه در
تو آن در مکنون یکدانه | که پیرایه سلطنت خانه

دیباچه

نگه دار یارب بچشم خودش | بپرهیز از آسیب چشم بدش
خدایا در آفاق نامی کنش | بتوفیق طاعت گرامی کنش
مقیمش در انصاف و تقوی بدار | مرادش بدنیا و عقبی برآر
غم از دشمن ناپسندت مباد | ز دوران گیتی گزندت مباد
بهشتی درخت آورد چون تو بار | پسر نامجوی و پدر نامدار
از آن خاندان خیر بیگانه دان | که باشند بدگوی این خاندان
زهی دین و دانش زهی عدل و داد | زهی ملک و دولت که پاینده باد

باب اول در عدل و رای و تدبیر جهانداری

نگنجد کرمهای حق در قیاس | چه خدمت گزارد زبان سپاس
خدایا تو این شاه درویش دوست | که آسایش خلق در ظل اوست
بسی بر سر خلق پاینده دار | بتوفیق طاعت دلش زنده دار
برومند دار از درخت امید | سرش سبز و رویش برحمت سفید
براه تکلف مرو سعدیا | اگر صدق داری بیار و بیا
تو منزل شناسی و شه راهرو | تو حق گوی و خسرو حقایق شنو
چه حاجت که نه کرسی آسمان | نهی زیر پای قزل ارسلان
مگو پای عزت بر افلاک نه | بگو روی اخلاص بر خاک نه
بطاعت بنه چهره بر آستان | که اینست سر جاده راستان
اگر بنده‌ای سر برین در بنه | کلاه خداوندی از سر بنه
چو طاعت کنی لبس شاهی مپوش | چو درویش مخلص برآور خروش

که پروردگار توانگر توی — توانا و درویش پرور توی
نه کشور خدایم نه فرماندهم — یکی از گدایان این درگهم
چه بر خیزد از دست و کردار من — مگر دست لطفت شود یار من
تو بر خیر و نیکی دهم دسترس — وگرنه چه خیر آید از من بکس
دعا کن بشب چون گدایان بشور — اگر میکنی پادشاهی بروز
کمر بسته گردن کشان بر درت — تو بر آستان عبادت سرت
زهی بندگان را خداوندگار — خداوند را بندهٔ حق گزار

حکایت

یکی دیدم از عرصهٔ رودبار — که پیش آمدم بر پلنگی سوار
چنان هول از انحال بر من نشست — که ترسیدنم پای رفتن ببست
تبسم کنان دست بر لب گرفت — که سعدی مدار انچه دیدی شگفت
تو هم گردن از حکم داور مپیچ — که گردن نپیچد ز حکم تو هیچ
چو خسرو بفرمان داور بود — خدایش نگهبان و یاور بود
محالست چون دوست دارد ترا — که در دست دشمن گذارد ترا
ره اینست و از طریقت متاب — بنه گام و کامیکه خواهی بیاب
نصیحت کسی سودمند آیدش — که گفتار سعدی پسند آیدش

پند دادن کسری هرمز را

شنیدم که در وقت نزع روان — بهرمز چنین گفت نوشیروان
که خاطر نگهدار درویش باش — نه در بند آسایش خویش باش
نیاساید اندر دیار تو کس — چو آسایش خویش خواهی و بس

نیاید بنزدیک دانا پسند | شبان خفته و گرگ در گوسفند
برو پاس درویش محتاج دار | که شاه از رعیت بود تاجدار
رعیت چو بیخند و سلطان درخت | درخت ای پسر باشد از بیخ سخت
مکن تا توانی دل خلق ریش | وگر میکنی میکنی بیخ خویش
اگر جاده بایدت مستقیم | ره پارسایان امید است و بیم
گزند کسانش نیاید پسند | که ترسد که در ملکش آید گزند
وگر در سرشت وی این خوی نیست | دران کشور آسودگی بوی نیست
اگر پای بندی رضا پیش گیر | وگر یکه تازی سر خویش گیر
فراخی دران مرز و کشور مخواه | که دلتنگ بینی رعیت ز شاه
ز مستکبران دلاور بترس | از آن کو نترسد ز داور بترس
دگر کشور آباد بیند بخواب | که دارد دل اهل کشور خراب
خرابی و بدنامی آید ز جور | بزرگان رسند این سخن را بغور
رعیت نشاید به بیداد کشت | که مر سلطنت را پناهند و پشت
مراعات دهقان کن از بهر خویش | که مزدور خوشدل کند کار بیش
مروت نباشد بدی با کسی | کزو نیکوئی دیده باشی بسی

پند دادن خسرو شیرویه را

شنیدم که خسرو بشیرویه گفت | دران دم که چشمش ز دیدن بخفت
بران باش تا هر چه نیت کنی | نظر در صلاح رعیت کنی
مپیچ ای پسر گردن از عقل و رای | که مردم ز دستت نپیچند پای

گر از رعیت زبیشه اگر | کند نام زشتش بگیتی سمر
بسی بر نیاید که بنیاد خود | بکند آنکه بنهاد بنیاد بد
خرابی کند مرد شمشیر زن | نه چندانکه دود دل طفل و زن
چراغی که بیوه زنی بر فروخت | بسی دیده باشی که شهری بسوخت
ازان بهره ورتر در آفاق کیست | که در ملکرانی بانصاف زیست
چو نوبت رسد زین جهان غربتش | ترحم فرستند بر تربتش
بد و نیک مردم چو می بگذرند | همان به که نامت بنیکی برند
خداترس را بر رعیت گمار | که معمار ملکست پرهیزگار
بداندیش تست آن و خونخوار خلق | که نفع تو جوید در آزار خلق
ریاست بدست کسانی خطاست | که از دستشان دستها بر خداست
نکوکار پرور نبیند بدی | چو بد پروری خصم جان خودی
مکافات دشمن بمالش مکن | که بیخش بر آورده باید ز بن
مکن صبر بر عامل ظلم دوست | چه از فربهی بایدش کند پوست
سر گرگ باید هم اول برید | نه چون گوسفندان مردم درید

حکایت

چه خوش گفت بازارگان اسیر | چو گردش گرفتند دزدان بتیر
چو مردانگی آید از رهزنان | چه مردان لشکر چه خیل زنان
شهنشه که بازارگان را بخست | در خیر بر شهر و لشکر ببست
کی آنجا دگر هوشمندان روند | چو آوازهٔ رسم بد بشنوند

نکو بایدت نام و نیکی قبول / نکو دار بازارگان و رسول

بزرگان مسافر بجان پرورند / که نام نکوشان بعالم برند

تبه گردد آن مملکت عنقریب / کزو خاطر آزرده آید غریب

غریب آشنا باش و سیاح دوست / که سیاح جلاب نام نکوست

نکو دار ضیف و مسافر عزیز / وز آسیبشان بر حذر باش نیز

ز بیگانه پرهیز کردن نکوست / که دشمن توان بود در زی دوست

قدیمان خود را بیفزای قدر / که هرگز نیاید ز پرورده غدر

چو خدمتگزاریت گردد کهن / حق سالیانش فراموش مکن

گر او را هرم دست خدمت ببست / ترا بر کرم همچنان دست هست

حکایت

شنیدم که شاپور دم درکشید / چو خسرو به اسمش قلم درکشید

چو شد حالش از بینوائی تباه / نبشت این حکایت بنزدیک شاه

که ای شاه آفاق گستر بعدل / اگر من نماندم تو ماندی بفضل

چو بذل تو کردم جوانی خویش / بهنگام پیری مرانم ز پیش

غریبی که پرفتنه باشد سرش / میازار و بیرون کن از کشورش

تو گر خشم بروی نگیری رواست / که خود خوی بد دشمنش در قفاست

وگر پارسی باشدش زادبوم / بصنعاش مفرست و سقلاب و روم

هم آنجا امانش مده تا بچاشت / نشاید بلا بر دگر کس گماشت

که گویند برگشته باد آن زمین / کزو مردم آیند بیرون چنین

عمل گر دهی مرد منعم شناس — که مفلس ندارد ز سلطان هراس

چو مفلس فرو برد گردن بدوش — ازو بر نیاید دگر جز خروش

چو مشرف دو دست از امانت بداشت — بباید برو ناظری بر گماشت

ور او نیز در ساخت با خاطرش — ز مشرف عمل بر کن و ناظرش

خدا ترس باید امانت گذار — امین کز تو ترسد امینش مدار

بیفشان و بشمار و فارغ نشین — که از صد یکی را نبینی امین

دو همجنس دیرینه را هم قلم — نباید فرستاد یکجا بهم

چه دانی که همدست گردند و یار — یکی دزد باشد یکی پرده‌دار

چو دزدان ز هم باک دارند و بیم — رود در میان کاروانی سلیم

یکی را که معزول کردی ز جاه — چو چندی برآید ببخشش گناه

برآوردن کام امیدوار — به از قید بندی شکستن هزار

نویسنده را گر ستون عمل — بیفتد نبرد طناب امل

بفرمان بران بر شه دادگر — پدروار خشم آورد بر پسر

گهش میزند تا شود دردناک — گهی میکند آبش از دیده پاک

چو نرمی کنی خصم گردد دلیر — وگر خشم گیری شوند از تو سیر

درشتی و نرمی بهم در بهست — چو رگ‌زن که جراح و مرهم‌نهست

جوانمرد و خوش خلق و بخشنده باش — چو حق بر تو پاشد تو بر خلق پاش

چو یاد آیدت عهد شاهان پیش — همین نقش بر خوان پس از عهد خویش

نیامد کس اندر جهان کو بماند — مگر آن کزو نام نیکو بماند

نمرد آنکه ماند پس از وی بجای — پل و خانی و خوان و مهمانسرای

هر آنکو نماند از پسش یادگار — درخت وجودش نیاورد بار

وگر رفت و آثار خیرش نماند — نشاید پس مرگ الحمد خواند

چو خواهی که نامت بود جاودان — مکن نام نیک بزرگان نهان

همین کام و ناز و طرب داشتند — بآخر برفتند و بگذاشتند

یکی نام نیکو ببرد از جهان — یکی رسم بد ماند ازو جاودان

بسمع رضا مشنو ایذای کس — وگر گفته آید بغورش برس

گنهکار را عذر نسیان بنه — چو زنهار خواهند زنهار ده

گر آید گنهکاری اندر پناه — نه شرطست کشتن باول گناه

چو باری بگفتند و نشنید پند — دگر گوشمالش بزندان و بند

وگر پند و بندش نیاید بکار — درخت خبیث است بیخش برآر

چو خشم آیدت بر گناه کسی — تأمل کنش در عقوبت بسی

که سهلست لعل بدخشان شکست — شکسته نشاید دگرباره بست

حکایت در تدبیر پادشاهان و تاخیر کردن در سیاست

ز دریای عمان بر آمد کسی — سفر کرده هامون و دریا بسی

عرب دیده و ترک و تاجیک و روم — ز هر جنس در نفس پاکش علوم

جهان گشته و دانش اندوخته — سفر کرده و صحبت آموخته

بهیکل قوی چون تناور درخت — ولیکن فرو مانده بی برگ سخت

دو صد رقعه بالای هم دوخته — ز حراق و او در میان سوخته

بشهری در آمد ز دریا کنار / بزرگی در آن ناحیت شهریار

که طبعی نکونامی اندیش داشت / سر عجز بر پای درویش داشت

بشستند خدمتگزاران شاه / سر و تن بحمامش از گرد راه

چو بر آستان ملک سر نهاد / نیایش کنان دست بر بر نهاد

نرفتم درین مملکت منزلی / کز آسیب آزرده دیدم دلی

ندیدم کسی سرگران از شراب / مگر هم خرابات دیدم خراب

ملک را همین ملک پیرایه بس / که راضی نگردد بآزار کس

سخن گفت و دامان گوهر فشاند / بنطقی که شه آستین بر فشاند

پسند آمدش حسن گفتار مرد / بنزد خودش خواند و اکرام کرد

زرش داد و گوهر بشکر قدوم / بپرسیدش از گوهر و زاد و بوم

بگفت آنچه پرسیدش از سرگذشت / بقربت ز دیگر کسان برگذشت

ملک با دل خویشتن ای زد / که دستور ملک این چنینی سزد

ولیکن بتدریج تا انجمن / بسستی نخندند بر رای من

بعقلش بباید نخست آزمود / بقدر هنر پایگاهش فزود

برد بر دل از جور غم بارها / که نا آزموده کند کارها

چو قاضی بفکرت نویسد سجل / نگردد ز دستار بندان خجل

نظر کن چو سوفار داری بشست / نه آنگه که پرتاب کردی ز دست

چو یوسف کسی در صلاح و تمیز / بیکسال باید که گردد عزیز

بایام تا بر نیاید بسی / نشاید رسیدن بغور کسی

ز هر نوع اخلاق کش فن کرد / خرد مند پاکیزه دین بود مرد

نکو سیرتش بد و روشن قیاس / سخن سنج و مقدار مردم شناس

برآمی ز بزرگان پیش و بد و بیش / نشاندش ز بر دست دستور خویش

چنان حکمت و معرفت کاربست / که در امر و نهیش در دولتی نخست

در آورد ملکی به زیر قلم / که زو بر وجودی نیامد الم

زبانش همه حرف گیران ببست / که حرفی بدش بر نیامد ز دست

جستجو و یک جو خیانت ندید / بکارش نیامد چو گندم طمید

ز روشن دلش ملک شد نو گرفت / وزیر کهن را غم نو گرفت

ندید آن خردمند را رخنه / که در وی تواند زدن طعنه

امین و بد اندیش طشتند و مور / نشاید در و زور کردن بزور

ملک را دو خورشید طلعت غلام / بسر بر کمر بسته بودی مدام

دو پاکیزه پیکر چو حور و پری / چو خورشید و ماه از یک دیگری

دو صورت که گفتی یکی نیست بیش / نموده در آیینه همتای خویش

سخنها می ایا ای شیرین سخن / گرفت اندر آن خسرو شمشاد بن

چو دیدند کاو وصف خلقش نکوست / بطبعش نکوخواه گشتند و دوست

درو هم اثر کرد میل بشر / نه میلی چو کوتاه بینان بشر

از آسایش آنکه خبر داشتی / که در روی ایشان نظر داشتی

چو خواهی که قدرت بماند بلند / دل ای خواجه در ساده رویان مبند

وگر خود نباشد غرض در میان / حذر کن که دارد بهیبت زیان

وزیر اندرین شمه راه برد | بخبث این حکایت بر شاه برد
که این را ندانم چه خوانند و کیست | نخواهد بسامان درین ملک زیست
شنیدم که با بندگانش سرست | خیانت پسندست و شهوت پرست
سفر کردگان لاابالی زیند | که پرورده ملک و دولت نیند
نشاید چنین خیره روی تباه | که بدنامی آرد در ایوان شاه
مگر نعمت شه فرامش کنم | که بینم تباهی و خامش کنم
به پندار نتوان سخن گفت زود | نگفتم ترا تا یقینم نبود
ز فرمانبرانم کسی گوش داشت | کزینان یکی دو ملکین در آغوش داشت
من این گفتم اکنون ملک راست رای | چنان کازمودم تو نیز آزمای
بناخوبتر صورتی شرح داد | که بدمرد را نیک روزی مباد
بداندیش بر خرده چون دست یافت | درون بزرگان بآتش بتافت
بخرده توان آتش افروختن | پس آنگه درخت کهن سوختن
ملک را چنان گرم کرد این خبر | که جوشش برآمد چو مرجل بسر
غضب دست در خون درویش داشت | ولیکن سکون دست در پیش داشت
که پرورده کشتن نه مردی بود | ستم در پی داد سردی بود
میازار پرورده خویشتن | چو تیر تو دارد به تیرش مزن
بنعمت نبایست پروردنش | چو خواهی به بیداد خون خوردنش
ازو تا هنرها یقینت نشد | در ایوان شاهی قرینت نشد
کنون تا یقینت نگردد گناه | بگفتار دشمن گزندش مخواه

ملک در دل این راز پوشیده داشت / که قول حکیمان نیوشیده داشت
دلست ای خردمند زندان راز / چو گفتی نیاید بزنجیر باز
نظر کرد پوشیده در کار مرد / خلل دید در رای هشیار مرد
که ناگه نظر زی یکی بنده کرد / پری چهره در زیر لب خنده کرد
دو کس را که با هم بود جان و هوش / حکایت کنانند و ایشان خموش
تو دانی که صاحب نظر زیر زبر / نگردد چو مستسقی از دجله سیر
ملک را گمان بدی راست شد / بسودا و ابرو خشمش خواست شد
هم از حسن تدبیر و رای تمام / بآهستگی گفتش ای نیکنام
ترا من خردمند پنداشتم / بر اسرار ملکت امین داشتم
گمان بردمت زیرک و هوشمند / ندانستمت خیره و ناپسند
چنین مرتفع پایه جای تو نیست / گناه از من آمد خطای تو نیست
که چون بدگهر پرورم لاجرم / خیانت روا دارد م در حرم
برآورد سر مرد بسیاردان / چنین گفت با خسرو کاردان
مرا چون بود دامن از جرم پاک / نیاید ز خبث بد اندیش باک
بخاطر درم هرگز این ظن نرفت / ندانم که گفت آنچه بر من نرفت
شهنشه برآشفت کاینک وزیر / تعلل میندیش و حجت مگیر
تبسم کنان دست بر لب گرفت / کزو هرچه گوید نیاید شگفت
حسودی که بیند بجای خودم / کجا بر زبان آورد جز بدم
من آن ساعت انگاشتم دشمنش / که بنشاند شه زیر دست منش

چو سلطان فضیلت نهد بر ندیم	نداند که دشمن بود در حریم
مرا تا قیامت نگیرد بدوست	چو بیند که در عز من ذل اوست
برینت بگویم حدیثی درست	اگر گوش با بنده داری نخست

مثل

مر ابلیس را دید شخصی بخواب	بقامت صنوبر بروی آفتاب
نظر کرد و گفت ای نظیر قمر	ندارند خلق از جمالت خبر
ترا سهمگن روی پنداشتند	بگرمابه در زشت بنگاشتند
بخندید و گفت آن نه شکل منست	ولیکن قلم در کف دشمنست
برانداختم بیخشان از بهشت	کنونم بکین مینگارند زشت
مرا همچنین نام نیکست لیک	ز علت نگوید بد اندیش نیک
وزیری که جاه من آبش بریخت	بفرسنگ باید ز مکرش گریخت
ولیکن نیندیشم از خشم شاه	دلاور بود در سخن بیگناه
چو حرفم برآید درست از قلم	مرا از همه حرف گیران چه غم
نیاورده باقل غش اندر میان	نیندیشد از رفع دیوانیان
اگر محتسب گردد آنرا غمست	که سنگ ترازوی بارش کمست
ملک در سخن گفتنش خیره ماند	سر دست فرماندهی برفشاند
که مجرم بزرق و زبان آوری	ز جرمی که دارد نگردد بری
ز خصمت همانا که نشنیده ام	نه آخر بچشم خودت دیده ام
کزین زمره خلق در بارگاه	نمی باشدت جز در ایشان نگاه

بخندید مرد سخنگوی گفت | حقیقت این سخن حق نشاید نهفت
درین نکته هست ار بشنوی | که حکمت روان باد و دولت قوی
نه بینید که درویش بیدستگاه | بحسرت کند در توانگر نگاه
مرا دستگاه جوانی برفت | بلهو و لعب زندگانی برفت
ز دیدار اینان ندارم شکیب | که سرمایه داران حسنند و زیب
مرا همچنین چهره گلفام بود | بلورینم از خوبی اندام بود
در غایتم رشت باید کفن | که مویم چو پنبه است و دوکم بدن
مرا همچنین جعد شبرنگ بود | قبا در بر از نازکی تنگ بود
دو رسته درم در دهان داشت جای | چو دیواری از خشت سیمین بپای
کنونم نگه کن بوقت سخن | بیفتاد یکیک چو جسر کهن
در اینان بحسرت چرا ننگرم | که عمر تلف کرده یاد آورم
برفت از من آن روزهای عزیز | بپایان رسد ناگه این روز نیز
چو دانشور این در معنی بسفت | بگفت این گران به محالست گفت
در ارکان دولت نگه کرد شاه | کز این خوبتر لفظ و معنی مخواه
کسی را نظر سوی شاهد رواست | که داند بدین شاهدی عذر خواست
بعقل ار نه آهستگی کردمی | بگفتار خصمش بیازردمی
به تندی سبکدست بردن به تیغ | بدندان برد پشت دست دریغ
ز صاحب غرض تا سخن نشنوی | که گر کاربندی پشیمان شوی
نکونام را جاه و تشریف و مال | بیفزود و بدگوی را گوشمال

بتدبیر دستور دانشورش | به نیکی بشد نام در کشورش
بعدل و کرم سالها ملک راند | برفت و نکونامی از وی بماند
چنین پادشاهان که دین پرورند | به بازوی دین گوی دولت برند
از آنان نبینم درین عهد کس | وگر هست بوبکر سعدست و بس
خدیو خردمند فرخ نهاد | که شاخ امیدش برومند باد
بهشتی درختی تو ای پادشاه | که افگنده سایه یکساله راه
طمع بود در بخت نیک اخترم | که بال همائی افگند بر سرم
خرد گفت دولت نبخشد همای | اگر اقبال خواهی درین سایه آی
خدایا برحمت نظر کرده | که این سایه بر خلق گسترده
دعاگوی این دولتم بنده وار | خدایا تو این سایه پاینده دار
صوابست پیش از کشش بند کرد | که نتوان سر کشته پیوند کرد
خداوند فرمان و رای و شکوه | ز غوغای مردم نگردد ستوه
سر پر غرور از تحمل تهی | حرامش بود تاج شاهنشهی
نگویم چو جنگ آوری پای دار | چو خشم آیدت عقل بر جای دار
تحمل کند هر که را عقل هست | نه عقلی که خشمش کند زیردست
چو لشکر برون تاخت خشم از کمین | نه انصاف ماند نه تقوی نه دین
ندیدم چنین دیو زیر فلک | کزو میگریزند چندین ملک

گفتار

نه بر حکم شرع آب خوردن خطاست | وگر خون بفتوی بریزی رواست

اگر شرع فتوی دهد بر هلاک — الا تا نداری ز کشتنش باک
وگر دانی اندر تبارش کسان — بر ایشان ببخشای و راحت رسان
گنه بود مرد ستمگاره را — چه تاوان زن و طفل بیچاره را
تنت زورمند است و لشکر گران — ولیکن در اقلیم دشمن مران
که وی بر حصاری گریزد بلند — رسد کشوری بی گنه را گزند
نظر کن در احوال زندانیان — که ممکن بود بی گنه در میان
چو بازارگان در دیارت بمرد — بمالش خساست بود دست برد
کز آن پس که بر وی بگریند زار — بهم باز گویند خویش و تبار
که مسکین در اقلیم غربت بمرد — متاعی کزو ماند ظالم ببرد
بیندیش از آن طفلک بی پدر — وز آه دل دردمندش حذر
بسا نام نیکوی پنجاه سال — که یک نام زشتش کند پایمال
پسندیده کاران جاوید نام — تطاول نکردند بر مال عام
بر آفاق گر سر بسر پادشاست — چو مال از توانگر ستاند گداست
بمرد از تهیدستی آزاده مرد — ز پهلوی مسکین شکم پر نکرد

حکایت

شنیدم که فرماندهی دادگر — قبا داشتی هر دو روی آستر
یکی گفتش ای خسرو نیکروز — قبایی ز دیبای چینی بدوز
بگفت این قدر ستر و آسایش است — وزین بگذری زیب و آرایش است
نه از بهر آن میستانم خراج — که زینت کنم بر خود و تخت و تاج

چو همچون زنان حله در تن کنم — بمردی کجا دفع دشمن کنم

مرا هم رسد گونه آز و هوست — ولیکن خزینه نه تنها مراست

خزاین پر از بهر لشکر بود — نه از بهر آیین و زیور بود

سپاهی که خوشدل نباشد ز شاه — ندارد حدود ولایت نگاه

چو دشمن خر روستایی برد — ملک باج و ده یک چرا میخورد

مخالف خرش برد و سلطان خراج — چه اقبال ماند در آن تخت و تاج

مروت نباشد بر افتاده زور — برد مرغ دون دانه از پیش مور

رعیت درختست اگر پروری — بکام دل دوستان برخوری

به بیرحمی از بیخ و بارش مکن — که نادان کند حیف بر خویشتن

کسان برخورند از جوانی و بخت — که بر زیردستان نگیرند سخت

اگر زیردستی در آید ز پای — حذر کن ز نالیدنش بر خدای

چو شاید گرفتن بنرمی دیار — به پیکار خون از مشامی میار

بمردی که ملک سراسر زمین — نیرزد که خونی چکد بر زمین

حکایت

شنیدم که جمشید فرخ سرشت — بسر چشمه‌ای بر بسنگی نوشت

برین چشمه چون ما بسی دم زدند — برفتند چون چشم بر هم زدند

گرفتیم عالم بمردی و زور — ولیکن نبردیم با خود بگور

چو بر دشمنی باشدت دسترس — مرنجانش کو را همین غصه بس

عدو زنده سرگشته پیرامنت — به از خون او کشته در گردنت

حکایت

در شناختن ملوک دوست و دشمن را

شنیدم که دارای فرخ تبار — ز لشکر جدا ماند روز شکار

دوان آمدش گله بانی به پیش — شهنشه براورد و تعلیق کیش

بصحرا در از دشمنان داریاک — که در خانه باشد گل از خار پاک

برآورد چوپان به بردل خروش — که دشمن نیم در هلاکم مکوش

من آنم که اسپان شه پرورم — بخدمت درین مرغزار آورم

ملک را دل رفته آمد بجای — بخندید و گفت ای نکوهیده رای

ترا یاوری کرد فرخ سروش — وگرنه زه آورده بودم بگوش

نگهبان مرعی بخندید و گفت — نصیحت ز یاران نشاید نهفت

نه تدبیر محمود و رای نکوست — که دشمن نداند شهنشه ز دوست

چنانست در مهتری شرط زیست — که هر کهتری را بدانی که کیست

مرا بارها در حضر دیده — ز خیل و چراگاه پرسیده

کنونت بمهر آمدم پیش باز — نمیدانیم از بد اندیش باز

توانم من ای نامور شهریار — که اسپی برون آرم از صد هزار

مرا گله بانی بعقلست و رای — تو هم گله خویش داری بپای

در آن تخت و ملک از خلل غم بود — که تدبیر شاه از شبان کم بود

گفتار

تو کی بشنوی ناله دادخواه — بکیوان برت کله خوابگاه

چنان خسپ کاید فغانت بگوش — اگر دادخواهی برآرد خروش

که نالد ز ظالم که در دور تست | که هر جور کو میکند جور تست
نه سگ دامن کاروانی درید | که دهقان نادان که سگ پرورید
دلیر آمدی سعدیا در سخن | چو تیغی بدستست فتحی بکن
بگو آنچه دانی که حق گفته به | نه رشوت ستانی و نه عشوه ده
زبان ببند و دفتر ز حکمت بشوی | طمع بگسل و هرچه خواهی بگوی

حکایت

خبر یافت گردن کشی در عراق | که میگفت مسکینی از زیر طاق
تو هم بر دری هستی امیدوار | پس امید بر در نشینان برآر
دل دردمندان برآور ز بند | که هرگز نباشد دلت دردمند
پریشانی خاطر دادخواه | براندازد از مملکت پادشاه
تو خفته خنک در حرم نیمروز | غریب از برون گو بگرما بسوز
ستاننده داد آن کس خداست | که نتواند از پادشه دادخواست

حکایت

یکی از بزرگان اهل تمیز | حکایت کند ز ابن عبدالعزیز
که بودش نگینی بر انگشتری | فرومانده در قیمتش جوهری
بشب گفتی آن جرم گیتی فروز | دری بود در روشنائی چو روز
قضا را درآمد یکی خشک سال | که شد بدر سیمای مردم هلال
چو در مردم آرام و قوت ندید | خود آسوده بودن مروت ندید
چو بیند کسی زهر در کام خلق | کیش بگذرد آب نوشین بحلق

بفرمود و بفروختندش بسیم — که رحم آمدش بر غریب و یتیم

بیک هفته نقدش بتاراج داد — بدرویش و مسکین و محتاج داد

بریدند بر وی ملامت کنان — که دستت ببستن نباید چنان

شنیدم که بگریست و باران جمع — بعارض فرو میدویدش چو شمع

کز اشکستن پیرایه بر شهریار — دل شهری از ناتوانی فگار

مرا شاید انگشتری بی نگین — نشاید دل خلقی اندوهگین

خنک آنکه آسایش مرد و زن — گزیند بر آسایش خویشتن

نکردند رغبت هنرپروران — بشادی خویش از غم دیگران

اگر خوش بخسپد ملک بر سریر — نه پندارم آسوده خسپد فقیر

وگر زنده دارد شب دیریاز — بخسپند مردم بآرام و ناز

بحمد الله این سیرت و راه راست — اتابک ابوبکر بن سعد راست

کس از فتنه در پارس دیگر نشان — نبیند مگر قامت مهوشان

یکی بیت پیشم خوش آمد بگوش — که در مجلسی میسرودند دوش

قول

مرا راحت از زندگی دوش بود — که آن ماهرویم در آغوش بود

مر او را چو دیدم سر از خواب مست — بدو گفتم ای سرو پیش تو پست

دمی نرگس از خواب نوشین بشوی — چو گلبن بخند و چو بلبل بگوی

چه میخسپی ای فتنهٔ روزگار — بیا و می لعل نوشین بیار

نگه کرد شوریده از خواب و گفت — مرا فتنه خوانی و گویی مخفت

در ایام سلطان روشن نفس		نبیند دگر فتنه بیدار کس

حکایت

در اخبار شاهان پیشینه هست	که چون تکله بر تخت زنگی نشست
به دورانش از کس نیازرد کس	سبق برد اگر خود همین بود و بس
چنین گفت یک ره بصاحبدلی	که عمرم بسر رفت بی حاصلی
چو می بگذرد ملک و جاه و سریر	نبرد از جهان دولت الا فقیر
بخواهم بکنج عبادت نشست	که دریابم این پنج روزی که هست
چو بشنید دانای روشن نفس	بتندی بر آشفت کای تکله بس
طریقت بجز خدمت خلق نیست	به تسبیح و سجاده و دلق نیست
تو بر تخت سلطانی خویش باش	باخلاق پاکیزه درویش باش
بصدق و ارادت میان بسته دار	ز طامات و دعوی زبان بسته دار
قدم باید اندر طریقت نه دم	که اصلی ندارد دم بی قدم
بزرگان که نقد صفا داشتند	چنین خرقه زیر قبا داشتند

حکایت

شنیدم که بگریست سلطان روم	بر نیکمردی ز اهل علوم
که پایابم از دست دشمن نماند	جز این قلعه و شهر با من نماند
بسی جهد کردم که فرزند من	پس از من بود سرور انجمن
کنون دشمن بدگهر دست یافت	سر دست مردی و جهدم بتافت
چه تدبیر سازم چه چاره کنم	که از غم بفرسود جان و تنم

بر آشفت دانا که این گریه چیست	برین عقل و همت بباید گریست
ولایت چه باشد غم خویش خور	که از عمر بیهوده شد بیشتر
ترا این قدر تا بپایی بس است	چو رفتی جهان جای دیگر کس است
اگر هوشمندست اگر بی‌خرد	غم او مخور کو غم خود خورد
مشقت نیرزد جهان داشتن	گرفتن بشمشیر و بگذاشتن
تو تدبیر خود کن که آن بی‌خرد	که بعد از تو باشد غم خود خورد
بدین پنج روزه اقامت مناز	باندیشه تدبیر رفتن بساز
کرا دانی از خسروان عجم	که کردند بر زیردستان ستم
که در تخت و ملکش نیامد زوال	نماند بجز ملک ایزد تعال
کرا جاودان ماندن امید نیست	که گیتی همین جای جاوید نیست
گر از سیم و زر ماند و گنج و مال	پس از روی بچیندی شود پایمال
فدان کس که خیری بماند روان	دمادم رسد رحمتش بر روان
بزرگی کزو نام نیکو نماند	توان گفت با اهل دل کو نماند
الا تا درخت کرم پروری	که بیشک بر کامرانی خوری
کرم کن که فردا که دیوان نهند	منازل بمقدار احسان دهند
یکی را که سعی قدم پیشتر	بدرگاه حق منزلت پیشتر
یکی باز پس خائن و شرمسار	بترسد همی مرد ناکرده کار
بهل تا بدندان برد پشت دست	تنوری چنین گرم و نانی نبست
بدانی که غله برداشتن	که سستی بود تخم ناکاشتن

حکایت

خدادوست نامی در اقصای شام ... گرفت از جهان کنج غاری مقام

بصبرش دران کنج تاریک جای ... بکنج قناعت فرو رفته پای

بزرگان نهادند سر بر درش ... که در می نیامد بدرها سرش

تمنا کند عارف پاکباز ... بدریوزه از خویشتن ترک آز

چو هر ساعتش نفس گوید بده ... بخواری بگرداندش ده بده

دران مرزکین پیر هشیار بود ... یکی مرزبان ستمکار بود

که هر ناتوان را که دریافتی ... بسرپنجگی پنجه برتافتی

جهانسوز و بی رحمت و خیره کش ... ز تلخیش روی جهانی ترش

گروهی برفتند زان ظلم و عار ... ببردند نام بدش در دیار

گروهی بماندند مسکین و ریش ... پس چرخه نفرین گرفتند پیش

ید ظلم جایی که گردد دراز ... نبینی لب مردم از خنده باز

بدیدار شیخ آمدی گاه گاه ... خدادوست در وی نکردی نگاه

ملک نوبتی گفتش ای نیکبخت ... بنفرت ز ما در مکش روی سخت

مرا با تو دانی سر دوستیست ... ترا دشمنی با من از بهر چیست

گرفتم که سالار کشور نیم ... بعزت ز درویش کمتر نیم

نگویم فضیلت نهم بر کسی ... چنان باش با من که با هر کسی

شنید این سخن عابد هوشیار ... برآشفت و گفت ای ملک هوش دار

وجودت پریشانی خلق ازوست ... ندارم پریشانی خلق دوست

تو با دوستداران من دشمنی ... نپندارمت دوستدار منی

گر افتد همی دوستی با منت	مگر آن که دارد خدا دشمنت
خدا دوست را گر بدرند پوست	نخواهد شدن دشمن دوست دوست
عجب دارم از خواب آن سنگدل	که شهری بخسپند ازو تنگدل
الا گر هنر داری و عقل و هوش	بفضل و ترحم میان بند و کوش

گفتار

مها زورمندی مکن بر کهان	که بر یک نمط می‌نماند جهان
سر پنجهٔ ناتوان بر مپیچ	که گر دست یابد برآید بهیچ
مکن گفتمت پای مردم ز جای	که عاجز شوی گر در آیی ز پای
دل دوستان جمع بهتر که گنج	خزینه تهی به که مردم برنج
مینداز در پای کار کسی	که افتد که در پایش افتی بسی
تحمل کن ای ناتوان از قوی	که روزی تواناتر از وی شوی
بهمت برآر از ستیهنده شور	که بازوی همت به از دست زور
لب خشک مظلوم را گو بخند	که دندان ظالم بخواهند کند
ببانگ دهل خواجه بیدار گشت	چه داند شب پاسبان چون گذشت
خورد کاروانی غم بار خویش	نسوزد دلش بر خر پشت ریش
گرفتم کز افتادگان نیستی	چو افتاده بینی چرا ایستی
برینت بگویم یکی سرگذشت	که سستی بود زین سخن درگذشت

حکایت

چنان قحط سالی شد اندر دمشق	که یاران فراموش کردند عشق

چنان آسمان بر زمین شد بخیل ‌‌ ‌ که لب تر نکردند زرع و نخیل

بخوشید سرچشمه‌هاے قدیم ‌ ‌ نماند آب جز آب چشم یتیم

نبودی بجز آه بیوه زنے ‌ ‌ اگر بر شدی دودی از روزنے

چو درویش بی برگ دیدم درخت ‌ ‌ قوی بازوان سست و درمانده سخت

نه بر کوه سبزے نه در باغ شخ ‌ ‌ ملخ بوستان خورده مردم ملخ

دران حال پیش آمدم دوستے ‌ ‌ ازو مانده بر استخوان پوستے

شگفت آمدم کو قوی حال بود ‌ ‌ خداوند جاه و زر و مال بود

بدو گفتم اے یار پاکیزه خو ‌ ‌ چه درماندگے پیشت آمد بگوی

بغرید بر من که عقلت کجاست ‌ ‌ چو دانی و پرسی سوالت خطاست

نه بینے که سختے بغایت رسید ‌ ‌ مشقت بحد نهایت رسید

نه باران همے آید از آسمان ‌ ‌ نه بر میرود دود فریاد خوان

بدو گفتم آخر ترا باک نیست ‌ ‌ کشد زهر جایے که تریاک نیست

گر از نیستے دیگرے شد هلاک ‌ ‌ ترا هست بط را ز طوفان چه باک

نگه کرد رنجیده در من فقیه ‌ ‌ نگه کردن عالم اندر سفیه

که مرد ارچه بر ساحلست اے رفیق ‌ ‌ نیاساید و دوستانش غریق

من از بینوائی نیم روی زرد ‌ ‌ غم بینوایان رخم زرد کرد

نخواهم که بیند خردمند ریش ‌ ‌ نه بر عضو مردم نه بر عضو خویش

بحمد الله ارچه ز ریش ایمنم ‌ ‌ چو ریشے به بینم بلرزد تنم

منغص بود عیش آن تندرست ‌ ‌ که باشد بپهلوے بیمار سست

چو بینم که درویش مسکین نخورد | بکام اندرم لقمه زهرست و درد
یکی را بزندان برش دوستان | کجا ماندش عیش در بوستان

حکایت

شبی دود خلق آتشی بر فروخت | شنیدم که بغداد نیمی بسوخت
یکی شکر گفت اندران خاک و دود | که دکان ما را گزندی نبود
جهاندیده گفتش ای بوالهوس | ترا خود غم خویشتن بود و بس
پسندی که شهری بسوزد بنار | وگرچه سرایت بود بر کنار
بجز سنگدل کی کند معده تنگ | چو بیند کسان بر شکم بسته سنگ
توانگر خود آن لقمه چون میخورد | چو بیند که درویش خون میخورد
مگو تندرستست رنجور دار | که می پیچد از غصه رنجوروار
تنکدل چو یاران بمنزل رسند | نخسپد که واماندگان از پسند
دل پادشاهان شود بارکش | چو بینند در گل خر خارکش
اگر در سرای سعادت کسست | ز گفتار سعدیش حرفی بسست
همینت بسندست اگر بشنوی | اگر خار کاری سمن ندروی

گفتار

خبر داری از خسروان عجم | که کردند بر زیردستان ستم
نه آن شوکت و پادشائی بماند | نه آن ظلم بر روستائی بماند
خطا بین که بر دست ظالم برفت | جهان ماند و او با مظالم برفت
خنک روز محشر تن دادگر | که در سایه عرش دارد مقر

بقولی که نیکی پسندد خدای
دهد خسروی عادل نیک رای

چو خواهد که ویران شود عالمی
کند ملک در پنجهٔ ظالمی

سگالند ازو نیکمردان حذر
که خشم خدایست بیدادگر

بزرگی ازو دان و منت شناس
که زایل شود نعمت ناسپاس

نه خود خوانده در کتاب مجید
که در شکر نعمت شود بر مزید

اگر شکر کردی برین ملک و مال
بمالی و ملکی رسی بی زوال

وگر جور در پادشاهی کنی
پس از پادشاهی گدائی کنی

حرامست بر پادشه خواب خوش
چو باشد ضعیف از قوی بارکش

میازار عامی بیک خردله
که سلطان شبانست و عامی گله

چو پرخاش بینند و بیداد ازو
شبان نیست گرگست فریاد ازو

بد انجام رفت و بد اندیشه کرد
که با زیردستان جفا پیشه کرد

نخواهی که نفرین کنند از پست
نکو باش تا بد نگوید کست

حکایت

شنیدم که در مرزی از باختر
برادر دو بودند از یک پدر

سپهدار و گردنکش و سیلتن
نکوروی و دانا و شمشیرزن

پدر هر دو را سهمگن مرد یافت
طلبکار جولان و ناورد یافت

برفت آن زمین را دو قسمت نهاد
بهر یک پسر زان نصیبی بداد

مبادا که بر یکدگر سرکشند
به پیکار شمشیر کین برکشند

پدر بعد از آن روزگاری شمرد
بجان آفرین جان شیرین سپرد

اجل بگسلاندش طناب امل / وفاتش فرو بست دست عمل

مقرر شد آن مملکت بر دو شاه / که بیحد بود ملک و گنج و سپاه

بحکم نظر در به افتاد خویش / گرفتند هر یک یکی راه پیش

یکی عدل تا نام نیکو برد / یکی ظلم تا مال گرد آورد

یکی عاطفت سیرت خویش کرد / درم داد و تیمار درویش کرد

بنا کرد و نان داد و لشکر نواخت / شب از بهر درویش شبخانه ساخت

خزائن تهی کرد و پر کرد جیش / چنان کز خلائق بهنگام عیش

بگردون شدی بانگ شادی چو رعد / چو شیراز در عهد بوبکر سعد

خدیو خردمند فرخ نهاد / که شاخ امیدش برومند باد

حکایت شنو کودک نامجوی / پسندیده پی بود و فرخنده خوی

ملازم بدلداری خاص و عام / ثناگوی حق بامدادان و شام

در آن ملک قارون برفتی دلیر / که شه دادگر بود و درویش سیر

نیامد بر ایام او بر دلی / نگویم که خاری که برگ گلی

سر آمد بتائید مالک سران / نهادند سر بر خطش سروران

دگر خواست کافزون کند تخت و تاج / بیفزود بر مرد دهقان خراج

طمع کرد در مال بازارگان / بلا ریخت بر جان بیچارگان

بگویم که بدخواه درویش بود / حقیقت که او دشمن خویش بود

بامید بیشی نداد و نخورد / خردمند داند که ناخوب کرد

که تا جمع کردن زر از گربزی / پراگنده شد لشکر از عاجزی

شنیدند بازارگانان خبر — که ظلمست در بوم آن بی‌هنر

بریدند از آنجا خرید و فروخت — زراعت نیامد رعیت بسوخت

چو اقبالش از دوستی سر بتافت — بناکام دشمن بر و دست یافت

بعصیان فلک بیخ و بارش بکند — سم اسب دشمن دیارش بکند

وفا در که جوید چو پیمان گسیخت — خراج از که خواهد چو دهقان گریخت

چه نیکی طمع دارد آن بی‌صفا — که باشد دعای بدش در قفا

چو بختش نگون بود در کاف کن — نکرد آنچه نیکانش گفتند کن

چه گفتند نیکان بر آن نیکمرد — تو برخور که بیدادگر برنخورد

کمالش خطا بود و تدبیر سست — که در عدل بود آنچه در ظلم جست

حکایت

یکی بر سر شاخ و بن میبرید — خداوند بستان نگه کرد و دید

بگفتا گر این مرد بد میکند — نه با من که با نفس خود میکند

نصیحت بجا نیست گر بشنوی — ضعیفان میفگن بکتف قوی

که فردا بداور برد خسروی — گدائی که پیشت نیرزد جوی

چو خواهی که فردا بوی مهتری — مکن دشمن خویشتن کهتری

که چون بگذرد بر تو این سلطنت — بگیرد بکین آن گدا دامنت

مکن پنجه از ناتوانان بدار — که گر بفکنندت شوی شرمسار

که زشتست در چشم آزادگان — بیفتادن از دست افتادگان

بزرگان روشن‌دل نیکبخت — بفرزانگی تاج بردند و تخت

بذل بالله ز بستان گنج عمرو	وگر زیست خواهی ز سعدی شنو

صفت جمعیت اوقات درویش راضی

مگو جاهی از سلطنت بیش نیست
که ایمن‌تر از ملک درویش نیست

سبکبار مردم سبکتر روند
حق اینست و صاحبدلان بشنوند

تهیدست تشویش نانی خورد
ملک هم بقدر جهانی خورد

گدا را چو حاصل شود نان شام
چنان خوش بخسپد که سلطان شام

غم و شادمانی بسر میرود
بمرگ این دو از سر بدر میرود

چه آن را که بر سر نهادند تاج
چه آن را که بر گردن آمد خراج

اگر سرفرازی بکیوان برست
وگر تنگدستی بزندان درست

دران دم که کاجل بر سر هر دو تاخت
نمیشاید از یکدگرشان شناخت

حکایت

شنیدم که یکبار در دجله
سخن گفت با عابدی کله

که من فر فرماندهی داشتم
بسر بر کلاه مهی داشتم

سپهرم مدد کرد و نصرت وفاق
گرفتم ببازوی دولت عراق

طمع کرده بودم که کرمان خورم
که ناگه بخوردند کرمان سرم

بکن پنبهٔ غفلت از گوش هوش
که از مردگان پندت آید بگوش

نصیحت در معنی نکوکاری و بدکاری و عاقبت آن

نکوکار مردم نباشد بدش
نورزد کسی بد که نیک آیدش

شر انگیز هم بر سر شر رود
چو کژدم که با خانه کمتر رود

اگر نفع کس در نهاد تو نیست
چنین جوهر و سنگ خارا یکیست

غلط گفتم ای یار شایسته خوی	که نفعست در آهن و سنگ و روی
چنین آدمی مرده به ننگ را	که بر وی فضیلت بود سنگ را
نه هر آدمیزاده از دد به است	که دد ز آدمیزاده بد به است
به است از دد انسان صاحب خرد	نه انسان که در مردم افتد چو دد
چو انسان نداند بجز خورد و خواب	کدامش فضیلت بود بر دواب
سوار نگون بخت بی راه رو	پیاده برد زو به رفتن گرو
کسی دانه نیکمردی نکاشت	کزو خرمن کام دل برنداشت
نه هرگز شنیدیم در عمر خویش	که بد مرد را نیکی آمد به پیش

حکایت

گزیری بچاهی در افتاده بود	که از هول او شیر نر ماده بود
بد اندیش مردم بجز بد ندید	بیفتاد و عاجزتر از خود ندید
همه شب ز فریاد و زاری نخفت	یکی بر سرش کوفت سنگی و گفت
تو هرگز رسیدی بفریاد کس	که میخواهی امروز فریادرس
همه تخم نامردمی کاشتی	ببین لاجرم بر که برداشتی
که بر جان ریشت نهد مرهمی	که دلها ز ریشت بنالد همی
تو ما را همی چاه کندی براه	بسر لاجرم در فتادی بچاه
دو کس چه کنند از پی خاص و عام	یکی نیک محضر دگر زشت نام
یکی تا کند تشنه را تازه حلق	دگر تا بگردن در افتند خلق
اگر بد کنی چشم نیکی مدار	که هرگز نیارد گز انگور بار

نه پندارم ای در خزان کشته جو — که گندم ستانی بوقت درو
درخت زقوم ار بجان پروری — مپندار هرگز کزو بر خوری
رطب ناورد چوب خرزهره بار — چو تخم افگنی بر همان چشم دار

حکایت

حکایت کنند از یکی نیکمرد — که اکرام حجاج یوسف نکرد
بسرهنگ دیوان نگه کرد تیز — که نطعش بینداز و خونش بریز
چو حجت نماند جفاجوی را — بپرخاش درهم کشد روی را
بخندید و بگریست مرد خدای — عجب داشت سنگین دل تیره رای
چو دیدش که خندید و دیگر گریست — بپرسید کین خنده و گریه چیست
بگفتا همی گریم از روزگار — که طفلان بیچاره دارم چهار
همی خندم از لطف یزدان پاک — که مظلوم رفتم نه ظالم بخاک
یکی گفتش ای نامور شهریار — بکن دست ازین پیر دهقان بدار
که خلقی برو تکیه دارند و پشت — روا نیست خلقی بیکبار کشت
بزرگی و عفو و کرم پیشه کن — ز خردان اطفالش اندیشه کن
مگر دشمن خاندان خودی — که بر خاندانها پسندی بدی
مپندار و دلها برآغوش ریش — که روز پسین آیدت خیر پیش
نخفتست مظلوم از آهش بترس — ز دود دل صبحگاهش بترس
نترسی که پاک اندرونی شبی — برآرد ز سوز جگر یاربی
بسودا چنان بر روی افشاند دست — که حجاج را دست حجت ببست

نه ابلیس بد کرد و نیکی ندید	بر پاک ناید ز تخم پلید
مدر پرده کس بهنگام جنگ	که باشد ترا نیز در پرده ننگ
مزن بانگ بر شیر مردان درشت	چو با کودکان بر نیایی بمشت
شنیدم که نشنید و خونش بریخت	ز فرمان داور که داند گریخت
بزرگی در آن فکرت آن شب بخفت	بخواب اندرون دید درویش و گفت
دمی بیش بر من سیاست نراند	عقوبت برو تا قیامت بماند

حکایت

یکی پند میداد فرزند را	نگهدار پند خردمند را
مکن جور بر خردکان ای پسر	که یک روز پشت افتد بزرگی بسر
نمیترسی ای کودک کم خرد	که روزی پلنگیت برهم درد
بخردی درم زور سرپنجه بود	دل زیردستان ز من رنجه بود
بخوردم یکی مشت زورآوران	نکردم دگر زور بر لاغران

گفتار

الا تا بغفلت نخسپی که نوم	حرامست بر چشم سالار قوم
غم زیردستان بخور زینهار	بترس از زبردستی روزگار
نصیحت که خالی بود از غرض	چو داروی تلخست دفع مرض

حکایت درین معنی

یکی را حکایت کنند از ملوک	که بیماری رشته کرد چون دوک
چنانش در انداخت ضعف جسد	که میبرد بر زیردستان حسد

که شاه ار چه بر عرصه نام آورست	چو ضعف آمد از بیدقی کمترست
ندیمی زمین ملک بوسه داد	که عمر خداوند جاوید باد
درین شهر مردی مبارک دمست	که از پارسایان چنو کم کسست
نبردند پیشش مهمات کس	که مقصود حاصل نشد در نفس
بخوان تا بخواند دعایی برین	که رحمت رسد ز آسمان بر زمین
بفرمود تا مهتران خدم	بخواندند پیر مبارک قدم
بگفتا دعایی کن ای هوشمند	که در رشته چون سوزنم پای بند
شنید این سخن پیر خم بوده پشت	به تندی برآورد بانگ درشت
که حق مهربانست بر دادگر	ببخشای و بخشایش حق نگر
دعای منت کی شود سودمند	اسیران مظلوم در چاه و بند
تو ناکرده بر خلق بخشایشی	کجا بینی از دولت آسایشی
بباید بعذر خطا خواستن	پس از شیخ صالح دعا خواستن
کجا دستگیرد دعای ویت	دعای ستمدیدگان در پیت
شنید این سخن شهریار عجم	ز خشم و خجالت برآمد بهم
برنجید و پس با دل خویش گفت	چه رنجم حقیست این که درویش گفت
بفرمود تا هر که در بند بود	بفرمانش آزاد کردند زود
جهاندیده بعد از دو رکعت نماز	بداور برآورد دست نیاز
که ای بر فرازنده آسمان	بجنگش گرفتی بصلحش بمان
ولی همچنان بر دعا داشت دست	که رنجور افتاده بر پای جست

توی گفتی ز شادی بجوا پرید	چو طاوس چون رشته در پا ندید
بغیر موده گنجینه گوهرش	فشاندند در پای وزیر سرش
حق از بهر باطل نشاید نهفت	ازان جمله دامن بیفشاند و گفت
مزو با سر رشته بار دگر	مبادا که دیگر کند رشته سر
چو باری فتادی نگهدار پای	که یکبار دیگر بلغزد ز جای
ز سعدی شنو کین سخن راستست	نه هر باری افتاده برخاستست

گفتار

جهان ای پسر ملک جاوید نیست	ز دنیا وفاداری امید نیست
نه بر باد رفتی سحرگاه و شام	سریر سلیمان علیه السلام
باخر ندیدی که بر باد رفت	خنک آنکه با دانش و داد رفت
کسی زین میان گوی دولت ربود	که در بند آسایش خلق بود
بکار آمد آنها که برداشتند	نه گرد آوریدند و بگذاشتند

حکایت

شنیدم که در مصر میر اجل	سپه تاخت بر روزگارش اجل
جمالش برفت از رخ دلفروز	چو خور زرد شد بس نماند ز روز
گزیدند فرزانگان دست فوت	که در طب ندیدند داروی موت
همه تخت و ملکی پذیرد زوال	بجز ملک فرمانده لایزال
چو نزدیک شد روز عمرش بشب	شنیدندش میگفت در زیر لب
که در مصر چون من عزیزی نبود	چو حاصل همین بود چیزی نبود

[illegible]

جهان گرد کردم نخوردم برش	برفتم چو بیچارگان از سرش
پسندیده رایی که بخشید و خورد	جهان از پی خویشتن گرد کرد
درین کوش تا با تو ماند مقیم	که هر چه از تو ماند دریغست و بیم
کند خواجه بر بستر جان کندن	یکی دست کوتاه و دیگر دراز
دران دم ترا مینماید بدست	که دهشت زبانش ز گفتن ببست
که دستی بجود و کرم کن دراز	دگر دست کوته کن از ظلم و آز
کنونت که دستست خاری بکن	دگر کی برآری تو دست از کفن
بتابد بسی ماه و پروین و هور	که سر بر نداری ز بالین گور

حکایت

قزل ارسلان با دانشمند

قزل ارسلان قلعه سخت داشت	که گردن بالوند بر میفراشت
نه اندیشه از کس نه حاجت بهیچ	چو زلف عروسان رهش پیچ پیچ
چنان نادر افتاد در روضه	که بر لاجوردی طبق بیضه
شنیدم که مردی مبارک حضور	بنزدیک شاه آمد از راه دور
حقائق شناسی جهاندیده	هنرمندی آفاق گردیده
بخندید کین قلعه خرم ست	ولیکن نپندارمش محکم ست
نه پیش از تو گردنکشان داشتند	دمی چند بودند و بگذاشتند
نه بعد از تو شاهان دیگر برند	درخت امید ترا برخورند
ز دوران و ملک پدر یاد کن	دل از بند اندیشه آزاد کن
چنان روزگارش بکنجی نشاند	که بر یک پشیزش تصرف نماند

[illegible]

چو نومید ماند از همه چیز و کس	امیدش بفضل خدا ماند و بس
بر مرد هشیار دنیا خس است	که هر مدتی جای دیگر کس است

حکایت

چنین گفت شوریده‌ای در عجم	بکسری که ای وارث ملک جم
اگر ملک بر جم بماندی و بخت	ترا کی میسر شدی تاج و تخت
اگر گنج قارون بدست آوری	نماند مگر آنچه بخشی بری

حکایت

چو الپ ارسلان جان بجان بخش داد	پسر تاج شاهی بسر بر نهاد
بتربت سپردندش از تاج و گاه	نه جای نشستن بد آماجگاه
چنین گفت دیوانه‌ای هوشیار	چو دیدش پسر روز دیگر سوار
زهی ملک و دوران سر در نشیب	پدر رفت و پای پسر در رکیب
چنین است گردیدن روزگار	سبک سیر و بد عهد و ناپایدار
چو دیرینه روزی سرآورد عهد	جوان دولتی سر بر آرد ز مهد
منه بر جهان دل که بیگانه ایست	چو مطرب که هر روز در خانه ایست
نه لایق بود عیش با دلبری	که هر بامدادش بود شوهری
نکویی کن امسال چون ده تراست	که سال دگر دیگری دهخداست

حکایت

بزرگی جفا پیشه در حد غور	گرفتی خر روستایی بزور
خران زیر بار گران بی علف	بروزی دو مسکین شدندی تلف

چو منعم کند سفله را روزگار | نهد بر دل تنگ درویش بار

چو بام بلندش بود خود پرست | کند بول و خاشاک بر بام پست

شنیدم که بارے بعزم شکار | برون رفت بیدادگر شهریار

پیاپے بدنبال صیدی براند | شبش در گرفت از حشم دور ماند

به تنها ندانست شومی و رهی | بیند اخت ناکام شب در دهی

خرے دید پوینده کارگر | توانا و زور آور و باربر

یکی مرد کز استخوانے بدست | چنانش همیزد کاستخوان می شکست

شهنشه برآشفت و گفت ای جوان | ز حد رفت جورت برین بے زبان

چو زور آوری خود نمائی مکن | بر افتاده زور آزمائی مکن

پسندش نیامد فرومایه قول | یکی بانگ بر پادشه زد بهول

که بیهوده نگرفتم این کار پیش | برو چون ندانی ببین کار خویش

بسا کس که پیش تو معذور نیست | چو وا بینی از مصلحت دور نیست

ملک را درشت آمد از وی خطاب | بگفتا بیا تا چه بینی صواب

که پندارم از عقل بیگانه | نه مستی همانا که دیوانه

بخندید کای سرکش نادان خموش | مگر حال حضرت نیاید بگوش

نه دیوانه خواند کسم نه مست | چرا کشتی ناتوانان شکست

جهانجوی گفت ای ستمگاره مرد | چه دانی که خضر آن برای چه کرد

دران بحر مردی جفا پیشه بود | که دلها از و بحر اندیشه بود

جزائر ز رکرد از او بر خروش | جهانی ز دستش چو دریا بجوش

پس آن به از بهر مصالح شکست | که سالار ظالم نگیرد بدست
شکسته متاعی که در خر نشست | ازان به که در دست دشمن نشست
بخندید دهقان روشن ضمیر | که بس حق نهفتست ای امیر
نه از جهل می بشکنم پای خر | که از جور سلطان بیدادگر
خر این جایگه لنگ و بیمار کش | ازان به که پیش ملک بارکش
تو آن را نگوئی که کشتی گرفت | که خون تا ابد نام زشتی گرفت
تفو بر چنان ملک و دولت که راند | که شنعت بر او تا قیامت بماند
ستمگر جفا بر تن خویش کرد | نه بر زیردستان درویش کرد
که فردا دران محفل نام و ننگ | بگیرد دگر کس گریبانش بچنگ
نهد بار او زار بر گردنش | نیاید سر از عار بر کردنش
گرفتم که خر بارش اکنون کشد | دران روز بار خران چون کشد
گر انصاف پرسی بد اختر کس است | که در آتشش رنج دیگر کس است
همین بیخبر زیش تنعم بود | که شادیش در رنج مردم بود
اگر بر نخیزد بدان مرده دل | که خسپند ازو مردم آزرده دل
شه این جمله بشنید و چیزی نگفت | ببست اسپ و سر بر نمدزین بخفت
همه شب ز بیداری اختر شمرد | ز سودا و اندیشه خوابش نبرد
چو آواز مرغ سحر گوش کرد | پریشانی شب فراموش کرد
سواران همه شب بیرگ تاختند | سحرگه پی اسپ بشناختند
بران عرصه بر اسپ دیدند شاه | پیاده دویدند یکسر سپاه

بخدمت نهادند سر بر زمین ‏ — ‏ چو دریا شد از موج لشکر زمین
بزرگان نشستند و خوان خواستند ‏ — ‏ بخوردند و مجلس بیاراستند
چو شور طرب در نهاد آمدش ‏ — ‏ ز دهقان دوشینه یاد آمدش
بفرمود و جستند و بستند سخت ‏ — ‏ بخواری فگندند در پای تخت
سیه دل برآهیخت شمشیر تیز ‏ — ‏ ندانست بیچاره روی گریز
شمردان دم از زندگی آخرش ‏ — ‏ بگفت آنچه گرد آید در خاطرش
نه بینی که چون کارد بر سر بود ‏ — ‏ قلم را زبانش روان تر بود
چو دانست کز خصم نتوان گریخت ‏ — ‏ بناباکی او تیر ترکش بریخت
سر ناامیدی برآورد و گفت ‏ — ‏ شب گور در ده محالست خفت
ز نامهربانی که در دور تست ‏ — ‏ همه عالم آوازه جور تست
نه من کردم از دست جورت نفیر ‏ — ‏ که خلقی ز خلقی یکی کشته گیر
عجب گر بمنت بر دل آید درشت ‏ — ‏ بکش گر توانی همه خلق کشت
وگر سخت آید نکوهش ز من ‏ — ‏ بانصاف بیخ نکوهش بکن
ترا چاره از ظلم برگشتن است ‏ — ‏ نه بیچاره بیگنه کشتنست
چو بیداد کردی توقع مدار ‏ — ‏ که نامت به نیکی رود در دیار
ندانم که چون خسپد و دیدگان ‏ — ‏ نخفته ز دست ستمدیدگان
بد آن کی ستوده شود پادشاه ‏ — ‏ که خلقش ستایند در بارگاه
چه سود آفرین بر سر انجمن ‏ — ‏ پس چرخه نفرین کنان مرد و زن
گرفت این سخن شاه ظالم بگوش ‏ — ‏ ز سرمستی غفلت آمد بهوش

دران ده که طالع نمودش بهی | دهی را ببخشید فرمان دهی
بیاموزی از عالمان عقل و خوی | نه چندانکه از جاهل عیب جوی
بدشمن شنو سیرت خود که دوست | هر انچه از تو آید بچشمش نکوست
ستایش سرایان نه یار تواند | ملامت کنان دوستدار تواند
ترشروی بهتر کند سرزنش | که یاران خوش طبع شیرین منش
ازین به نصیحت نگوید کست | وگر عاقلی یک اشارت بست

حکایت

چو دور خلافت بمامون رسید | یکی ماه پیکر کنیزک خرید
بچهر آفتابی بتن گلبنی | بعقل خردمند بازی کنی
بخون عزیزان فرو برده چنگ | سر انگشتها کرده عناب رنگ
برابروی عابد فریبش خضاب | چو قوس قزح بود بر آفتاب
شب خلوت آن لعبت حورزاد | مگر تن در آغوش مامون نداد
گرفت آتش خشم در وی عظیم | سرش خواست کردن چو جوزا دو نیم
بگفتا سر اینک بشمشیر تیز | بینداز و با من مکن خفت و خیز
بگفت از کجا بر دلت گزند آمدت | چه خصلت ز من ناپسند آمدت
بگفت ار کشی ور شکافی سرم | ز بوی دهانت برنج اندرم
کشد تیر پیکار و تیغ ستم | بیکبار و بوی دهان دمبدم
شنید این سخن سرور نیکبخت | بشورید و بر خود بپیچید سخت
دلش گرچه در حال ازو رنجه شد | دوا کرد و خوشبوی چون غنچه شد

پری چهره را همنشین کرد و دوست | که این عیب من گفت یار من اوست
بنزد من آن کس نکوخواه تست | که گوید فلان خار در راه تست
بگمراه گفتن نکو میروی | جفای تمامست و جور قوی
هر آنگه که عیبت نگویند پیش | هنر دانی از جاهلی عیب خویش
مگو شهد شیرین شکر فایقست | کسی را که سقمونیا لایقست
چه خوش گفت یک روز داروفروش | شفا بایدت داروی تلخ نوش
بپرویزن معرفت بیخته | بشهد عبادت برآمیخته

حکایت

شنیدم که از نیکمردی فقیر | دل آزرده شد پادشاهی کبیر
مگر بر زبانش حقی رفته بود | ز گردن کشی بر وی آشفته بود
بزندان فرستادش از بارگاه | که زور آزمایست بازوی شاه
ز یاران یکی گفتش اندر نهفت | مصالح نبود این سخن گفت گفت
رسانیدن امر حق طاعتست | ز زندان نترسم که یک ساعتست
همان دم که در خفیه این راز رفت | حکایت بگوش ملک باز رفت
بخندید کو ظن بیهوده برد | نداند که خواهد درین حبس مرد
غلامی بدرویش برد این پیام | بگفتا بخسرو بگو ای غلام
که دنیا همین ساعتی بیش نیست | غم و خرمی پیش درویش نیست
نه گر دستگیری کنی خرمم | نه گر سر بری بر دل آید غمم
ترا گر سپاهست و فرمان و گنج | مرا گر عیالست و حرمان و رنج

بدروازهٔ مرگ چون درشویم / بیک هفته با هم برابر شویم

منه دل برین دولت پنج روز / تن خویشتن با آتش مسوز

نه پیش از تو بیش از تو اندوختند / به بیداد کردن جهان سوختند

چنان زی که ذکرت بتحسین کنند / چو مردی نه بر گور نفرین کنند

نباید برسم بد آیین نهاد / که گویند لعنت بر آن کین نهاد

وگر برسر آید خداوند زور / نه زیرش کند عاقبت خاک گور

بفرمود دلتنگ روی از جفا / که بیرون کنندش زبان از قفا

چنین گفت مرد حقائق شناس / ازین هم که گفتی ندارم هراس

من از بی زبانی ندارم غمی / که دانم که ناگفته داند همی

اگر بینوایی برم ور ستم / گرم عاقبت خیر باشد چه غم

عروسی بود نوبت ماتمت / گرت نیک روزی بود خاتمت

حکایت

یکی مشت زن بخت و روزی نداشت / نه اسباب شامش مهیا نه چاشت

ز جور شکم گل کشیدی به پشت / که روزی محالست خوردن بمشت

مدام از پریشانی روزگار / دلش محنت آلود و تن سوگوار

گهش جنگ با عالم خیره کش / گه از بخت شوریده رویش ترش

گه از دیدن عیش شیرین خلق / فرو میشدی آب تلخش بحلق

گه از کار آشفته بگریستی / که کس دید ازین صعب تر زیستی

کسان شهد نوشند و مرغ و بره / مرا روی نان می نبیند تره

گر انصاف پرسی نه نیکوست این — برهنه من و گربه را پوستین
و گر تیغ از فلک شیوه ساختی — که گنجی بدست من انداختی
مگر روزگاری هوس راندمی — ز خود گرد محنت بیفشاندمی
شنیدم که روزی زمینی بکافت — عظام زنخدان پوسیده یافت
بخاک اندرش عقد بگسیخته — گهرهای دندان فرو ریخته
دهان بی زبان پند میگفت و راز — که ای خواجه با بینوائی بساز
نه اینست حال دهن زیر گل — شکر خورده انگار یا خون دل
غم از گردش روزگاران مدار — که بی ما بگردد بسی روزگار
همان لحظه کین خاطرش روی داد — غم از خاطرش رخت یکسو نهاد
که ای نفس بی رای و تدبیر و هش — بکش بار تیمار و خود را مکش
اگر بنده بار بر سر برد — و گر سر بر اوج فلک بر برد
در آن دم که حالش دگرگون شود — بمرگ از سرش هر دو بیرون شود
غم و شادمانی نماند و لیک — جزای عمل ماند و نام نیک
کرم پای دارد نه دیهیم و تخت — بده کز تو این ماند ای نیکبخت
مکن تکیه بر ملک و جاه و حشم — که پیش از تو بوده است و بعد از تو هم
زر افشان چو دنیا بخواهی گذاشت — که سعدی گل افشاند اگر زر نداشت

حکایت

حکایت کنند از جفا گستری — که فرماندهی داشت بر کشوری
در ایام او روز مردم چو شام — شب از بیم او خواب مردم حرام

همه وز نیکان از و در بلا	بشب دست پاکان از و بر دعا
گروهی بر شیخ آن روزگار	ز دست ستمگر گرستند زار
که ای پیر دانای فرخنده رای	بگو این جوان را بترس از خدای
بگفتا دریغ آیدم نام دوست	که هر کس نه درخورد پیغام اوست
کسی را که بینی ز حق بر کران	منه با وی ای خواجه حق در میان
حقیقت گفتم ای خسرو نیکسار	توان گفت حق پیش مرد خدای
بمرد نادان نریزم علوم	که ضایع کنم تخم در شوره بوم
چو در وی نگیرد عدو داندم	برنجد بجان و برنجاندم
ترا عادت ای پادشه حق رویست	دل مرد حق گوی از اینجا قویست
نگین خصلتی دارد ای نیکبخت	که در موم گیرد نه در سنگ سخت
عجب نیست گر ظالم از من بجان	برنجد که دزدست و من پاسبان
تو هم پاسبانی بانصاف و داد	که حفظ خدا پاسبان تو باد
ترا نیست منت ز روی قیاس	خداوند را فضل و منت سپاس
که در کار خیرت بخدمت بداشت	نه چون دیگرانت معطل گذاشت
همه کس بمیدان کوشش درند	ولی گوی بخشش نه هر کس برند
تو حاصل نکردی بکوشش بهشت	خدا در تو خوی بهشتی سرشت
دلت روشن و وقت مجموع باد	قدم ثابت و پایه مرفوع باد
حیاتت خوش و رفتنت بر صواب	عبادت قبول و دعا مستجاب

گفتار

همی تا برآید بتدبیر کار | مدارای دشمن به از کارزار
چو نتوان عدو را بقوت شکست | بنعمت بباید در فتنه بست
گر اندیشه داری ز دشمن گزند | بتعویذ احسان زبانش ببند
عدو را بجای خسک زر بریز | که احسان کند کند دندان تیز
بتدبیر شاید جهان خورد و لوس | چو دستی نشاید گزیدن ببوس
بتدبیر رستم درآید به بند | که اسفندیارش نجست از کمند
عدو را بفرصت توان کند پوست | پس او را مدارا چنان کن که دوست
حذر کن ز پیکار کمتر کسی | که از قطره سیلاب دیدم بسی
مزن تا توانی بر ابرو گره | که دشمن اگرچه زبون دوست به
بود دشمنش تازه و دوست ریش | کسی کش بود دشمن از دوست بیش
مزن با سپاهی ز خود بیشتر | که نتوان زد انگشت با نیشتر
وگر زو توانا تری در نبرد | نه مردیست بر ناتوان زور کرد
اگر پیل زوری وگر شیر جنگ | بنزدیک من صلح بهتر که جنگ
چو دست از همه حیلتی در گسست | حلالست بردن بشمشیر دست
اگر صلح خواهد عدو سر مپیچ | وگر جنگ جوید عنان بر مپیچ
که گر وی ببندد در کارزار | ترا قدر و هیبت شود یک هزار
ور او پای جنگ آورد در رکاب | نخواهد بحشر از تو داور حساب
تو هم جنگ را باش چون فتنه خاست | که با کینه‌ور مهربانی خطاست
چو با سفله گویی بلطف و خوشی | فزون گرددش کبر و گردن کشی

چو دشمن درآمد بعجز از درت | بدر کن ز دل کین و خشم از سرت
چو زنهار خواهد کرم پیشه کن | ببخشای و از مکرش اندیشه کن
ز تدبیر پیر کهن برمگرد | که کار آزموده بود سالخورد
درآرند بنیاد رویین ز پای | جوانان به شمشیر و پیران برای
بیندیش در قلب هیجا مفر | چه دانی کرا باشد ظفر
چو بینی که لشکر ز هم دست داد | به تنها مده جان شیرین بباد
اگر بر کناری به رفتن بکوش | وگر در میانی لباس دشمن بپوش
وگر خود هزاری و دشمن دویست | چو شب شد در اقلیم دشمن مایست
شب تیره پنجه سوار از کمین | چو پانصد بهیبت بدرد زمین
چو خواهی بریدن بشب راهها | حذر کن نخست از کمینگاهها
میان دو لشکر چو یک روزه راند | سر پنجه زورمندش نماند
تو آسوده بر لشکر مانده زن | که نادان ستم کرد بر خویشتن
چو دشمن شکستی بیفگن علم | که بازش نیاید جراحت بهم
بسی در قفای هزیمت مران | نباید که دور افتی از یاوران
هوا بینی از گرد هیجا چو میغ | بگیرند گردت بزوبین و تیغ
بدنبال غارت نراند سپاه | که خالی بماند پس پشت شاه
سپه را نگهبانی شهریار | به از جنگ در حلقه کارزار

گفتار

دلاور که باری تهور نمود | بباید بمقدارش اندر فزود

که بار دگر دل نهد بر هلاک / ندارد ز پیکار یأجوج باک
سپاهی در آسودگی خوش بدار / که در حالت سختی آید بکار
کنون دست مردان جنگی ببوس / نه آنگه که دشمن فرو کوفت کوس
سپاهی که کارش نباشد ببرگ / چرا دل نهد روز هیجا بمرگ
نواحی ملک از کف بدسگال / بلشکر نگهدار و لشکر بمال
ملک را بود بر عدو دست چیر / چو لشکر دل آسوده باشند و سیر
بهای سر خویشتن میخورد / نه انصاف باشد که سختی برد
چو دارند گنج از سپاهی دریغ / دریغ آیدش دست بردن بتیغ
چه مردی کند در صف کارزار / چو دستش تهی باشد و کار زار

گفتار

به پیکار دشمن دلیران فرست / هژبران بناورد شیران فرست
برای جهاندیدگان کار کن / که صید آزمودست گرگ کهن
مترس از جوانان شمشیرزن / حذر کن ز پیران بسیار فن
جوانان پیل افکن شیرگیر / ندانند دستان روباه پیر
خردمند باشد جهاندیده مرد / که بسیار گرم آزمودست و سرد
جوانان شایسته بخت ور / ز گفتار پیران نپیچند سر
گرت مملکت باید آراسته / مده کار معظم بنوخاسته
سپه را مکن پیشرو جز کسی / که در جنگها بوده باشد بسی
نتابد سگ صید روی از پلنگ / ز روبه رمد شیر نادیده جنگ

چو پرورده باشد پسر شهریار | نترسد چو پیش آیدش کارزار
بکشتی و نخجیر و آماج و گوی | دلاور شود مرد پرخاشجوی
بگرمابه پرورده و عیش و ناز | برنجد چو بیند در جنگ باز
دو مردش نشانند بر پشت زین | بود کش زند کودکی بر زمین
یکی را که دیدی تو در جنگ پشت | بکش گر عدو در مصافش نکشت
مخنث به از مرد شمشیرزن | که روز وغا سر بتابد چو زن

حکایت

چه خوش گفت گرگین بفرزند خویش | چو قربان پیکار بربست و کیش
اگر چون زنان جست خواهی گریز | مرو آب مردان جنگی مریز
سواری که بنمود در جنگ پشت | نه خود را که نام آوران را بکشت
شجاعت نیاید مگر زان دو یار | که افتند در حلقهٔ کارزار
دو همجنس همسفره همزبان | بکوشند در قلب هیجا بجان
که ننگ آیدش رفتن از پیش تیر | برادر بچنگال دشمن اسیر
چو بینی که یاران نباشند یار | هزیمت ز میدان غنیمت شمار

گفتار

دو تن پرور ای شاه کشور نواز | یکی اهل بازو دوم اهل راز
ز نام آوران گوی دولت برند | که دانا و شمشیرزن پرورند
هر آن کو قلم را نورزید و تیغ | بر او گر بمیرد مگو ای دریغ
قلم زن نکودار و شمشیرزن | نه مطرب که مردی نیاید ز زن

نه مردیست دشمن در اسباب جنگ — تو مدهوش ساقی و آواز چنگ
بسا اهل دولت به بازی نشست — که دولت برفتش به بازی ز دست

گفتار

نگویم ز جنگ بداندیش ترس — در آوازهٔ صلح ازو بیش ترس
بسا کس به روز آیت صلح خواند — چو شب شد سپه بر سر خفته راند
زره پوش خسپند مرد اوژنان — که بستر بود خوابگاه زنان
بخیمه درون مرد شمشیر زن — برهنه نخسپد چو در خانه زن
بباید نهان جنگ را ساختن — که دشمن نهان آورد تاختن
حذر کار مردان کارآگه است — یزک سد رویین لشکرگه است

گفتار

میان دو بدخواه کوتاه دست — نه فرزانگی باشد ایمن نشست
که گر هر دو باهم سگالند راز — شود دست کوتاه ایشان دراز
یکی را به نیرنگ مشغول دار — دگر را بر آور ز هستی دمار
اگر دشمنی پیش گیرد ستیز — به شمشیر تدبیر خونش بریز
برو دوستی گیر با دشمنش — که زندان شود پیرهن بر تنش
چو در لشکر دشمن افتد خلاف — تو بگذار شمشیر خود در غلاف
چو گرگان پسندند بر هم گزند — برآساید اندر میان گوسپند
چو دشمن به دشمن شود مشتغل — تو با دوست بنشین به آرام دل

گفتار اندر ملاطفت دشمن از روی عاقبت اندیشی

چو دشمن شیر بیکار بر داشتی
نگهدار پنهان ره آشتی

که لشکر کشایان مغفرشکاف
نهان صلح جویند و پیدا مصاف

دل مرد میدان نهانی بجوی
که باشد که در پایت افتد چو گوی

چو سالاری از دشمن افتد بجنگ
بکشتن درش کرد باید درنگ

که افتد کزین نیمه هم سروری
بماند گرفتار در چنبری

وگر کشتی این بندی ریش را
نه بینی دگر بندی خویش را

بترسد که دوران بندی کند
که بر بندیان زورمندی کند

کسی بندیان را بود دستگیر
که خود بوده باشد به بندی اسیر

اگر سر نهد بر خط سروری
چو نیکش نداری نهد دیگری

وگر خفیه ده دل بدست آوری
ازان به که صد ره شبیخون بری

گفتار اندر حذر کردن از دشمنی که در طاعت آید

گرت خویش دشمن شود دوستدار
ز تلبیسش ایمن مشو زینهار

که گردد درونش بکین تو ریش
چو یاد آیدش مهر و پیوند خویش

بداندیش را لفظ شیرین مبین
که ممکن بود زهر در انگبین

کسی جان از آسیب دشمن برد
که مر دوستان را بدشمن شمرد

نگهدارد آن شوخ در کیسه در
که بیند همه خلق را کیسه بر

سپاهی که عاصی شود در امیر
ورا تا توانی بخدمت مگیر

ندانست سالار خود را سپاس
ترا هم نداند ز غدرش هراس

بسوگند و عهد استوارش مدار
نگهبان پنهان برو بر گمار

نوآموز را ریسمان کن دراز ‌‌ ‌ نه بگسل که دیگر نبینیش باز

چو اقلیم دشمن بجنگ و حصار ‌ ‌ بگیری بزندانیانش سپار

که بندی چو دندان بخون در برد ‌ ‌ ز حلقوم بیدادگر خون خورد

چو بر کندی از دست دشمن دیار ‌ ‌ رعیت بسامان تر از وی بدار

که گر باز کوبد در کارزار ‌ ‌ برآرند عام از دماغش دمار

وگر شهریان را رسانی گزند ‌ ‌ در شهر بر روی دشمن مبند

مگو دشمن تیغ زن بر در است ‌ ‌ که انباز دشمن بشهر اندر است

بتدبیر جنگ بداندیش کوش ‌ ‌ مصالح بیندیش و نیت بپوش

منه در میان راز با هر کسی ‌ ‌ که جاسوس همکاسه دیدم بسی

سکندر که با شرقیان حرب داشت ‌ ‌ در خیمه گویند در غرب داشت

چو بهمن بزاولستان خواست شد ‌ ‌ چپ آوازه افکند و از راست شد

اگر جز تو داند که عزم تو چیست ‌ ‌ بران رای و دانش بباید گریست

کرم کن نه پرخاش و کین آوری ‌ ‌ که عالم بزیر نگین آوری

چو کاری برآید بلطف و خوشی ‌ ‌ چه حاجت بتندی و گردنکشی

نخواهی که باشد دلت دردمند ‌ ‌ دل دردمندان برآور ز بند

ببازو توانا نباشد سپاه ‌ ‌ برو همت از ناتوانان بخواه

دعای ضعیفان امیدوار ‌ ‌ ز بازوی مردی به آید بکار

هر انکه استعانت بدرویش برد ‌ ‌ اگر با فریدون زند پیش برد

باب دوم در احسان

اگر هوشمندی بمعنی گرای	که معنی بماند ز صورت بجای
کرا دانش و جود و تقوی نبود	بصورت درش هیچ معنی نبود
کسی خسپد آسوده در زیر گل	که خسپند ازو مردم آسوده دل
غم خویش در زندگی خور که خویش	بمرده نپردازد از حرص خویش
زر و نعمت اکنون بده کان تست	که بعد از تو بیرون ز فرمان تست
نخواهی که باشی پراگنده دل	پراگندگان را ز خاطر مهل
پریشان کن امروز گنجینه چست	که فردا کلیدش نه در دست تست
تو با خود ببر توشهٔ خویشتن	که شفقت نیاید ز فرزند و زن
کسی گوی دولت ز دنیا برد	که با خود نصیبی بعقبی برد
بغمخوارگی چون سر انگشت من	نخارد کسی در جهان پشت من
مکن بر کف دست نه هرچه هست	که فردا بدندان بری پشت دست
بپوشیدن ستر درویش کوش	که ستر خدایت بود پرده پوش
مگردان غریب از درت بی نصیب	مبادا که گردی بدرها غریب
بزرگی رساند بمحتاج خیر	که ترسد که محتاج گردد بغیر
بحال دل خستگان در نگر	که روزی دلی خسته باشی مگر
درون فروماندگان شاد کن	ز روز فروماندگی یاد کن
نه خواهنده بر در دیگران	بشکرانه خواهنده از در مران

گفتار اندر نواختن یتیمان و رحمت بر حال ایشان

پدر مرده را سایه بر سر فکن	غبارش بیفشان و خارش بکن

ندانی چه بودش فرومانده سخت / بود تازه بی‌بیخ هرگز درخت

چو بینی یتیمی سر افکنده پیش / مده بوسه بر روی فرزند خویش

یتیم ار بگرید که نازش خرد / وگر خشم گیرد که بارش برد

الا تا نگرید که عرش عظیم / بلرزد همی چون بگرید یتیم

برحمت بکن آبش از دیده پاک / بشفقت بیفشانش از چهره خاک

اگر سایهٔ خود برفت از سرش / تو در سایهٔ خویشتن پرورش

من آنگه سر تاجور داشتم / که سر در کنار پدر داشتم

اگر بر وجودم نشستی مگس / پریشان شدی خاطر چندکس

کنون گر بزندان برندم اسیر / نباشد کس از دوستانم نصیر

مرا باشد از درد طفلان خبر / که در طفلی از سر برفتم پدر

حکایت در ثمرهٔ نیکوکاری

کسی دید در خواب صدر خجند / که خارش ز پای یتیمی بکند

همی گفت و در روضه‌ها می‌چمید / کز آن خار بر من چه گلها دمید

مشو تا توانی ز رحمت بری / که رحمت برندت چو رحمت بری

چو انعام کردی مشو خودپرست / که من سرورم دیگری زیردست

اگر تیغ دورانش انداخته‌ست / نه شمشیر دوران هنوز آخته‌ست

چو بینی دعاگوی دولت هزار / خداوند را شکر نعمت گزار

که چشم از تو دارند مردم بسی / نه تو چشم داری بدست کسی

کرم خوانده‌ام سیرت سروران / غلط گفتم اخلاق پیغمبران

حکایت در اخلاق پیغمبران

شنیدم که یک هفته ابن السبیل	نیامد به مهمان سرای خلیل
ز فرخنده خویی نخوردی پگاه	مگر بینوایی درآید ز راه
برون رفت و هر جانبی بنگرید	بر اطراف وادی نگه کرد و دید
به تنها یکی در بیابان چو بید	سر و مویش از برف پیری سفید
به دلداریش مرحبایی بگفت	به رسم کریمان صلایی بگفت
که ای چشمهای مرا مردمک	یکی مردمی کن به نان و نمک
نعم گفت و برجست و برداشت گام	که دانست خلقش علیه السلام
رقیبان مهمان سرای خلیل	به عزت نشاندند پیر ذلیل
بفرمود و ترتیب کردند خوان	نشستند بر هر طرف همگنان
چو بسم الله آغاز کردند جمع	نیامد ز پیرش حدیثی بسمع
چنین گفتش ای پیر دیرینه روز	چو پیران نمی‌بینمت صدق و سوز
نه شرطست وقتی که روزی خوری	که نام خداوند روزی بری
بگفتا نگیرم طریقی بدست	که نشنیدم از پیر آذرپرست
بدانست پیغمبر نیک فال	که گبرست پیر تبه بوده حال
بخواری براندش چو بیگانه دید	که منکر بود پیش پاکان پلید
سروش آمد از کردگار جلیل	بهیبت ملامت کنان کای خلیل
منش داده صد ساله روزی و جان	ترا نفرت آمد ازو یک زمان
گر او می‌برد پیش آتش سجود	تو با پس چرا میبری دست جود

گفتار اندر احسان با مردم نیک و بد

گره بر سر بند احسان مزن — که این زرق و شیدست و آن مکر و فن

زیان میکند مرد تفسیردان — که علم و ادب میفروشد بنان

کجا عقل یا شرع فتوی دهد — که مرد خرد دین بدنیا دهد

ولیکن تو بستان که صاحب خرد — از ارزان فروشان برغبت خرد

حکایت عابد با شیاد شوخ دیده

زبانداني آمد بصاحبدلی — که محکم فرو مانده ام در گلی

یکی سفله را ده درم بر منست — که دانگی ازو بر دلم ده منست

همه شب پریشان ازو حال من — همه روز چون سایه دنبال من

بکرد از سخنهای خاطر پریش — درون دلم چون در خانه ریش

خدایش مگر تا ز مادر بزاد — جز آن ده درم چیز دیگر نداد

ندانسته از دفتر دین الف — نخوانده بجز باب لاینصرف

خور از کوه یکروز سر بر نزد — که آن قلتبان حلقه بر در نزد

در اندیشه ام تا کدامم کریم — از آن سنگدل دست گیرد بسیم

شنید این سخن پیر فرخ نهاد — درستی دو در آستینش نهاد

زر افتاد در دست افسانه گوی — برون رفت از آنجا چو زر تازه روی

یکی گفت شیخ این ندانی که کیست — برو گر بمیرد نباید گریست

گدایی که بر شیر نر زین نهد — ابوزید را اسب و فرزین نهد

برآشفت عابد که خاموش باش — تو مرد زبان نیستی گوش باش

اگر راست بود آنچه پنداشتم ... ز خلق آبرویش نگهداشتم

اگر شوخ چشمی و سالوس کرد ... الا تا نپنداری افسوس کرد

که خود را نگهداشتم آبروی ... ز دست چنان گربز یاوه گوی

بد و نیک را بذل کن سیم و زر ... که این کسب خیرست و آن دفع شر

خنک آنکه در صحبت عاقلان ... بیاموزد اخلاق صاحبدلان

گرت عقل و رایست و تدبیر و هوش ... بعزت کنی پند سعدی بگوش

که اغلب درین شیوه دارد مقال ... نه در چشم و زلف و بناگوش و خال

حکایت پدر ممسک و فرزند جوانمرد

یکی رفت و دنیا ازو یادگار ... خلف بود صاحبدلی هوشیار

نه چون ممسکان دست بر زر گرفت ... چو آزادگان دست ازو برگرفت

ز درویش چاره نماندی برش ... مسافر بمهمان سرای اندرش

دل خویش و بیگانه خرسند کرد ... نه همچون پدر سیم و زر بند کرد

ملامت کنی گفتش ای باد دست ... بیک ره پریشان مکن هرچه هست

بسالی توان خرمن اندوختن ... بیک دم نه مردی بود سوختن

چو در تنگدستی نداری شکیب ... نگهدار وقت فراخی حسیب

مثل

بدختر چه خوش گفت بانوی ده ... که روز نوا برگ سختی بنه

همه وقت بردار مشک و سبوی ... که پیوسته در ده روان نیست جوی

بدنیا توان آخرت یافتن ... بزر پنجه دیو برتافتن

ز دست تهی بر نیاید امید	بزر بر کنی چشم دیو سفید
اگر تنگدستی مرو پیش یار	وگر سیم داری بیا و بیار
تهیدست در خوبرویان مپیچ	که بی هیچ مردم نیرزند هیچ
وگر هرچه داری بکف بر نهی	کفت وقت حاجت بماند تهی
گدایان بسعی تو هرگز قوی	نگردند و ترسم تو لاغر شوی

باز آمدم بحکایت فرزند خلف

چو منّاع خیر این حکایت بگفت	ز غیرت جوان مرد را رگ نخفت
پراگنده دل گشت ازان گفتگوی	برآشفت و گفت ای پراگنده گوی
مرا دستگاهی که پیرامنست	پدر گفت میراث جدّ منست
نه ایشان بخسّت نگهداشتند	بحسرت بمردند و بگذاشتند
بدستم بیفتاد مال پدر	که بعد از من افتد بدست پسر
همان به که امروز مردم خورند	که فردا پس از من بیغما برند
خور و پوش و بخشای و راحت رسان	نگه می چه داری ز بهر کسان
برند از جهان با خود اصحاب رای	فرو مایه ماند بحسرت بجای
زر و نعمت اکنون بده کان تست	که بعد از تو بیرون ز فرمان تست
بدنیا توانی که عقبی خری	بخر جان من ورنه حسرت خوری

حکایت اندر راحت رسانیدن بهمسایگان

بزارید وقتی زنی پیش شوی	که دیگر مخر نان ز بقال کوی
بباز ار گندم فروشان گرای	که این جو فروشست و گندم نمای

نه از مشتری کار خاتم مگس | بیک نفخه رویش ندیدست کس
بلدار سے آن مرد صاحب نیاز | بزن گفت کای روشنائی بباز
بامید ما کلبه اینجا گرفت | نه مردی بود نفع ازو واگرفت
ره نیکمردان آزاده گیر | چو استاده دست افتاده گیر
ببخشای کانانکه مرد حقند | خریدار دکان بی رونقند
جوانمرد اگر راست خواهی ولیست | کرم پیشهٔ شاه مردان علیست

حکایت

شنیدم که مردے براه حجاز | بهر خطوه کردی دو رکعت نماز
چنان گرم رو در طریق خدای | که خار مغیلان نکندی ز پای
باخر ز وسواس خاطر پریش | پسند آمدش در نظر کار خویش
بتلبیس ابلیس در چاه رفت | که نتوان ازین خوبتر راه رفت
گرش رحمت حق نه دریافتی | غرورش سر از جاده برتافتی
یکی هاتف از غیب آواز داد | که ای نیکبخت مبارک نهاد
مپندار گر طاعتے کرده | که نزلے بدین حضرت آورده
باحسانی آسوده کردن دلے | به از الف رکعت بهر منزلے

حکایت

بسرهنگ سلطان چنین گفت زن | که خیز ای مبارک در رزق زن
برو تا ز خوانت نصیبے دهند | که فرزندگانت بسختی درند
بگفتا بود مطبخ امروز سرد | که سلطان بشب نیت روزه کرد

زن از نا امیدی سر انداخت پیش — همی گفت با خود دل از فاقه ریش

که سلطان ازین روزه گوئی چه خواست — که افطار او عید طفلان ماست

خورنده که خیرش برآید ز دست — به از صائم الدهر دنیا پرست

مسلم کسی را بود روزه داشت — که درمانده را دهد نان چاشت

وگرنه چه حاجت که زحمت بری — ز خود باز گیری و هم خود خوری

خیالات نادان خلوت نشین — بهم بر کند عاقبت کفر و دین

صفائیست در آب و آئینه نیز — ولیکن صفا را بباید تمیز

حکایت کریم تنگدست با سائل

یکی را کرم بود و قوت نبود — کفافش بقدر مروت نبود

که سفله خداوند هستی مباد — جوانمرد را تنگدستی مباد

کسی را که همت بلند او فتد — مرادش کم اندر کمند او فتد

چو سیلاب ریزان که بر کوهسار — نگیرد همی بر بلندی قرار

نه در خورد سرمایه کردی کرم — تنک مایه بودی ازین لاجرم

برش تنگدستی دو حرفی نبشت — که ای خوب فرجام فرخ سرشت

یکی دستگیرم بچندی درم — که چندیست تا من بزندان درم

بچشم اندرش قدر چیزی نبود — ولیکن بدستش پشیزی نبود

بخصمان بندی فرستاد مرد — که ای نیکنامان آزاد مرد

بدارید چندی کف از دامنش — وگر بگریزد ضمان بر منش

وزانجا بزندان درآمد که خیز — وزین شهر تا پای داری گریز

چو گنجشک در باز دید از قفس	قرارش نبود اندرو یک نفس
چو باد صبا زان زمین سیر کرد	نه سیری که بادش رسیدی بگرد
گرفتند حالی جوانمرد را	که حاصل کنی سیم یا مرغ را
چو بیچارگان راه زندان گرفت	که مرغ از قفس رفته نتوان گرفت
شنیدم که در حبس چندی بماند	نه رقعه نبشت و نه فریاد خواند
زمانها نیاسود و شبها نخفت	برو پارسائی گذر کرد و گفت
نپندارمت مال مردم خوری	چه پیش آمدت تا بزندان دری
بگفتا که هان ای مبارک نفس	نخوردم بحیلت گری مال کس
یکی ناتوان دیدم از بند ریش	خلاصش ندیدم بجز بند خویش
ندیدم بنزدیک دانش پسند	من آسوده و دیگری پای بند
بمرد آخر و نیکنامی ببرد	زهی زندگانی که نامش نمرد
تنی زنده دل خفته در زیر گل	به از عالمی زنده مرده دل
دل زنده هرگز نگردد هلاک	تن زنده دل گر بمیرد چه باک

حکایت در معنی احسان با خلق خدا

یکی در بیابان سگی تشنه یافت	برون از رمق در حیاتش نیافت
کله دلو کرد آن پسندیده کیش	چو حبل اندر آن بست دستار خویش
بخدمت میان بست و بازو گشاد	سگ ناتوان را دمی آب داد
خبر داد پیغمبر از حال مرد	که داور گناهان او عفو کرد
الا گر جفاکاری اندیشه کن	کرم پیشه گیر و وفا پیشه کن

کسی با سگی نیکوئی گم نکرد	کجا گم شود خیر با نیکمرد
کرم کن بر آن گت برآید ز دست	جهانبان در خیر بر کس نبست
گرت در بیابان نباشد چهی	چراغی بنه در زیارتگهی
بقنطار زر بخش کردن ز گنج	نباشد چو قیراطی از دسترنج
برد هر کسی بار در خورد زور	گرانست پای ملخ پیش مور
تو با خلق نیکی کن ای نیکبخت	که فردا نگیرد خدا با تو سخت
گر از پا درآید نماند اسیر	که افتادگان را بود دستگیر
بازار فرمان مده بر کسی	که باشد که افتد بفرمان دهی
چو تمکین و جاهت بود بر دوام	مکن زور بر مرد درویش عام
که افتد که با جاه و تمکین شود	چو بیدق که ناگاه فرزین شود
نصیحت شنو مردم نیک بین	نپاشند در هیچ دل تخم کین
خداوند خرمن زیان میکند	که بر خوشه چین سر گران میکند
نترسد که نعمت بمسکین دهد	وز آن بار غم بر دل این نهد
بسا زورمندا که افتاد سخت	بس افتاده را یاوری کرد بخت
دل زیردستان نباید شکست	مبادا که روزی شوی زیردست

حکایت

بنالید درویشی از ضعف حال	بر تندروئی خداوند مال
نه دیناری دادش سیه دل نه دانگ	برو زد بسر باری از طیره بانگ
دل سائل از جور او خون گرفت	سر از غم برآورد و گفت ای شگفت

توانگر ترش روی باری چه خاست / مگر می نترسد ز تلخی خواست

بفرمود کوته نظر تا غلام / براندش بزاری و زجر تمام

به ناکردن شکر پروردگار / شنیدم که برگشت از او روزگار

بزرگیش سر در تباهی نهاد / عطارد قلم در سیاهی نهاد

شقاوت برهنه نشاندش چو سیر / نه بارش رها کرد و نه بارگیر

فشاندش قضا بر سر از فاقه خاک / مشعبد صفت کیسه و دست پاک

سراپای حالش دگرگونه گشت / بگو رشتهٔ سیر اندکی برگذشت

غلامش بدست کریمی فتاد / توانگر دل و دست و روشن نهاد

بدیدار مسکین آشفته حال / چنان شاد بودی که مسکین بمال

شبانگه یکی بر درش لقمه جست / ز سختی کشیدن قدمهاش سست

بفرمود صاحب نظر بنده را / که خشنود کن مرد درمانده را

چو نزدیک بردش ز خوان بهره / برآورد بی خویشتن نعره

چو نزدیک آمد بر خواجه باز / عیان کرد اشکش بدیباجه راز

بپرسید سالار فرخنده خوی / که اشکت ز جور که آمد بروی

بگفت اندرونم بشوریده سخت / بر احوال این پیر شوریده بخت

که مملوک وی بودم اندر قدیم / خداوند املاک و اسباب و سیم

چو کوتاه شد دستش از عز و ناز / کند دست خواهش بدرها دراز

بخندید و گفت ای پسر جور نیست / ستم بر کس از گردش دور نیست

نه آن تنگ روزیست بازارگان / که بردی سر از کبر بر آسمان

حکایت

من آنم که آن روز رزم از در برانند — بروزیش دو در بر گیتی نشاند

نگه کرد باز آسمان سوی من — فرو بست اگر دیگر از روی من

خدای ار بحکمت ببندد دری — گشاید بفضل و کرم دیگری

بسا مفلس بی نوا سیر شد — بسا کار منعم که بر زیر شد

حکایت

یکی سیرت نیکمردان شنو — اگر نیکمردی و پاکیزه رو

که شبلی ز حانوت گندم فروش — بده برد انبان گندم بدوش

نگه کرد موری در آن غله دید — که سرگشته از هر طرف میدوید

ز رحمت برو شب نیارست خفت — بمأوای خود بازش آورد و گفت

مروت نباشد که این مور ریش — پراگنده گردانم از جای خویش

درون پراگندگان جمع دار — که جمعیتت باشد از روزگار

چه خوش گفت فردوسی پاکزاد — که رحمت بر آن تربت پاک باد

میازار موری که دانه کش است — که جان دارد و جان شیرین خوش است

سیاه اندرون باشد و سنگدل — که خواهد که موری شود تنگدل

مزن بر سر ناتوان دست زور — که روزی بپایش در افتی چو مور

نه بخشود بر حال پروانه شمع — نگه کن که چون سوخت در پیش جمع

گرفتم ز تو ناتوان تر بسی ست — توانا تر از تو هم آخر کسی ست

گفتار اندر جوانمردی و ثمرهٔ آن

ببخش ای پسر کآدمی زاده صید — باحسان توان کرد و وحشی بقید

عدو را بالطاف گردن ببند ... که نتوان بریدن بتیغ این کمند

چو دشمن کرم بیند و لطف و جود ... نیاید دگر خبث ازو در وجود

مکن بد که بد بینی از یار نیک ... نروید ز تخم بدی بار نیک

چو با دوست دشوار گیری و تنگ ... نخواهد که بیند ترا نقش و رنگ

وگر خواجه با دشمنان نیکخوست ... بسی بر نیاید که گردند دوست

حکایت در معنی صید کردن دلها باحسان

بره در یکی پیشم آمد جوان ... بتک در پیش گوسفندی دوان

بدو گفتم این ریسمانست و بند ... که می آرد اندر پیت گوسفند

سبک طوق و زنجیر ازو باز کرد ... چپ و راست پوییدن آغاز کرد

بشده همچنان در پیش میدوید ... که جو خورده بود از کف مرد و خوید

چو باز آمد از عیش و بازی بجای ... مرا دید و گفت ای خداوند رای

نه این ریسمان میبرد با منش ... که احسان کمندیست در گردنش

بلطفی که دیدست پیل دمان ... نیارد همی حمله بر پیلبان

بدان را نوازش کن ای نیکمرد ... که سگ پاس دارد چو نان تو خورد

بران مرد کندست دندان یوز ... که مالد زبان بر پنیرش دو روز

حکایت درویش با روباه

یکی روبهی دید بی دست و پای ... فرو ماند در صنع و لطف خدای

که چون زندگانی بسر میبرد ... بدین دست و پا از کجا میخورد

درین بود درویش شوریده رنگ ... که شیری در آمد شغالی بچنگ

شغالی نگون بخت را شیر خورد | بماند آنچه روباه از او سیر خورد

دگر روز باز اتفاقی فتاد | که روزی رسان قوت روزش بداد

یقین مرد را دیده بیننده کرد | شد و تکیه بر آفریننده کرد

کزین پس بکنجی نشینم چو مور | که روزی نخوردند پیلان بزور

زنخدان فرو برد چندی بجیب | که بخشنده روزی فرستد ز غیب

نه بیگانه تیمار خوردش نه دوست | چو چنگش رگ و استخوان ماند و پوست

چو صبرش نماند از ضعیفی و هوش | ز دیوار محرابش آمد بگوش

برو شیر درنده باش ای دغل | مینداز خود را چو روباه شل

چنان سعی کن کز تو ماند چو شیر | چو روبه چه باشی بوامانده سیر

چو شیران کرا گردن فربهست | گر افتد چو روبه سگ از وی بهست

بچنگ آر و با دیگران نوش کن | نه بر فضلهٔ دیگران گوش کن

بخور تا توانی ببازوی خویش | که سعیت بود در ترازوی خویش

چو مردان ببر رنج و راحت رسان | مخنث خورد دسترنج کسان

برو دست گیر ای نصیحت پذیر | نه خود را بیفکن که دستم بگیر

خدا را بر آن بنده بخشایش است | که خلق از وجودش در آسایش است

کرم ورزد آن سر که مغزی در اوست | که دونهمتانند بی مغز و پوست

کسی نیک بیند بهر دو سرای | که نیکی رساند بخلق خدای

حکایت عابد بخیل

شنیدم که مردیست پاکیزه بوم | شناسا و رهرو در اقصای روم

من و چند سالوک صحرانورد — برفتیم قاصد بدیدار مرد

سر و چشم هر یک ببوسید و دست — بتمکین و عزت نشاند و نشست

زرش دیدم و زرع و شاگرد و رخت — ولی بی‌مروت چو بی‌بر درخت

بخلق و لطف گرم رو مرد بود — ولی دیگدانش قوی سرد بود

همه شب نبودش قرار و هجوع — ز تسبیح و تهلیل و ما را ز جوع

سحرگه میان بست و در باز کرد — همان لطف دوشینه آغاز کرد

یکی بد که شیرین و خوش طبع بود — که با ما مسافر در آن ربع بود

مرا بوسه گفتا بتصحیف ده — که درویش را توشه از بوسه به

بخدمت منه دست بر کفش من — مرا نان ده و کفش بر سر بزن

بایثار مردان سبق برده‌اند — نه شب زنده‌داران دل مرده‌اند

همی دیدم از پاسبان تتار — دل مرده و چشم شب زنده‌دار

کرامت جوانمردی و نان دهیست — مقالات بیهوده طبل تهیست

قیامت کسی بینی اندر بهشت — که معنی طلب کرد و دعوی بهشت

بمعنی توان کرد دعوی درست — دم بی‌قدم تکیه‌گاهیست سست

حکایت حاتم طائی و صفت جوانمردی وی

شنیدم در ایام حاتم که بود — بخیل اندرش بادپایی چو دود

صبا سرعتی رعد بانگ ادهمی — که بر برق پیشی گرفتی همی

بتک ژاله می‌ریخت بر کوه و دشت — تو گفتی مگر ابر نیسان گذشت

یکی سیل رفتار هامون نورد — که باد از پیش باز ماندی چو گرد

بمن دار گفت ای جوانمرد گوش / که دایم جوانمرد را پرده پوش

درین بوم حاتم شناسی مگر / که فرخنده نامست و نیکو سیر

سرش پادشاه یمن خواستست / ندانم چه کین در میان خاستست

گرم رهنمایی بدانجا که اوست / همین چشم دارم ز لطف تو دوست

بخندید برنا که حاتم منم / سر اینک جدا کن به تیغ از تنم

نباید که چون صبح گردد سفید / گزندت رسد یا شوی ناامید

چو حاتم بآزادگی سر نهاد / جوان را برآمد خروش از نهاد

بخاک اندر افتاد و بر پای جست / گهش خاک بوسید و گه پا و دست

بینداخت شمشیر و ترکش نهاد / چو فرمان بران دست بر کش نهاد

که گر من گلی بر وجودت زنم / نه مردم که در کیش مردان زنم

دو چشمش ببوسید و در بر گرفت / وز انجا طریق یمن بر گرفت

ملک در میان دو ابروی مرد / بدانست حالی که کاری نکرد

بگفتش بیا تا چه داری خبر / چرا سر نه بستی بفتراک بر

مگر بر تو نام آوری حمله کرد / نیاوردی از ضعف تاب نبرد

جوانمرد شاطر زمین بوسه داد / ملک را ثنا گفت و تمکین نهاد

بدو گفت کای شاه داد و هوش / ازین در سخنهای حاتم نیوش

که دریافتم حاتم نامجوی / هنرمند و خوش منظر و خوبروی

جوانمرد و صاحب خرد دیدمش / بمردانگی فوق خود دیدمش

مرا بار لطفش دوتا کرد پشت / بشمشیر احسان و فضلم بکشت

بگفت آنچه دید از کرمهای وی	شهنشه ثنا گفت بر آل طی
فرستاده را داد مهر درم	که مهرست بر نام حاتم کرم
مرا او را رسد گر گواهی دهند	که معنی و آوازه اش همرهند

حکایت دختر حاتم در روزگار پیغمبر علیه السلام

شنیدم که طی در زمان رسول	نکردند منشور ایمان قبول
فرستاد لشکر بشیر نذیر	گرفتند از ایشان گروهی اسیر
بفرمود کشتن بشمشیر کین	که ناپاک بودند و ناپاک دین
زنی گفت من دختر حاتمم	بخواهید ازین نامور حاکمم
کرم کن بجای من ای محترم	که مولای من بود از اهل کرم
بفرمان پیغمبر پاک رای	گشادند زنجیرش از دست و پای
دران قوم باقی نهادند تیغ	که رانند سیلاب خون بی دریغ
بزاری بشمشیر زن گفت زن	مرا نیز با جمله گردن بزن
مروت نبینم رهایی ز بند	به تنها و یارانم اندر کمند
همیگفت گریان بر اخوان طی	بسمع رسول آمد آواز وی
ببخشید آن قوم و دیگر عطا	که هرگز نکرد اصل و گوهر خطا

حکایت در آزادمردی حاتم وذکر پادشاه اسلام

ز بنگاه حاتم یکی پیرمرد	طلب ده درم سنگ فانید کرد
ز راوی چنین یاد دارم خبر	که بخشش فرستاد تنگ شکر
زن از خیمه گفت این چه تدبیر بود	همان ده درم حاجت پیر بود

شنید این سخن نامبردار طی / بخندید و گفت ای دلارام حی

گر او در خور حاجت خویش خواست / جوانمردی آل حاتم کجاست

چو حاتم به آزادمردی دگر / ز دوران گیتی نیاید مگر

ابوبکر سعد آنکه دست نوال / نهد همتش بر دهان سؤال

رعیت پناها دلت شاد باد / به سنت مسلمانی آباد باد

سرافراز این خاک فرخنده بوم / ز عدلت بر اقلیم یونان و روم

چو حاتم که گر نیستی فروی / نبردی کس اندر جهان نام طی

ثنا ماند از آن نامور در کتاب / تو را هم ثنا ماند و هم ثواب

که حاتم بدان نام و آوازه خواست / تو را سعی و جهد از برای خدا است

تکلف بر مرد درویش نیست / وصیت همین یک سخن بیش نیست

که چندانکه جهدت بود خیر کن / ز تو خیر ماند ز سعدی سخن

حکایت در حلم پادشاهان

یکی را خری در گل افتاده بود / ز سودش خون در دل افتاده بود

بیابان و باران و سرما و سیل / فرو هشته ظلمت بر آفاق ذیل

همه شب درین غصه تا بامداد / سقط گفت و نفرین و دشنام داد

نه دشمن برست از زبانش نه دوست / نه سلطان که آن بوم و بر زان اوست

قضا شاه کشور یکی نام جوی / به نخچیرگه بد به چوگان و گوی

شنید آن سخنهای دور از صواب / نه صبر شنیدن نه روی جواب

نگه کرد سالار اقلیم دید / که بر پشته ماجرائی شنید

ملک شیر افگن در خشم بنگریست | که سودای این بر من از بهر چیست
یکی گفت شاها بتیغش بزن | که نگذاشت کس را نه دختر نه زن
نگه کرد سلطان عالی محل | خودش در بلا دید و خر در وحل
ببخشید بر حال مسکین مرد | فرو خورد خشم سخنهای سرد
زرش داد و اسپ و قبا پوستین | چه نیکو بود مهر در وقت کین
یکی گفتش ای پیر بی عقل و هوش | عجب رستی از قتل گفتا خموش
اگر من بنالیدم از درد خویش | وی انعام فرمود در خورد خویش
بدی را بدی سهل باشد جزا | اگر مردی احسن الی من اسا

حکایت توانگر سفله و درویش صاحبدل

شنیدم که مغروری از کبر مست | در خانه بر روی سائل ببست
بکنجی فرو ماند بنشست مرد | جگر گرم و آه از تف سینه سرد
شنیدش یکی مرد پوشیده چشم | بگفتا چه در تابت آورد خشم
فرو گفت و بگریست بر خاک کوی | جفاهای کزان شخص آمد بروی
بگفت ای فلان ترک آزار کن | یک امشب بنزد من افطار کن
بخلق و فریبش گریبان کشید | بمنزل در آوردش و خوان کشید
برآسوده درویش روشن نهاد | بگفت ایزدت روشنائی دهاد
شب از نرگسش قطره چندی چکید | سحر دیده برکرد و دنیا بدید
حکایت بشهر اندر افتاد و جوش | که بی دیده دیده برکرد دوش
شنید این سخن خواجه سنگدل | که برگشت درویش ازو تنگدل

بگفتا حکایت کن ای نیکبخت | که چون سهل شد بر تو این کار سخت
که بر کردت این شمع گیتی فروز | بگفت ای ستمکاره آشفته روز
تو کوته نظر بودی و سست رای | که مشغول گشتی بجغد از همای
بروی من این در کسی کرد باز | که کردی تو بر روی او در فراز
اگر بوسه بر خاک مردان زنی | بمردی که پیش آیدت روشنی
کسانی که پوشیده چشم دل اند | همانا کزین توتیا غافلند
چو برگشته دولت ملامت شنید | سر انگشت حسرت بدندان گزید
که شهباز من صید دام تو شد | مرا بود دولت بنام تو شد
کسی چون بدست آورد جره باز | فرو برده چون موش دندان آز

گفتار اندر دلداری خلق تا برسند باهل دلی

الا گر طلبگار اهل دلی | ز خدمت مکن یکزمان غافلی
خورش ده بکنجشک و کبک و حمام | که یک روزت افتد همایی بدام
چو هر گوشه تیر نیاز افگنی | امید است ناگه که صیدی کنی
دری هم برآید ز چندین صدف | ز صد چوبه آید یکی بر هدف

حکایت در همین معنی

یکی را پسر گم شد از راحله | شبانگه بگردید در قافله
ز هر خیمه پرسید و هر سو شتافت | بتاریکی آن روشنائی بتافت
چو آمد بر مردم کاروان | شنیدم که میگفت با ساربان
ندانی که چون راه بردم بدوست | هر آنکس که پیش آمدم گفتم اوست

مشایخ بجان طالب هر کسند / که باشد که وقتی بمردی رسند
برند از برای دلی بارها / خورند از برای گلی خارها

حکایت همدرین معنی

ز تاج ملک زاده در مناخ / شبی لعلی افتاد در سنگلاخ
پدر گفتش اندر شب تیره رنگ / چه دانی که گوهر کدامست و سنگ
همه سنگها گوش دار ای پسر / که لعل از میانش نباشد بدر
در اوباش پاکان شوریده رنگ / همان جای تاریک و لعلند و سنگ
بغربت بجش بار هر جا بلی / که افتی بسر وقت صاحبدلی
کسی را که با دوستی سر خوشست / نه بینی که چون بار دشمن کشست
بدرد چو گل جامه از دست خار / که خون در دل افتاده خندد چو نار
غم جمله خورد در هوای یکی / مراعات صد کن برای یکی
گر افتد خاکپایان شوریده سر / حقیر و فقیرند اندر نظر
تو هرگز مبین شان بچشم پسند / که ایشان پسندیده حق بسند
کسی را که نزدیک ظنت بداوست / چه دانی که صاحب ولایت خود اوست
در معرفت بر کسانیست باز / که درهاست بر روی ایشان فراز
بسا تلخ عیشان تلخی چشان / که آیند در حلّه دامن کشان
ببوسی گرت عقل و تدبیر هست / ملک زاده را در نواخانه دست
که روزی برآید از شهر بند / بلندیت بخشد چو گردد بلند
مسوزان درخت گل اندر خریف / که در نوبهارت نماید طریف

حکایت پدر بخیل و فرزند لاابالی

یکی زهره خرج کردن نداشت | زرش بود و یارای خوردن نداشت
نه خوردی که خاطر برآسایدش | نه دادی که فردا بکار آیدش
شب و روز در بند زر بود و سیم | زر و سیم در بند مرد لئیم
بدانست روزی پسر در کمین | که ممسک کجا کرد زر در زمین
ز خاکش برآورد و بر باد داد | شنیدم که سنگی در آنجا نهاد
جوانمرد را زر بقایی نکرد | بیک دستش آمد بدیگر بخورد
کز این کم زنی بود ناپاک رو | کلاهش بباز آر و میزر گرو
نهاده پدر چنگ در نای خویش | پسر چنگی و نایی آورده پیش
پدر زار و گریان همه شب نخفت | پسر بامدادان بخندید و گفت
زر از بهر خوردن بود ای پدر | ز بهر نهادن چه سنگ و چه زر
زر از سنگ خارا برون آورند | که بخشند و پوشند و آسان خورند
زر اندر کف مرد دنیا پرست | هنوز ای برادر بسنگ اندرست
چو در زندگانی بدی با عیال | گرت مرگ خواهند از ایشان منال
چو بیمار وانگه خورند از تو سیر | که از بام پنجه گز افتی بزیر
بخیل توانگر بدینار و سیم | طلسمیست بالای گنجی مقیم
از آن سالها می‌بماند زرش | که لرزد طلسمی چنین بر سرش
بسنگ اجل ناگهش بشکنند | بآسودگی گنج قسمت کنند
پس از بردن و گرد کردن چو مور | بخور پیش از آن کت خورد کرم گور

سخنهای سعدی مثالست و پند	بکار آیدت گر شوی کاربند
دریغست ازین روی برتافتن	کزین روی دولت توان یافتن

حکایت احسان اندک و ثمرهٔ آن بی نهایت

جوانی بدانگی کرم کرده بود	تمنای پیری برآورده بود
بجرمی گرفت آسمان ناگهش	فرستاد سلطان بکشتن گهش
تماشاکنان بر در و کوی و بام	تگاپوی ترکان و جوش عوام
چو دید اندر آشوب درویش پیر	جوان را بدست خلائق اسیر
دلش بر جوان مرد مسکین بخست	که باری دل آورده بودش بدست
برآورد زاری که سلطان بمرد	جهان ماند و خوی پسندیده برد
بهم بر همی سود دست دریغ	شنیدند ترکان آهخته تیغ
بفریاد از ایشان برآمد خروش	تپانچه زنان بر سر و روی و دوش
پیاده بسر تا در بارگاه	دویدند و بر تخت دیدند شاه
جوان از میان رفت و بردند پیر	بگردن بر تخت سلطان اسیر
بهولش بپرسید و هیبت نمود	که مرگ منت خواستن بر چه بود
چو نیکست خوی من و راستی	بد مردم آخر چرا خواستی
برآورد پیر دلاور زبان	که ای حلقه در گوش حکمت جهان
بقول دروغی که سلطان بمرد	نمردی و بیچاره جان برد
ملک زین حکایت چنان برشگفت	که چیزیش بخشید و چیزی نگفت
وزین جانب افتان و خیزان جوان	همی رفت بیچاره هر سو دوان

یکی گفتش از چارسوی قصاص ۔ چه کردی که آمد بجانت خلاص
بگوشش فرو گفت کای هوشمند ۔ بجائی و دانگی رهیدم ز بند
یکی تخم در خاک ازان می نهد ۔ که روز فرو ماندگی بر دهد
جوی باز دارد بلای درشت ۔ عصای ندیدی که عوجی بکشت
حدیث درست آخر از مصطفی است ۔ که بخشایش و خیر دفع بلاست
عدو را نبینی درین بقعه پای ۔ که بوبکر سعد است کشور گشای
بگیر ای جهانی بروی تو شاد ۔ جهانی که شادی بروی تو باد
کس از کس بدور تو باری نبرد ۔ گلی در چمن جور خاری نبرد
توئی سایهٔ لطف حق بر زمین ۔ پیمبر صفت رحمة العالمین
ترا قدر اگر کس نداند چه غم ۔ شب قدر را می ندانند هم

حکایت در معنی ثمرهٔ نیکوکاری

کسی دید صحرای محشر بخواب ۔ مس تفته روی زمین ز آفتاب
همی بر فلک شد ز مردم خروش ۔ دماغ از تپش می برآمد بجوش
یکی شخص ازین جمله در سایهٔ ۔ بگردن بر از خلد پیرایهٔ
بپرسید کای مجلس آرای مرد ۔ که بود اندرین مجلست پایمرد
رزی داشتم بر در خانه گفت ۔ بسایه درش نیکمردی بخفت
درین وقت نومیدی آن مرد را ۔ گناهم نزد داور بخواست
که یارب برین بنده بخشایشی ۔ کزو دیده ام وقتی آسایشی
چه گفتم چو حل کردم این راز را ۔ بشارت خداوند شیراز را

که آفاق در سایهٔ همتش | مقیم اند و بر سفرهٔ نعمتش
درختیست مرد کرم باروَر | وزو بگذری هیزم کوهسار
حطب را اگر تیشه بر پی زنند | درخت برومند را کی زنند
بسی پایدار ای درخت هنر | که هم میوه داری و هم سایه ور

گفتار اندر هیبت ملوک و سیاست ملک

بگفتیم در باب احسان بسی | ولیکن نه شرطست با هر کسی
بخور مردم آزار را خون و مال | که از مرغ بد کنده به پر و بال
کسی را که با خواجه تست جنگ | بدستش چرا میدهی چوب و سنگ
بر انداز بیخی که خار آورد | درختی بپرور که بار آورد
کسی را بده پایهٔ مهتران | که بر کهتران سر ندارد گران
مبخشای بر هر کجا ظالمیست | که رحمت برو جور بر عالمیست
جهانسوز را کشته بهتر چراغ | یکی به در آتش که خلقی بداغ
هر آنکه که بر دزد رحمت کنی | ببازوی خود کاروان میزنی
جفا پیشگان را بده سر بباد | ستم بر ستم پیشه عدلست و داد

گفتار در معنی احسان با کسی که سزاوار نباشد

شنیدم که مردی غم خانه خورد | که زنبور در سقف او لانه کرد
زنش گفت از اینان چه خواهی مکن | که مسکین پریشان شوند از وطن
بشد مرد نادان پی کار خویش | گرفتند یکروز زن را بنیش
بیامد ز دکان سوی خانه مرد | بران بیخرد زن بسی طیره کرد

زن بخیره بر در و بام و کوی | همی کرد فریاد و میگفت شوی
مکن خیره بر مرد ای زن خروش | تو گفتی که زنبور مسکین مکش
کسی با بدان نیکویی چون کند | بدان را تحمل بد افزون کند
چو اندر سری بینی آزار خلق | بشمشیر تیزش بیازار حلق
سگ آخر که باشد که خوانش نهند | بفرمای تا استخوانش دهند
چه نیکو زدست این مثل پیر ده | ستور لگدزن گرانبار به
اگر نیکمردی نماید عسس | نیارد بشب خفتن از دزد کس
نی نیزه در حلقهٔ کارزار | بقیمت تر از نیشکر صدهزار
نه هر کس سزاوار باشد بمال | یکی مال خواهد یکی گوشمال
چو گربه نوازی کبوتر برد | چو فربه کنی گرگ یوسف درد
بنایی که محکم ندارد اساس | بلندش مکن ور کنی زو هراس

گفتار اندر پیش بینی و عاقبت اندیشی

چه خوش گفت بهرام صحرانشین | چو یکران توسن زدش بر زمین
دگر اسپی از گله باید گرفت | اگر سر کشد باز شاید گرفت
سر چشمه شاید گرفتن به بیل | چو پر شد نشاید گذشتن به پیل
ببند ای پسر دجله در آب کاست | که سودی ندارد چو سیلاب خاست
چو گرگ خبیث آمدت در کمند | بکش ورنه دل برکن از گوسفند
از ابلیس هرگز نیاید سجود | نه از بدگهر نیکویی در وجود
بداندیش را جاه و فرصت مده | عدو در چه و دیو در شیشه به

نگو شاید این مار کشتن بچوب	چو سر زیر سنگ تو دارد بکوب
قلم زن که بد کرد با زیردست	قلم بهتر او را بشمشیر دست
مدبر که قانون بد می نهد	ترا میبرد تا بآتش دهد
نگو ملک را این مدبر بسست	مدبر مخوانش که مدبر بسست
سعید آورد قول سعدی بجای	که تعمیر ملک است و تدبیر رای

باب سوم در عشق

خوشا وقت شوریدگان غمش	اگر زخم بینند و گر مرهمش
گدایانی از پادشاهی نفور	بامیدش اندر گدائی صبور
دمادم شراب الم در کشند	و گر تلخ بینند دم در کشند
بلای خمارست در عیش مل	سلحدار خارست با شاخ گل
نه تلخست صبری که بر یاد اوست	که تلخی شکر باشد از دست دوست
اسیرش نخواهد رهائی ز بند	شکارش نجوید خلاص از کمند
سلاطین عزلت گدایان حی	منازل شناسان گم کرده پی
ملامت کشانند مستان یار	سبکتر برد اشتر مست بار
بسر وقتشان خلق کی ره برند	که چون آب حیوان بظلمت درند
چو بیت المقدس درون پرقباب	رها کرده دیوار بیرون خراب
چو پروانه آتش بخود در زنند	نه چون کرم پیله بخود در تنند
دلارام در بر دلارام جوی	لب از تشنگی خشک بر طرف جوی
نگویم که بر آب قادر نیند	که بر شاطی نیل مستسقی اند

گفتار اندر قوت عشق حقیقی بدلیل مجازی

ترا عشق همچون خودی ز آب و گل ... رباید همی صبر و آرام دل
به بیداریش فتنه بر خد و خال ... به خواب اندرش پای بند خیال
بصدقش چنان سر نهی بر قدم ... که بینی جهان با وجودش عدم
چو در چشم شاهد نیاید زرت ... زر و خاک یکسان نماید برت
دگر با کسی بر نیاید نفس ... که با او نماند دگر جای کس
تو گوئی بچشم اندرش منزلست ... دگر چشم بر هم نهی در دلست
نه اندیشه از کس که رسوا شوی ... نه قوت که یکدم شکیبا شوی
گرت جان بخواهد بکف برنهی ... ورت تیغ بر سر نهد سر نهی
چو عشقی که بنیاد او بر هواست ... چنین فتنه انگیز و فرمان رواست
عجب داری از سالکان طریق ... که باشند در بحر معنی غریق
بسودای جانان ز جان مشتغل ... بذکر حبیب از جهان مشتغل
بیاد حق از خلق بگریخته ... چنان مست ساقی که می ریخته
نشاید بدارو دوا کردشان ... که کس مطلع نیست بر دردشان
الست ازل همچنانشان بگوش ... بفریاد قالوا بلی در خروش
گروهی عمل دار عزلت نشین ... قدمهای خاکی دم آتشین
بیک نعره کوهی ز جا بر کنند ... بیک ناله شهری بهم بر زنند
چو باد اند پنهان و چالاک پوی ... چو سنگ اند خاموش و تسبیح گوی
سحرها بگریند چندانکه آب ... فرو شوید از دیده شان کحل خواب

فرس کشته از بس که شب رانده اند / سحرگه خروشان که وامانده اند

شب و روز در بحر سودا و سوز / ندانند ز آشفتگی شب ز روز

چنان فتنه بر حسن صورت نگار / که با حسن صورت ندارند کار

ندادند صاحبدلان دل بپوست / وگر ابلهی داد بی مغز اوست

می صرف وحدت کسی نوش کرد / که دنیا و عقبی فراموش کرد

حکایت گدازاده با پادشاهزاده

شنیدم که وقتی گدازاده / نظر داشت با پادشازاده

همی رفت و می پخت سودای خام / خیالش فرو برده دندان بکام

ز میدانش خالی نبودی چو میل / همه وقت پهلوی اسپش چو پیل

دلش خون شد و راز در دل بماند / ولی پایش از گریه در گل بماند

رقیبان خبر یافتندش ز درد / دگر باره گفتندش اینجا مگرد

دمی رفت و یاد آمدش روی دوست / دگر خیمه زد بر سر کوی دوست

غلامی شکستش سر و دست و پای / که باری نگفتیمت ایدر میای

دگر رفت و صبر و قرارش نبود / شکیبائی از روی یارش نبود

مگس وارش از پیش شکر بجور / براندندی و بازگشتی بفور

کسی گفتش ای شوخ دیوانه رنگ / عجب صبر داری تو بر چوب و سنگ

بگفت این جفا بر من از دست اوست / نه شرط است نالیدن از دست دوست

من اینک دم دوستی میزنم / گر او دوست دارد وگر دشمنم

ز من صبر بی او توقع مدار / که با او هم امکان ندارد قرار

۳

نه نیروی صبرم نه جای ستیز ||| نه امکان بودن نه پای گریز

مگو زین در بارگه سر بتاب ||| وگر سر چو میخم کشد در طناب

نه پروانه جان داده در پای دوست ||| به از زنده در کنج تاریک اوست

بگفت ار خوری زخم چوگان او ||| بگفتا به پایش در افتم چو گو

بگفتا سرت گر ببرد به تیغ ||| بگفت این قدر نبود از وی دریغ

یکی را که معشوق باشد یکی ||| نیازارد از وی به هر اندکی

مرا خود ز سر نیست چندان خبر ||| که تاج است بر تارکم یا تبر

مکن با من ناشکیبا عتیب ||| که در عشق صورت نبندد شکیب

چو یعقوبم ار دیده گردد سپید ||| نبرّم ز دیدار یوسف امید

رکابش ببوسید روزی جوان ||| برآشفت و برتافت از وی عنان

بخندید و گفتا عنان برمپیچ ||| که سلطان عنان بر نپیچد ز هیچ

مرا با وجود تو هستی نماند ||| به یاد توام خودپرستی نماند

گرم جرم بینی مکن عیب من ||| تویی سر برآورده از جیب من

بدان زهره دستت زدم در رکاب ||| که خود را نیاوردم اندر حساب

کشیدم قلم در سر نام خویش ||| نهادم قدم بر سر کام خویش

مرا خود کشد تیر آن چشم مست ||| چه حاجت که آری به شمشیر دست

تو آتش به نی در زن و درگذر ||| که نه خشک در بیشه ماند نه تر

حکایت در معنی فنای اهل محبت

شنیدم که بر لحن خنیاگری ||| به رقص اندر آمد پری پیکری

ز دلهای شوریده پیرامنش	گرفت آتش شمع در دامنش
پراگنده خاطر شد و خشمناک	یکی گفتش از دوستداران چه باک
ترا آتش ای دوست دامن بسوخت	مرا خود بیکبار خرمن بسوخت
اگر یاری از خویشتن دم مزن	که شرکست با یار و با خویشتن

حکایت در معنی اشتغال اهل محبت

چنین دارم از پیر داننده یاد	که شوریده سر بر بصحرا نهاد
پدر در فراقش نخورد و نخفت	پسر را ملامت بکردند و گفت
از آنگه که یارم کس خویش خواند	دگر با کسم آشنائی نماند
بحقش که تا حق جمالم نمود	دگر هر چه دیدم خیالم نمود
نشد گم که روی از خلائق بتافت	که گم کرده خویش را باز یافت
پراگندگانند زیر فلک	که هم دد توان خواندشان هم ملک
ز یاد ملک چون ملک نارمند	شب و روز چون دد ز مردم رمند
قوی بازوانند کوتاه دست	خردمند شیدا و هشیار مست
گه آسوده در گوشه خرقه دوز	گه آشفته در مجلسی خرقه سوز
نه سودای خودشان نه پروای کس	نه در کنج توحیدشان جای کس
پریشیده عقل و پراگنده هوش	ز قول نصیحتگر آگنده گوش
بدریا نخواهد شدن بط غریق	سمندر چه داند عذاب الحریق
تهیدست مردان پر حوصله	بیابان نوردان بی قافله
ندارند چشم از خلائق پسند	که ایشان پسندیده حق بسند

عزیزان پوشیده از چشم خلق — نه زنّارداران پوشیده دلق

پر از میوه و سایه ور چون رزند — نه چون ما سیه کار و ازرق رزند

بخود سر فرو برده همچون صدف — نه مانند دریا برآورده کف

نه مردم همین استخوانند و پوست — نه هر صورتی جان معنی دروست

نه سلطان خریدار هر بنده ایست — نه در زیر هر ژنده ای زنده ایست

اگر ژاله هر قطره ای دُر شدی — چو خرمهره بازار ازو پر شدی

چو غازی بخود بر نبندند پای — که محکم رود پای چوبین ز جای

حریفان خلوتسرای الست — بیک جرعه تا نفخهٔ صور مست

به تیغ از غرض بر نگیرند چنگ — که پرهیز و عشق آبگینه است و سنگ

حکایت در معنی غلبهٔ وجد و سلطنت عشق

یکی شاهدی در سمرقند داشت — که گفتی بجای سمر قند داشت

جمالی که گرو برده از آفتاب — ز شوخیش بنیاد تقوی خراب

تعالی الله از حسن تا غایتی — که پنداری از رحمتست آیتی

همی رفتی و دیدها در پیش — دل دوستان کرده جان بر خیش

نظر کردی این دوست در وی نهفت — نگه کرد باری به تندی و گفت

که ای خیره سر چند پویی پیم — ندانی که من مرغ دامت نیم

گرت بار دیگر ببینم به تیغ — چو دشمن ببرم سرت بیدریغ

کسی گفتش اکنون سر خویش گیر — ازین سهلتر مطلبی پیش گیر

نه پندارم این کام حاصل کنی — مبادا که جان در سر دل کنی

چو مفتون صادق ملامت شنید | بدرد از درون نالهٔ برکشید
که بگذار تا زخم تیغ هلاک | بغلطاندم لاشه در خون و خاک
مگر پیش دشمن بگویند و دوست | که این کشتهٔ دست و شمشیر اوست
نمی بینم از خاک کویش گریز | به بیداد گو آب رویم بریز
مرا توبه فرمایی ای خودپرست | ترا توبه زین گفتن اولی ترست
ببخشای بر من که هرچه او کند | وگر قصد خونست نیکو کند
بسوزاندم هر شبی آتشش | سحر زنده گردم ببوی خوشش
اگر میرم امروز در کوی دوست | قیامت زنم خیمه پهلوی دوست
مده تا توانی درین جنگ پشت | که زنده است سعدی که عشقش بکشت

حکایت فدا شدن اهل محبت و هلاک را غنیمت شمردن

یکی تشنه میرفت و جان می سپرد | خنک نیکبختی که در آب مرد
بدو گفت نابالغی کای عجب | چو مردی چه سیراب و چه خشک لب
بگفتا نه آخر دهان تر کنم | که تا جان شیرینش در سر کنم
فتد تشنه در آبدان عمیق | که داند که سیراب میرد غریق
اگر عاشقی دامن او بگیر | وگر گویدت جان بده گو بگیر
بهشت تن آسانی آنگه خوری | که بر دوزخ نیستی بگذری
دل تخم کاران بود بارکش | چو خرمن برآید بخسپند خوش
درین مجلس آنکس بکامی رسید | که در دور آخر بجامی رسید

حکایت در صبر و ثبات روندگان

چنین نقل دارم ز مردان راه	فقیران منعم گدایان شاه
که پیری بدریوزه شد بامداد	در مسجدی دید و آواز داد
یکی گفتش این خانه خلق نیست	که چیزی دهندت بشوخی مایست
بپرسید این خانه کیست پس	که بخشایشش نیست بر حال کس
بگفتا خموش آنچه لفظ خطاست	خداوند خانه خداوند ماست
نگه کرد قندیل و محراب دید	بسوز از جگر نعره برکشید
که حیفست ازینجا فراتر شدن	دریغست محروم ازین در شدن
نرفتم بنومیدی از هیچ کوی	چرا از در حق روم زرد روی
هم اینجا کنم دست خواهش دراز	که دانم نگردم تهیدست باز
شنیدم که سالی مجاور نشست	چو فریادخواهان برآورد دست
شبی پای عمرش فرو شد بگل	طپیدن گرفت از ضعیفیش دل
سحر برد شخصی چراغش بسر	رمق دیدش از چون چراغ سحر
همی گفت غلغل کنان از فرح	و من دق باب الکریم انفتح
طلبگار باید صبور و حمول	که نشنیده‌ام کیمیاگر ملول
چه زرها بخاک سیه در کنند	که باشد که روزی مسی زر کنند
زر از بهر چیزی خریدن نکو	نخواهی خریدن به از ناز دوست
گر از دلبری دل بتنگ آیدت	دگر غمگساری بچنگ آیدت
مبر تلخ عیشی ز روی ترش	بآبی دگر آتشش بازکش
ولی گر بخوبی ندارد نظیر	بأندک دل آزار ترکش مگیر

توان از کسی دل بپرداختن	که دانی که بی او توان ساختن

حکایت در معنی آنکه طالب صادق بجفا برنگردد

شبی تا سحر صالحی زنده داشت
سحر دستهای دعا بر فراشت

یکی هاتف انداخت در گوش پیر
که بیحاصلی رو سر خویش گیر

برین در دعای تو مقبول نیست
بخواری برو یا بزاری بایست

شبی دیگر از ذکر و طاعت نخفت
مریدی ز حالش خبر داشت گفت

چو دیدی کزان روی بستست در
به بیحاصلی سعی چندین مبر

بدیباجه بر اشک یاقوت فام
بحسرت ببارید و گفت ای غلام

مپندار اگر وی عنان برشکست
که من باز دارم ز فتراک دست

بنومیدی آنگه بگردیدمی
ازین ره که راه دگر دیدمی

چو خواهنده محروم گشت از دری
چه غم گر شناسد در دیگری

شنیدم که راهم درین کوی نیست
ولی هیچ راهی دگر روی نیست

درین بود سر بر زمین فدی
که گفتند در گوش جانش ندی

قبولست گرچه هنر نیستش
که جز ما پناهی دگر نیستش

حکایت

یکی در نشابور دانی چه گفت
چو فرزندش از فرض خفتن بخفت

توقع مدار ای پسر گر کسی
که بی سعی هرگز بجائی رسی

تنعم کنان چو برنگیرد قدم
وجودیست بی منفعت چون عدم

طمع دار سود و بترس از زیان
که بی بهره باشند فارغ زیان

حکایت در صبر بر جفای آنکه ازو صبر نتوان کرد

شکایت کند نوعروسی جوان ❊ بپیری ز داماد نا مهربان
که مپسند چندین که با این پسر ❊ بتلخی رود در فراقم بسر
کسانیکه با من درین منزلند ❊ نه بینم که چون من پریشان دلند
زن و مرد باهم چنان دوستند ❊ که گوئی دو مغز و یکی پوستند
ندیدم درین مدت از شوی من ❊ که باری بخندید در روی من
شنید این سخن پیر فرخنده فال ❊ سخندان بود مرد دیرینه سال
جوابی چه پیرانه اش گفت خوش ❊ که گر خوبرو نیست بارش بکش
دریغست روی از کسی تافتن ❊ که دیگر نشاید چنو یافتن
چرا سر کشی زانکه گر سرکشد ❊ بحرف وجودت قلم در کشد
رضا ده بفرمان حق بنده وار ❊ که چون او نه بینی خداوندگار

حکایت

یکم روز بر بنده دل بسوخت ❊ که میگفت و فرماندهش میفروخت
ترا بنده از من به افتد بسی ❊ مرا چون تو دیگر نیفتد کسی

حکایت در معنی اختیار درد بر درمان از قبل دوست

طبیبی پریچهره در مرو بود ❊ که در باغ دل قامتش سرو بود
نه از درد دلهای ریشش خبر ❊ نه از چشم بیمار خویشش خبر
حکایت کند دردمندی غریب ❊ که خوش بود چندی سرم با طبیب
نمی خواستم تندرستی خویش ❊ که دیگر نیاید طبیبم به پیش

بسا عقل زورآور چیره دست | که سودای عشقش کند زیردست
چو سودا خرد را بمالید گوش | نیارد دگر سر برآورد هوش

حکایت در معنی استیلای عشق بر عقل

یکی پنجهٔ آهنین راست کرد | که با شیر زورآوری خواست کرد
چو شیرش بسرپنجه در خود کشید | دگر زور در پنجه خود ندید
یکی گفتش آخر چه خسپی چو زن | بسرپنجهٔ آهنینش بزن
شنیدم که مسکین در آن زیر گفت | نشاید بدین پنجه با شیر گفت
چو بر عقل دانا شود عشق چیر | همان پنجهٔ آهنین است و شیر
تو در پنجهٔ شیر مرد آوری | چه سودت کند پنجهٔ آهنی
چو عشق آمد از عقل دیگر مگوی | که در دست چوگان اسیرست گوی

حکایت در معنی عزت محبوب در نظر محب

میان دو عم‌زاده وصلت فتاد | دو خورشید سیمای مهتر نژاد
یکی را بغایت خوش افتاده بود | دگر نافر و سرکش افتاده بود
یکی لطف و خلق پری وار داشت | یکی روی در روی دیوار داشت
یکی خویشتن را بیاراستی | دگر مرگ خویش از خدا خواستی
پسر را نشاندند پیران ده | که مهرت برو نیست مهرش بده
بخندید و گفتا بصد گوسفند | تغابن نباشد رهائی ز بند
بناخن پری چهره میکند پوست | که هرگز بدین کی شکیبم ز دوست
کند ترک مهر و وفا و وصول | مرا زان چه گر رد کند یا قبول

٣ ب

بیا همچنین بندگانی کنم / جفا بینم و مهربانی کنم

نه عشقی گو سفندم که سیصد هزار / نیاید بنا دیدن روی یار

تن آسی چه مشغول دارد ز دوست / گر انصاف پرسی ملامت اوست

یکی پیش شوریده حالی نبشت / که دوزخ تمنا کنی یا بهشت

بگفتا مپرس از من این ماجرا / پسندیدم آنچه او پسندد مرا

حکایت مجنون و صدق محبت او با لیلی

مجنون کسی گفت کای نیک پی / چه بودت که دیگر نیایی بحی

مگر در سرت شور لیلی نماند / خیالت دگر گشت و میلی نماند

چو بشنید بیچاره بگریست زار / که ای خواجه دستم ز دامن بدار

مرا خود دلی دردمندست ریش / تو نیزم نمک بر جراحت مریز

نه دوری دلیل صبوری بود / که بسیار دوری ضروری بود

بگفت ای وفادار فرخنده خوی / پیامی که داری بلیلی بگوی

بگفتا مبر نام من پیش دوست / که حیفست ذکر من آنجا که اوست

حکایت سلطان محمود و صدق محبت او و سیرت ایاز

یکی خرده بر شاه غزنین گرفت / که حسنی ندارد ایاز ای شگفت

گلی را که نه رنگ باشد نه بوی / غریبست سودای بلبل بر وی

بمحمود گفت این حکایت کسی / بپیچید از اندیشه بر خود بسی

که عشق من ای خواجه بر خوی اوست / نه بر قد و بالای نیکوی اوست

شنیدم که در تنگنایی شتر / بیفتاد و بشکست صندوق در

بیغما ملک آستین برفشاند	وزانجا بتعجیل مرکب براند
سواران پی درّ و مرجان شدند	ز سلطان بیغما پریشان شدند
نماند از وشاقان گردن فراز	کسی در قفای ملک جز ایاز
نگه کرد کای دلبر پیچ پیچ	ز یغما چه آورده گفت ایچ
من اندر قفای تو می تاختم	ز خدمت بنعمت نپرداختم
گرت قربتی هست در بارگاه	بخلعت مشو غافل از پادشاه
خلاف طریقت بود کاولیا	تمنا کنند از خدا جز خدا
گر از دوست چشمت باحسان اوست	تو در بند خویشی نه در بند دوست
ترا تا دهن باشد از حرص باز	نیاید بگوش دل از غیب راز
حقیقت سرایست آراسته	هوا و هوس گرد برخاسته
نبینی که جای که برخاست گرد	نه بیند نظر گرچه بیناست مرد

حکایت در معنی قدم درست مردان

قضا را من و پیری از فاریاب	رسیدیم در خاک مغرب بآب
مرا یک درم بود و بر داشتند	بکشتی و درویش بگذاشتند
سیاهان براندند کشتی چو دود	که آن ناخدا ناخدا ترس بود
مرا گریه آمد ز تیمار جفت	بر آن گریه قهقه بخندید و گفت
مخور غم برای من ای پر خرد	مرا آنکس آرد که کشتی برد
بگسترد سجاده بر روی آب	خیالست پنداشتم یا بخواب

زنده‌ای هوشیم دیده آن شب نخفت | نگه بامدادان بمن کرد و گفت
عجب ماندی ای یار فرخنده رای | ترا کشتی آورد و ما را خدای
مر اهل صورت بدین بگروند | که ابدال در آب و آتش روند
نه طفلی کز آتش ندارد خبر | نگهداردش مادر مهرور
پس آنانکه در وجد مستغرقند | چنین دان که منظور عین الحقند
نگه دارد از تاب آتش خلیل | چو تابوت موسی ز غرقاب نیل
چو کودک بدست شناور برست | نترسد وگر دجله پهناورست
تو بر روی دریا قدم چون زنی | چو مردان که بر خشک تر دامنی

گفتار اندر معنی فنای موجودات با کبریای باری عز اسمه

ره عقل جز پیچ بر پیچ نیست | بر عارفان جز خدا هیچ نیست
توان گفتن این با حقایق شناس | ولی خرده گیرند اهل قیاس
که پس آسمان و زمین چیستند | بنی آدم و دام و دد کیستند
پسندیده پرسیدی ای هوشمند | بگویم گر آید جوابت پسند
که هامون و دریا و کوه و فلک | پری و آدمیزاد و دیو و ملک
همه هرچه هستند از آن کمترند | که با هستیش نام هستی برند
عظیمست پیش تو دریا بموج | بلندست گردون گردان باوج
ولی اهل صورت کجا پی برند | که ارباب معنی بملکی درند
که گر آفتابست یک ذره نیست | وگر هفت دریاست یکقطره نیست
چو سلطان عزت علم برکشد | جهان سر بجیب عدم درکشد

حکایت دهقان در لشکر سلطان

رئیس دهی با پسر در رهی	گذشتند بر قلب شاهنشهی
پسر چاوشان دید و تیغ و تبر	قباهای اطلس کمرهای زر
یلان کماندار نخچیر زن	غلامان ترکش کش تیرزن
یکی در برش پرنیانی قباه	یکی بر سرش خسروانی کلاه
پسر کان همه شوکت و پایه دید	پدر را بغایت فرومایه دید
که حالش بگردید و رنگش بریخت	ز هیبت به بیغوله در گریخت
پسر گفتش آخر بزرگ دهی	بسرداری از سر بزرگان مهی
چه بودت که ببریدی از جان امید	بلرزیدی از باد هیبت چو بید
بلی گفت سالار و فرماندهم	ولی عزتم هست تا در دهم
بزرگان ازان دهشت آلوده اند	که در بارگاه ملک بوده اند
تو ای بیخبر همچنان در دهی	که بر خویشتن منصبی می نهی
نگفتند حرفی زبان آوران	که سعدی نگوید مثالی بران

حکایت کرم شب تاب

نگه دیده باشی که در باغ و راغ	بتابد بشب کرمکی چون چراغ
یکی گفتش ای کرمک شب فروز	چه بودت که بیرون نیایی بروز
ببین کاتشین کرمک خاکزاد	جواب از سر روشنایی چه داد
که من روز و شب جز بصحرا ایم	ولی پیش خورشید پیدا ایم

حکایت دانشمند با اتابک سعد بن زنگی غفر الله له

ثنا گفت بر سعد زنگی کسی | که بر تربتش باد رحمت بسی
درم داد و تشریف و بنواختش | بمقدار خود منزلت ساختش
چو الله و بس دید بر نقش زر | بشورید و بر کند خلعت ز بر
ز سوزش چنان شعله در جان گرفت | که بر جست و راه بیابان گرفت
یکی گفتش از همنشینان دشت | چه دیدی که حالت دگرگونه گشت
تو اول زمین بوسه دادی بجای | نبایستی آخر زدن پشت پای
بخندید کاول ز بیم و امید | همی لرزه بر تن فتادم چو بید
بآخر ز تمکین الله و بس | نه چیزم بچشم اندر آمد نه کس

حکایت مرد حق شناس

بشهری در از شام غوغا فتاد | گرفتند پیری مبارک نهاد
هنوز آن حدیثم بگوش اندرست | چو قیدش نهادند بر پا و دست
که گفت ار نه سلطان اشارت کند | کرا زهره باشد که غارت کند
بباید چنین دشمنی دوست داشت | که میدانمش دوست بر من گماشت
اگر عز و جاهست و گر ذل و قید | من از حق شناسم نه از عمرو زید
ز علت مدار ای خردمند بیم | چو داروی تلخت فرستد حکیم
بخور هر چه آید ز دست حبیب | نه بیمار داناترست از طبیب

حکایت صاحب نظر پارسا

یکی را چو من دل بدست کسی | گرو بود و میبرد خواری بسی
پس از هوشمندی و فرزانگی | بدف بر زدندش ز دیوانگی

قفا خوردی از دست یاران خویش / چو بسیار بیتابی آورده پیش

خیالش چنان بر سر آشوب کرد / که بام دماغش لگدکوب کرد

ز دشمن جفا بردی از بهر دوست / که تریاک اکبر بود زهر دوست

نبودش ز تشنیع یاران خبر / که غرقه ندارد ز باران خبر

کرا پای خاطر بر آید بسنگ / نیندیشد از شیشهٔ نام و ننگ

شبی دیو خود را پری چهره ساخت / در آغوش آن مرد و بر وی بتاخت

سحرگه مجال نمازش نبود / ز یاران کس آگه ز رازش نبود

بآبی فرو رفت نزدیک بام / برو بسته سرما دری از رخام

نصیحت گری لومش آغاز کرد / که خود را بکشتی درین آب سرد

ز برنای منصف بر آمد خروش / که زنهار ازین حرف منکر خموش

مرا پنج روز این پسر دل فریفت / ز مهرش چنانم که نتوان شکیفت

نپرسید باری بخلق خوشم / نگه تا چه بارش بجان میکشم

پس آنرا که شخصم ز خاک آفرید / بقدرت در او جان پاک آفرید

عجب داری ار بار امرش برم / که دائم باحسان و فضلش درم

گفتار اندر سماع اهل دل و تقریر حق و باطل آن

اگر مرد عشقی کم خویش گیر / وگرنه ره عافیت پیش گیر

مترس از محبت که خاکت کند / که باقی شوی گر هلاکت کند

نروید نبات از حبوب درست / مگر خاک بر وی بگردد نخست

ترا با حق آن آشنائی دهد / که از دست خویشت رهائی دهد

گر تا باخودی در خودت راه نیست | وزین نکته جز بیخود آگاه نیست
نه مطرب که آواز پای ستور | سماعست اگر عشق داری و شور
مگس پیش شوریده دل پر نزد | که او چون مگس دست بر سر نزد
نه بم داند آشفته سامان نه زیر | بآواز مرغی بنالد فقیر
سراینده خود می نگردد خموش | ولیکن نه هر وقت بازست گوش
چو شوریدگان می پرستی کنند | بر آواز دولاب مستی کنند
برقص اندر آیند دولاب وار | چو دولاب بر خود بگریند زار
بتسلیم سر در گریبان برند | چو طاقت نماند گریبان درند
بگویم سماع ای برادر که چیست | مگر مستمع را بدانم که کیست
گر از برج معنی بود طیر او | فرشته فرو ماند از سیر او
وگر مرد لهوست و بازی و لاغ | قوی تر شود دیوش اندر دماغ
چه مرد سماعست شهوت پرست | بآواز خوش خفته خیزد نه مست
پریشان شود گل بباد سحر | نه هیزم که نشکافدش جز تبر
جهان پر سماعست و مستی و شور | ولیکن چه بیند در آیینه کور
مکن عیب درویش حیران و مست | که غرقست ازان میزند پا و دست
نه بینی شتر بر حدای عرب | که چونش برقص اندر آرد طرب
شتر را چو شور طرب در سرست | اگر آدمی را نباشد خرست

حکایت

شکر لب جوانی نی آموختی | که دلها در آتش چو نی سوختی

پدر بارها بانگ بر وی زدی ‌‌‌‌‌‌‌‌ — بتندی و آتش در آن در زدی

شبی بر ادای پسر گوش کرد — سماعش پریشان و مدهوش کرد

همی گفت و بر چهره افکنده خوی — که آتش بمن در زد این بار نی

ندانی که شوریده حالان مست — چرا بر فشانند در رقص دست

کشاید دری بر دل از واردات — فشاند سر دست بر کائنات

حلالش بود رقص بر یاد دوست — که هر آستینیش جانی در وست

گرفتم که خود چابکی در شنا — برهنه توانی زدن دست و پا

بکن خرقهٔ نام و ناموس و زرق — که عاجز بود مرد با جامه غرق

تعلق حجابست و بیحاصلی — چو پیوندها بگسلی واصلی

حکایت

کسی گفت پروانه را کای حقیر — برو دوستی در خور خود بگیر

رهی رو که بینی طریق رجا — تو و مهر شمع از کجا تا کجا

سمندر نهٔ گرد آتش مگرد — که مردانگی باید آنگه نبرد

ز خورشید پنهان شود موش کور — که جهلست با آهنین پنجه زور

کسی را که دانی که خصم تو اوست — نه از عقل باشد گرفتن بدوست

ترا کس نگوید نکو می کنی — که جان در سر کار او می کنی

گدائی که از پادشه خواست دخت — قفا خورد و سودای بیهوده پخت

کجا در حساب آورد چون تو دوست — که روی ملوک و سلاطین در وست

مپندار کو در چنان مجلسی — مدارا کند با چو تو مفلسی

وگر باهمه خلق نرمی کنند — تو بیچاره به تو گرمی کند

نگه کن که پروانهٔ سوزناک — چه گفت ای عجب گر بسوزم چه باک

مرا چون خلیل آتشی در دلست — که پنداری این شعله بر من گلست

نه دل دامن دلستان میکشد — که مهرش گریبان جان میکشد

نه خود را بر آتش بخود میزنم — که زنجیر شوقست در گردنم

مرا همچنان دور بودم که سوخت — نه این دم که آتش بمن در فروخت

نه آن میکند یار در شاهدی — که با او توان گفتن از زاهدی

که عیبم کند بر تولای دوست — که من راضیم کشته در پای دوست

مرا بر تلف حرص دانی چراست — چو او هست اگر من نباشم رواست

بسوزم که یار پسندیده اوست — که در وی سرایت کند سوز دوست

مرا چند گوئی که در خورد خویش — حریفی بدست آر همدرد خویش

بدان ماند اندرز شوریده حال — که گوئی بکژدم گزیده منال

کسی را نصیحت مگو ای شگفت — که دانی که در وی نخواهد گرفت

ز کف رفته بیچاره را لگام — نگویند کاهسته ران ای غلام

چه نغز آمد این نکته در سندباد — که عشق آتش است ای پسر پند باد

بباد آتش تیز برتر شود — پلنگ از زدن کینه ورتر شود

چو نیکت بدیدم بدی میکنی — که رویم فرا چون خودی میکنی

ز خود بهتری جوی و فرصت شمار — که با چون خودی گم کنی روزگار

پی چون خودان خود پرستان روند — بکوی خطرناک مستان روند

من اول که این کار سر داشتم — دل از سر بیکبار برداشتم

نه اندازد در عاشقی صادقست — که بد زهره بر خویشتن عاشقست

اجل ناگهی در کمینم کشد — همان به که آن نازنینم کشد

چو بیشک نبشتست بر سر هلاک — بدست دلارام خوشتر هلاک

نه روزی به بیچارگی جان دهی — پس آن به که در پای جانان دهی

مخاطبهٔ شمع و پروانه

شبی یاد دارم که چشمم نخفت — شنیدم که پروانه با شمع گفت

که من عاشقم گر بسوزم رواست — ترا گریه و سوز باری چراست

بگفت ای هوادار مسکین من — برفت انگبین یار شیرین من

چو شیرینی از من بدر میرود — چو فرهادم آتش بسر میرود

همیگفت و هر لحظه سیلاب درد — فرو میدویدش برخسار زرد

که ای مدعی عشق کار تو نیست — که نه صبر داری نه یارای ایست

تو بگریزی از پیش یک شعله خام — من استاده‌ام تا بسوزم تمام

ترا آتش عشق اگر پر بسوخت — مرا بین که از پای تا سر بسوخت

نرفته ز شب همچنان بهره — که ناگه بکشتش پری چهره

همیگفت و میرفت دودش بسر — همین بود پایان عشق ای پسر

اگر عاشقی خواهی آموختن — بکشتن فرج یابی از سوختن

مکن گریه بر گور مقتول دوست — برو خرمی کن که مقبول اوست

اگر عاشقی سر مشوی از مرض — چو سعدی فرو شوی دست از غرض

فدای ندارد ز مقصود چنگ | وگر بر سرش تیر بارند و سنگ
بدریا مرو گفتمت زینهار | وگر میروی تن بطوفان سپار

باب چهارم در تواضع

ز خاک آفریدت خداوند پاک | پس ای بنده افتادگی کن چو خاک
حریص و جهانسوز و سرکش مباش | ز خاک آفریدندت آتش مباش
چو گردن کشید آتش هولناک | بیچارگی تن بینداخت خاک
چو آن سرفرازی نمود این کمی | از آن دیو کردند ازین آدمی

حکایت درین معنی

یکی قطره باران ز ابری چکید | خجل شد چو پهنای دریا بدید
که جایی که دریاست من کیستم | گر او هست حقا که من نیستم
چو خود را بچشم حقارت بدید | صدف در کنارش بجان پرورید
سپهرش بجایی رسانید کار | که شد نامور لؤلؤی شاهوار
بلندی از آن یافت کو پست شد | در نیستی کوفت تا هست شد

حکایت در معنی نظر مردان حق در خویشتن بحقارت

جوانی خردمند پاکیزه بوم | ز دریا بر آمد بدربند روم
درو فضل دیدند و فقر و تمیز | نهادند رختش بجایی عزیز
سر صالحان گفت روزی بمرد | که خاشاک مسجد بیفشان و گرد
همان کاین سخن مرد رهرو شنید | برون رفت و بازش کس آنجا ندید
بر آن حمل کردند یاران و پیر | که پروای خدمت ندارد فقیر

دگر روز خادم گرفتش براه	که ناخوب کردی برای تباه
ندانستی ای کودک خود پسند	که مردان ز خدمت بجائی رسند
گریستن گرفت از سر صدق و سوز	که ای یار جان پرور دلفروز
نه گرد اندران بقعه دیدم نه خاک	من آلوده بودم دران جای پاک
گرفتم قدم لاجرم باز پس	که پاکیزه مسجد به از خاک و خس
طریقت جز این نیست درویش را	که افگنده دارد تن خویش را
بلندیت باید تواضع گزین	که آن بام را نیست سلّم جز این

حکایت سلطان بایزید بسطامی قدس الله سره در تواضع

شنیدم که وقتی سحرگاه عید	ز گرمابه آمد برون بایزید
یکی طشت خاکسترش بیخبر	فرو ریختند از سرایی بسر
همی گفت ژولیده دستار و موی	کف دست شکرانه مالان بروی
که ای نفس من در خور آتشم	بخاکستری روی درهم کشم
بزرگان نکردند در خود نگاه	خدا بینی از خویشتن بین مخواه
بزرگی بناموس و گفتار نیست	بلندی بدعوی و پندار نیست
قیامت کسی بینی اندر بهشت	که معنی طلب کرد و دعوی بهشت
تواضع سر رفعت افرازدت	تکبر بخاک اندر اندازدت
بگردن فتد سرکش تندخوی	بلندیت باید بلندی مجوی

گفتار در عجب و عاقبت آن و شکستگی و برکت آن

ز مغرور دنیا ره دین مجوی	خدا بینی از خویشتن بین مجوی

اگرت جاه باید مکن چون خسان / بچشم حقارت نگه در کسان

گمان کی برد مردم هوشمند / که در سرگرانیست قدر بلند

ازین نامورتر محلی مجوی / که خوانند خلقت پسندیده خوی

نه گر چون تویی بر تو کبر آورد / بزرگش نبینی بچشم خرد

تو نیز ار تکبر کنی همچنان / نمایی که پیشت تکبر کنان

چو استاده بر مقام بلند / بر افتاده گر هوشمندی مخند

بسا ایستاده درآمد ز پای / که افتادگانش گرفتند جای

گرفتم که خود هستی از عیب پاک / تعنت مکن بر من عیبناک

یکی حلقهٔ کعبه دارد بدست / یکی در خراباتی افتاده مست

گر آن را بخواند که نگذاردش / ور این را براند که باز آردش

نه مستظهرست آن باعمال خویش / نه آن را در توبه بستست پیش

حکایت عیسی علیه السلام و عابد ناپارسا

شنیدستم از راویان کلام / که در عهد عیسی علیه السلام

یکی زندگانی تلف کرده بود / بجهل و ضلالت سر آورده بود

دلیری سیه نامهٔ سخت دل / ز ناپاکی ابلیس ازوی خجل

بسر برده ایام بی حاصلی / نیاسوده تا بوده ازوی دلی

سرش خالی از عقل و پر ز احتشام / شکم فربه از لقمه های حرام

بناراستی دامن آلوده / بناداشتی دوده اندوده

نه پایی چو بینندگان راست رو / نه گوشی چو مردم نصیحت شنو

چو سال بد از وی خلایق نفور / نمایان بهم چون مه نو ز دور

هوا و هوس خرمنش سوخته / جوی نیکنامی نیندوخته

سیه نامه چندان تنعم براند / که در نامه جای نبشتن نماند

گنهگار و خودرای و شهوت پرست / بغفلت شب و روز مخمور و مست

شنیدم که عیسی درآمد ز دشت / بمقصورهٔ عابدی برگذشت

بزیر آمد از غرفه خلوت نشین / بپایش درافتاد سر بر زمین

گنهگار برگشته اختر ز دور / چو پروانه حیران در ایشان ز نور

تامل بحسرت کنان شرمسار / چو درویش در دست سرمایه دار

خجل زیر لب عذرخواهان بسوز / ز شبهای در غفلت آورده روز

سرشک غم از دیده باران چو میغ / که عمرم بغفلت گذشت ای دریغ

برانداختم نقد عمر عزیز / بدست از نکوئی نیاورده چیز

چو من زنده هرگز مبادا کسی / که مرگش به از زندگانی بسی

برست آنکه در عهد طفلی بمرد / که پیرانه سر شرمساری نبرد

گناهم ببخش ای جهان آفرین / که گر با من آید فبئس القرین

درین گوشه نالان گنهگار پیر / که فریاد حالم رس ای دستگیر

نگون مانده از شرمساری سرش / روان آب حسرت بشیب برش

وزان نیمه عابد سری پر غرور / ترش کرده بر فاسق ابرو ز دور

که این مدبر اندر پی ما چراست / نگون بخت نادان چه همصحبت ماست

بگردن بآتش درافتاده / بباد هوا عمر برداده

چه خیر آمد از نفس تر دامنش | که صحبت بود با مسیح و منش
چه بودی که زحمت ببردی ز پیش | بدوزخ برفتی پس کار خویش
همی رنجم از طلعت ناخوشش | مبادا که در من فتد آتشش
بحشری که حاضر شود انجمن | خدایا تو با او مکن حشر من
درین بد که وحی از جلیل الصفات | در آمد بعیسی علیه الصلوات
که گر عالمست آن و گر وی جهول | مراد دعوت هر دو آمد قبول
تبه کرده ایام برگشته روز | بنالید بر من بزاری و سوز
به بیچارگی هر که آمد برم | نیندازمش ز آستان کرم
عفو کردم از وی عملهای زشت | در آرم بفضل خودش در بهشت
وگر عار دارد عبادت پرست | که در خلد با وی بود هم نشست
بگو ننگ از او در قیامت مدار | که آن را بجنت برند این بنار
که آن را جگر خون شد از سوز و درد | گر این تکیه بر طاعت خویش کرد
ندانست در بارگاه غنی | که بیچارگی به ز کبر و منی
کرا جامه پاکست و سیرت پلید | در دوزخش را نباید کلید
برین آستان عجز و مسکینیت | به از طاعت و خویشتن بینیت
چو خود را ز نیکان شمردی بدی | نمی گنجد اندر خدائی خودی
اگر مردی از مردی خود مگوی | نه هر شهسواری بدر برد گوی
پیاز آمد آن بی هنر جمله پوست | که پنداشت چون پسته مغزی دروست
ازین نوع طاعت نیاید بکار | برو عذر تقصیر طاعت بیار

نخورد از عبادت بر آن بیخرد	که با حق نکو بود و با خلق بد
سخن ماند از عاقلان یادگار	ز سعدی همین یک سخن یاد دار
گنهگار اندیشناک از خدای	به از پارسای عبادت نمای

حکایت دانشمند درویش و قاضی متکبر

فقیهی کهن جامهٔ تنگدست	در ایوان قاضی بصف بر نشست
نگه کرد قاضی در و تیز تیز	معرف گرفت آستینش که خیز
ندانی که برتر مقام تو نیست	فروتر نشین یا برو یا بایست
بجای بزرگان دلیری مکن	چو سرپنجه‌ات نیست شیری مکن
نه هر کس سزاوار باشد بصدر	کرامت بجاهست و منزل بقدر
دگر ره چه حاجت به پند کست	همین شرمساری عقوبت بست
بعزت هر آنکو فروتر نشست	بخواری نیفتد ز بالا به پست
چو آتش برآورد درویش دود	فروتر نشست از مقامیکه بود
فقیهان طریق جدل ساختند	لم و لا نسلم در انداختند
گشادند بر هم در فتنه باز	بلا و نعم کرده گردن دراز
تو گفتی خروسان شاطر بجنگ	فتادند در هم بمنقار و چنگ
یکی بیخود از خشمناکی چو مست	یکی بر زمین میزند هر دو دست
فتادند در عقدهٔ پیچ پیچ	که در حل آن ره نبردند هیچ
کهن جامه در صف آخرترین	بغرش درآمد چو شیر عرین
که برهان قوی باید و معنوی	نه رگهای گردن بحجت قوی

مرا نیز چوگان خر فست گوی — بگفتند از نیک دانی بگوی
بکلک فصاحت بیانی که داشت — بدلها چو نقش نگین برنگاشت
سر از کوی صورت بمعنی کشید — قلم بر سر حرف دعوی کشید
بگفتندش از هر کنار آفرین — که بر عقل و طبعت هزار آفرین
سمند سخن تا بجایی براند — که قاضی چو خر در خلاب بماند
برون آمد از طاق و دستار خویش — باکرام و لطفش فرستاد پیش
که هیهات قدر تو نشناختم — بشکر قدومت نپرداختم
دریغ آیدم با چنین مایه — که بینم ترا در چنین پایه
معرف بدلداری آمد برش — که دستار قاضی نهد بر سرش
بدست و زبان منع کردش که دور — منه بر سرم پای بند غرور
که فردا شود بر کهن میزران — بدستار پنجه گزم سر گران
چو مولام خوانند و صدر کبیر — نمایند مردم بچشم حقیر
تفاوت کند هرگز آب زلال — گرش کوزه زرین بود یا سفال
خرد باید اندر سر مرد و مغز — نباید مرا چون تو دستار نغز
کس از سر بزرگی نباشد بچیز — کدو سر بزرگ است و بی مغز نیز
میفراز گردن بدستار و ریش — که دستار پنبه است و سبلت حشیش
بصورت کسانیکه مردم وشند — چو صورت همان به که دم در کشند
بقدر هنر جست باید محل — بلندی و نحسی مکن چون زحل
نی بوریا را بلندی نکوست — که خاصیت نیشکر خود دروست

بدین عقل و همت نخواهم کَسَت … وگر میرود صد غلام از پَسَت

چه خوش گفت خرمهره در گِلی … چو برداشتش پر طمع جاهلی

مرا کس نخواهد خریدن بهیچ … بدیوانگی در حریرم مپیچ

نه منعم بمال از کسی بهتر است … خر ار جل اطلس بپوشد خر است

بدین شیوه مرد سخنگوی چست … بآب سخن کینه از دل بشست

دل آزرده را سخت باشد سخن … چو خصمت بیفتاد سستی مکن

چو دستت رسد مغز دشمن برآر … که فرصت فرو شوید از دل غبار

چنان ماند قاضی بجورش اسیر … که گفت اِنَّ هٰذا الیومُ عسیر

بدندان گزید از تعجب یدین … بماندش دو دیده چو فرقدین

وز آنجا جوان روی همت بتافت … برون رفت و بازش نشان کس نیافت

غریو از بزرگان مجلس بخاست … که گوئی چنین شوخ چشم از کجاست

نقیب از پیش رفت و هر سو دوید … که مردی بدین نعت و صورت که دید

یکی گفت ازین نوع شیرین نفس … درین شهر سعدی شناسیم و بس

بران صد هزار آفرین کین بگفت … حق تلخ بین تا چه شیرین بگفت

حکایت در توبه کردن پادشاهزاده گنجه

یکی پادشه زاده گنجه بود … که نااهل و ناپاک و سرپنجه بود

بمسجد درآمد سرایان و مست … می اندر سر و ساتگینی بدست

بمقصوره در پارسائی مقیم … زبانی دلاویز و قلبی سلیم

تنی چند بر گفت او مجتمع … چو عالِم نباشی کم از مستمع

چو بی عزتی پیشه کرد آن حرون — شدند آن عزیزان خراب اندرون
چو منکر بود پادشه را قدم — که یارد زد از امر معروف دم
تحکم کند سیر بر بوی گل — فرو ماند آواز چنگ از دهل
گرت نهی منکر بر آید ز دست — نشاید چو بی دست و پایان نشست
وگر دست قوت نداری بگوی — که پاکیزه گردد باندرز خوی
چو دست و زبان را نماند مجال — بهمت نمایند مردی رجال
یکی پیش دانای خلوت نشین — بنالید و بگریست سر بر زمین
که یکباری آخر برین رند مست — دعا کن که ما بی زبانیم و دست
دم سوزناک از دل با خبر — قوی‌تر که هفتاد تیغ و تبر
برآورد مرد جهاندیده دست — چه گفت ای خداوند بالا و پست
خوش است این پسر وقتش از روزگار — خدایا همه وقت او خوش بدار
کسی گفتش ای قدوهٔ راستی — بدین بد چرا نیکوئی خواستی
چو بد عهد را نیک خواهی ز بهر — چه بد خواستن بر سر خلق شهر
چنین گفت بیننده تیز هوش — چو سر سخن در نیابی مجوش
بطامات مجلس نیاراستم — ز داد آفرین توبه‌اش خواستم
که هر که که باز آید از خوی زشت — بعیشی رسد جاودان در بهشت
چنین پنج روزست عیش مدام — بترک اندرش عیش‌های مدام
حدیثی که مرد سخن را نگفت — یکی زان میان با ملک باز گفت
ز وجد آب در چشمش آمد چو میغ — بباریدبر چهره سیل دریغ

به نیران شوق اندرونم بسوخت — حیا دیده بر پشت بالش بدوخت

بر نیک محضر فرستاد کس — در توبه کوبان که فریاد رس

قدم رنجه فرمای تا سر نهم — شتر محمل و ناراستی بر نهم

دو رویه ستادند بر در سپاه — سخن پرور آمد در ایوان شاه

شکر دید و عناب و شمع و شراب — ده از نعمت آباد و مردم خراب

یکی غایب از خود یکی نیم مست — یکی شعر گویان صراحی بدست

ز سویی برآورده مطرب خروش — ز دیگر سو آواز ساقی که نوش

حریفان خراب از می لعل ناب — سر چنگی از خواب در بر چو چنگ

نبود از ندیمان گردن فراز — بجز نرگس آنجا کسی دیده باز

دف و چنگ با یکدگر سازگار — برآورده زیر از میان ناله زار

بفرمود و در هم شکستند خرد — مبدل شد آن عیش صافی به درد

شکستند چنگ و گسستند رود — بدر کرد گوینده از سر سرود

به میخانه در سنگ بر دن زدند — کدو را نشاندند و گردن زدند

روان خم و چنگ اوفتاده نگون — تو گفتی شدست از بط کشته خون

خم آبستن خمر نه ماهه بود — در آن فتنه دختر بینداخت زود

شکم تا به نافش دریدند مشک — قدح را بر و چشم خونین پر اشک

بفرمود تا سنگ صحن سرای — بکندند و کردند نو باز جای

که گلگونه خمر یاقوت فام — بشستن نمیشد ز روی رخام

عجب نیست بالوعه گر شد خراب — که خورد اندر آن روز چندان شراب

ودگر سر که بربط گرفتی بکف	قفا خوردی از دست مردم چو دف
وگر فاسقی چنگ بردی بدوش	بمالیدی او را چو طنبور گوش
جوانی سر از کبر و پندار مست	چو پیران به کنج عبادت نشست
پدر بارها گفته بودش بهول	که پاکیزه رو باش و شایسته قول
جفای پدر برد و زندان و بند	چنان سودمندش نیامد که پند
گرش سخت گفتی سخن گوی سهل	که بیرون کن از سر جوانی و جهل
خیال و غرورش بر آن داشتی	که درویش را زنده نگذاشتی
سپر نفکند شیر غران ز جنگ	نیندیشد از تیغ بران پلنگ
بنرمی ز دشمن توان کرد دوست	چو با دوست سختی کنی دشمن اوست
چو سندان کسی سخت روئی نکرد	که خایسک تادیب بر سر نخورد
بگفتن درشتی مکن با امیر	چو بینی که سختی کند سست گیر
باخلاق با هر که بینی بساز	اگر زیردستست و گر سرفراز
که این گردن از نازکی بر کشد	بگفتار خوش و آن سر اندر کشد
بشیرین زبانی توان برد گوی	که پیوسته تلخی برد تندخوی
تو شیرین زبانی ز سعدی بگیر	ترشروی را گو بتلخی بمیر

حکایت طواف عسل

شکر خنده‌ای انگبین میفروخت	که دلها ز شیرینیش می‌بسوخت
نباتی میان بسته چون نیشکر	بر او مشتری از مگس بیشتر
گر او زهر برداشتی فی المثل	بخوردندی از دست او چون عسل

گر ابلهی نظر کرد در کار او	حسد برد بر روز بازار او
دگر روز شد گرد گیتی دوان	عسل بر سر و سرکه بر ابروان
بسی گشت فریاد خوان پیش و پس	که ننشست بر انگبینش مگس
شبانگه چو نقدش نیامد بدست	بدلتنگ روی بکنجی نشست
چو عاصی ترش کرده روی از وعید	چو ابروی زندانیان روز عید
زنی گفت بازی کنان شوی را	عسل تلخ باشد ترش روی را
حرامت بود نان آنکس چشید	که چون سفره ابرو بهم درکشید
مکن خواجه بر خویشتن کار سخت	که بدخوی باشد نگونسار بخت
گرفتم که سیم و زرت چیز نیست	چو سعدی زبان خوشت نیز نیست

حکایت در معنی تواضع نیکمردان

شنیدم که فرزانهٔ حق پرست	گریبان گرفتش یکی زنده مست
از آن تیره دل مرد صافی درون	قفا خورد و سر برنکرد از سکون
یکی گفتش آخر نه مردی تو نیز	تحمل دریغست ازین بی تمیز
شنید این سخن مرد پاکیزه خوی	بدو گفت ازین نوع با من مگوی
درد مست نادان گریبان مرد	که با شیر جنگی سگالد نبرد
ز هشیار عاقل نترسد که دست	زند در گریبان نادان مست
هنرور چنین زندگانی کند	جفا بیند و مهربانی کند

حکایت در معنی عزت نفس مردان

سگی پای صحرانشینی گزید	بخشمی که زهرش ز دندان چکید

شب از درد بیچاره خوابش نبرد | بخیل اندرش دختری بود خرد
پدر را جفا کرد و تندی نمود | که آخر ترا نیز دندان نبود
پس از گریه مرد پراگنده روز | بخندید کای بابک دلفروز
مرا گرچه هم سلطنت بود و بیش | دریغ آمدم کام و دندان خویش
محالست اگر تیغ بر سر خورم | که دندان بپای سگ اندر برم
توان کرد با ناکسان بدرگی | ولیکن نیاید ز مردم سگی

حکایت خواجهٔ نیکوکار و بندهٔ نافرمان

بزرگی هنرمند آفاق بود | غلامش نکوهیده اخلاق بود
ازین خفرقی موی کالیده | بدی سرکه در روی مالیده
چو ثعبانش آلوده دندان بزهر | گرو برده از زشت رویان شهر
مدامش بروی آب چشم سبل | دمیدی ز بوی پیاز بغل
گره وقت پختن بر ابرو زدی | چو پختند با خواجه زانو زدی
دمادم بنان خوردنش هم‌نفس | وگر مردی آبی ندادی بکس
نه گفت اندر و کار کردی نه چوب | شب و روز ازو خانه در کند و کوب
گهی خار و خس در ره انداختی | گهی ماکیان در چه انداختی
ز سیماش وحشت فراز آمدی | نرفتی بکاری که باز آمدی
کسی گفت ازین بندهٔ بدخصال | چه خواهی ادب یا هنر یا جمال
نیرزد وجودی بدین ناخوشی | که جورش پسندی و بارش کشی
منت بندهٔ خوب نیکوسیر | بدست آرم این را بنخاس بر

وگر یک نصیحت آورد سر مپیچ | گر الفت اگر راست خواهی بهیچ
شنید این سخن پیر نیکو نهاد | بخندید کای یار فرخ نژاد
بدست این پسر طبع و خویش لیک | مرا زو طبیعت شود خوی نیک
چو زو کرده باشم تحمل بسی | توانم جفا بردن از هر کسی
مروت ندانم که بفروشمش | بگیرم یکی عیب بر گوشمش
چو من در بلایش تحمل کنم | بسی به بود گر تحمل کنم
چو خود را پسندی کسی را پسند | تو و ز رشته دیگری را مبند
تحمل چو زهرت نماید نخست | ولی شهد گردد چو در طبع رست

حکایت معروف کرخی و مسافر رنجور

کسی راه معروف کرخی بجست | که بنهاد معروفی از سر نخست
شنیدم که مهمانش آمد یکی | ز بیماریش تا بمرگ اندکی
سرش موی و رویش صفا ریخته | بمو بیش جان در تن آویخته
شب آنجا بیفگند و بالش نهاد | روان دست در بانگ و نالش نهاد
نه خوابش گرفتی بشب یکنفس | نه از دست فریاد او خواب کس
نهادی پریشان و طبعی درشت | نمی‌مرد و خلقی بحجت بکشت
ز فریاد و نالیدن و خفت و خیز | گرفتند از و خلق راه گریز
ز دیار مردم دران بقعه کس | همان ناتوان ماند و معروف و بس
شنیدم که شبها ز خدمت نخفت | چو مردان میان بست و کرد آنچه گفت
شبی بر سرش لشکر آورد خواب | که چند آورد مرد ناخفته تاب

شنیدم که چشمانش خفتن گرفت
مسافر پراکنده گفتن گرفت

که لعنت برین نسل ناپاک باد
که نامند و ناموس و زرق اند و باد

بلنداعتقادان پاکیزه‌پوش
فریبنده پارسائی فروش

چه داند لت‌انبانی از خواب مست
که بیچاره دیده بر هم نبست

سخنهای منکر بمعروف گفت
که یکدم چرا غافل از وی بخفت

فرو خورد شیخ این حدیث از کرم
شنیدند پوشیدگان حرم

یکی گفت معروف را در نهفت
ندیدی که درویش نالان چه گفت

برو زین سپس گو سر خویش گیر
تعنت مبر جای دیگر بمیر

نکوئی و رحمت بجای خود است
ولی با بدان نیکمردی بد است

سر سفله را گر بالش منه
سر مردم آزار بر سنگ به

مکن با بدان نیکی ای نیکبخت
که در شوره نادان نشاند درخت

نگویم مراعات مردم مکن
کرم پیش نامردمان گم مکن

باخلاق نرمی مکن با درشت
که سگ را نمالند چون گربه پشت

گر انصاف خواهی سگ حق‌شناس
بسیرت به از مردم ناسپاس

ببرف آب رحمت مکن بر خسیس
چو کردی مکافات بر یخ نویس

ندیدم چنین پیچ بر پیچ کس
مکن هیچ رحمت برین هیچکس

بخندید و گفت ای دلارام جفت
پریشان مشو زین پریشان که گفت

گر از ناخوشی کرد بر من خروش
مرا ناخوش از وی خوش آمد بگوش

جفائی چنین کس بباید شنود
که نتواند از بیقراری غنود

چه خود را قوی حال بینی و خوش
بشکرانه بار ضعیفان بکش

اگر خود همین صورتی چون طلسم
بمیری و نامت بمیرد چو جسم

وگر پروراندی درخت کرم
بر نیکنامی خوری لاجرم

نبینی که در کرخ تربت بسیست
بجز گور معروف معروف نیست

بدولت کسانی سرافراختند
که تاج تکبر بینداختند

تکبر کند مرد حشمت پرست
نداند که حشمت بحلم اندرست

حکایت در معنی سفاهت نااهلان و تحمل نیکمردان

طمع برد شوخی بصاحبدلی
نبود آن زمان در میان حاصلی

کمربند و دستش تهی بود و پاک
که زر برفشاندی برویش چو خاک

برون تاخت خواهنده خیره روی
نکوهیدن آغاز کردش بکوی

که زنهار ازین کژدمان خموش
پلنگان درنده صوف پوش

که چون گربه زانو بدل برنهند
وگر صیدی افتد چو سگ درجهند

سوی مسجد آورده دکان شید
که در خانه کمتر توان یافت صید

ره کاروان شیرمردان زنند
ولی جامهٔ مردم اینان کنند

سپید و سیه پاره بردوخته
بسالوس پنهان زر اندوخته

زهی جوفروشان گندم نمای
جهانگرد و شبکوک و خرمن گدای

مبین در عبادت که پیرند و سست
که در رقص و حالت جوانند و چست

عصای کلیم اند بسیار خوار
پس آنگه نمایند خود را نزار

نه پرهیزگار و نه دانشورند
همین بس که دنیا بدین میخورند

عبایی بلیلانه در تن کنند | به دخل حبش جامهٔ زن کنند
ز سنت نه بینی در ایشان اثر | مگر خواب پیشین و نان سحر
شکم تا سر آگنده از لقمه تنگ | چو زنبیل دریوزه هفتاد رنگ
نخواهم درین باب ازین بیش گفت | که شنعت بود سیرت خویش گفت
فرو گفت ازین شیوه نادیده گوی | نه بیند هنر دیدهٔ عیب جوی
یکی کرده بی آبروی بسی | چه غم دارد از آبروی کسی
مریدی به شیخ این سخن نقل کرد | اگر راست پرسی نه از عقل کرد
بدی در قفا عیب من گفت و خفت | بتر زو قرینی که آورد و گفت
یکی تیری افگند و در ره فتاد | وجودم نیازرد و رنجم نداد
تو برداشتی و آمدی سوی من | همی در سپوزی به پهلوی من
بخندید صاحبدل نیکخوی | که سهلست ازین بیشتر گو بگوی
هنوز آنچه گفت از بدم اندکیست | از آنها که من دانم از صد یکیست
ز روی گمان بر من آنها که بست | من از خود یقین می‌شناسم که هست
وی امسال پیوست با ما وصال | کجا داندم عیب هفتاد سال
به از من کس اندر جهان عیب من | نداند بجز عالم الغیب من
ندیدم چنین نیک پندار کس | که پنداشت عیب من این است و بس
به محشر گواه گناهم گر اوست | ز دوزخ نترسم که کارم نکوست
گرم عیب گوید بد اندیش من | بیا گو ببر نسخه از پیش من
کسان مرد راه خدا بوده‌اند | که برجاس تیر بلا بوده‌اند

زبان باش تا پوستینت درند	که صاحبدلان بار شوخان برند
گر از خاک مردم سبوئی کنند	سبک سنگش ملامت کنان بشکنند

حکایت در گستاخی درویشان و حلم پادشاهان

ملک صالح از پادشاهان شام	برون آمدی صبحدم با غلام
بگشتی در اطراف بازار و کوی	برسم عرب نیمه بربسته روی
که صاحب نظر بود و درویش دوست	هر آنکه این دو دارد ملک صالح اوست
دو درویش در مسجدی خفته یافت	پریشان دل و خاطر آشفته یافت
شب سردشان دیده نابرده خواب	چو حربا تأمل کنان آفتاب
یکی زان دو میگفت با دیگری	که هم روز محشر بود داوری
گر این پادشاهان گردن فراز	که در لهو و عیشند و با کام و ناز
درآیند با عاجزان در بهشت	من از گور سر بر نگیرم ز خشت
بهشت برین ملک و ماوای ماست	که بند غم امروز بر پای ماست
همه عمر ازینان چه دیدی خوشی	که در آخرت نیز زحمت کشی
اگر صالح آنجا بدیوار باغ	درآید بکفشش بدرّم دماغ
چو مرد این سخن گفت و صالح شنید	دگر بودن آنجا مصالح ندید
دمی رفت تا چشمهٔ آفتاب	ز چشم خلائق فروشست خواب
روان هر دو کس را فرستاد و خواند	بهیبت نشست و بحرمت نشاند
برایشان ببارید باران جود	فروشستشان گرد ذل از وجود
پس از رنج سرما و باران و سیل	نشستند با نامداران خیل

گدایان بی جامه شب کرده روز / معطر کنان جامه بر عود سوز

یکی گفت از ایشان ملک اتغان / که ای حلقه در گوش حکمت جهان

پسندیدگان در بزرگی رسند / ز ما بندگان تا چه آمد پسند

شهنشه ز شادی چو گل بر شکفت / بخندید در روی درویش و گفت

من آن کس نیم کز غرور و حشم / ز بیچارگان روی درهم کشم

تو هم با من از سر بنه خوی زشت / که ناسازگاری کنی در بهشت

من امروز کردم در صلح باز / تو فردا مکن در برویم فراز

چنین راه اگر مقبلی پیش گیر / شرف بایدت دست درویش گیر

بر از شاخ طوبی کسی بر نداشت / که امروز تخم ارادت نکاشت

ارادت نداری سعادت مجوی / بچوگان خدمت توان برد گوی

ترا کی بود چون چراغ التهاب / که از خود پری همچو قندیل از آب

وجودی دهد روشنائی بجمع / که سوزیش در سینه باشد چو شمع

حکایت اندر محرومی خویشتن بینان

یکی در نجوم اندکی دست داشت / ولیک از تکبر سری مست داشت

سوی کوشیار آمد از راه دور / دلی پر ارادت سری پر غرور

خردمند ازو دیده بر دوختی / یکی حرف خدمت نیاموختی

چو بی بهره عزم سفر کرد باز / بدو گفت دانای گردن فراز

تو خود را گمان برده پر خرد / انائی که پر شد دگر چون برد

ز دعوی تهی آی تا پر شوی / تو از خود پری زان تهی میروی

ز هستی در آفاق سعدی صفت ... تهی گرد و باز آی پر معرفت

حکایت در معنی تسلیم و حق شناسی آن

بخشم از ملک بنده‌ سر بتافت ... بفرمود جستن کسش در نیافت

چو باز آمد از راه خشم و ستیز ... بشمشیر زن گفت خونش بریز

بخون تشنه جلاد نامهربان ... برون کرده دشنه چو تشنه زبان

شنیدم که گفت از دل تنگ ریش ... خدایا بحل کردمش خون خویش

که پیوسته در نعمت و ناز و نام ... در اقبال او بوده‌ام دوستکام

مبادا که فردا بخون منش ... بگیرند و خرم شود دشمنش

ملک را چو گفت وی آمد بگوش ... دگر دیگ خشمش نیاورد جوش

بسی بر سرش داد و بر دیده بوس ... خداوند رایت شد و طبل و کوس

برفق از چنان سهمگن جایگاه ... رسانید دهرش بدان پایگاه

غرض زین حدیث آنکه گفتار نرم ... چو آبست بر آتش مرد گرم

نه بینی که در معرض تیغ و تیر ... بپوشند خفتان صد تو حریر

تواضع کن ای دوست با خصم تند ... که نرمی کند تیغ برنده کند

حکایت در عجز و نیازمندی صالحان

ز ویرانهٔ عارف ژنده پوش ... یکی را نباح سگ آمد بگوش

بدل گفت کوی سگ اینجا چراست ... درآمد که درویش صالح کجاست

نشان سگ از پیش و از پس ندید ... بجز عارف آنجا دگر کس ندید

خجل باز گردیدن آغاز کرد ... که شرم آمدش بحث آن راز کرد

شنید از درون عارف آواز پای | بگفت ای برادر چه پایی درآی
نپنداری ای دیدهٔ روشنم | کز اندر سگ آواز کرد این ستم
چو دیدم که بیچارگی میخرد | نهادم ز سر کبر و رای خرد
چو سگ بر درش بانگ کردم بسی | که مسکین‌تر از سگ ندیدم کسی
چو خواهی که در قدر والا رسی | ز شیب تواضع به بالا رسی
درین حضرت آنان گرفتند صدر | که خود را فراتر نهادند قدر
چو سیل اندر آمد بهول و نهیب | فتاد از بلندی بسر در نشیب
چو شبنم بیفتاد مسکین و خرد | نگر کآفتابش بعیوق برد

حکایت حاتم اصم وسیرت او در تواضع

گروهی بر آنند از اهل سخن | که حاتم اصم بود باور مکن
برآمد طنین مگس بامداد | که در چنبر عنکبوتی فتاد
همه ضعف و خاموشیش کید بود | مگس قند پنداشتش قید بود
نگه کرد شیخ از سر اعتبار | که ای پای بند طمع پایدار
نه هر جا شکر باشد و شهد و قند | که در گوشها دامهاست و بند
یکی گفت از آن حلقهٔ اهل رای | عجب دارم ای مرد راه خدای
مگس را تو چون فهم کردی خروش | که ما را بدشواری آمد بگوش
تو کاگاه گردی ببانگ مگس | نشاید اصم خواندنت زین سپس
تبسم کنان گفتش ای تیز هوش | اصم به که گفتار باطل نیوش
کسانی که با من بخلوت درند | مرا عیب پوش و هنر گسترند

چو پوشیده دارند اخلاق دون	کند هستیم زیر و نخوت زبون
فرو مینمایم که می‌نشنوم	نگر کز تکلف مبرا شوم
چو کالیوه دانندم اهل نشست	بگویند نیک و بدم هرچه هست
اگر بد شنیدن نیاید خوشم	ز کردار بد دامن اندر کشم
بحبل ستایش فراچه مشو	چو حاتم اصم باش و غیبت شنو
سعادت بجست و سلامت نیافت	که گردن ز گفتار سعدی بتافت
ازین به نصیحت گری بایدت	ندانم پس از وی چه پیش آیدت

حکایت زاهد و دزد

عزیزی در اقصای تبریز بود	که همواره بیدار و شبخیز بود
شبی دید جایی که دزدی کمند	بپیچید و بر طرف بامی فکند
کسان را خبر کرد و آشوب خاست	ز هر جانبی مرد با چوب خاست
چو نامردم آواز مردم شنید	میان خطر جای بودن ندید
نهیبی ازان گیر و دار آمدش	گریزی بوقت اختیار آمدش
ز رحمت دل پارسا موم شد	که شب دزد بیچاره محروم شد
بتاریکی از وی فراز آمدش	براه دگر پیش باز آمدش
که یارا مرو کاشنای توام	بمردانگی خاک پای توام
ندیدم بسرهنگی چون تو کس	که جنگ آوری بر دو نوع است و بس
یکی پیش خصم آمدن مردوار	دوم جان بدر بردن از کارزار
بدین هر دو خصلت غلام توام	چه نامی که مولای نام توام

گرت رای باشد بحکم کرم — بجائیکه میدانمت ره برم
سرایست کوتاه و در بسته سخت — نپندارم آنجا خداوند رخت
کلوخی دو بالای هم بر نهیم — یکی پای بر دوش دیگر نهیم
بچندانکه در دستت افتد بساز — ازان به که گردی تهیدست باز
بدلداری و چاپلوسی و فن — کشیدش سوی خانهٔ خویشتن
جوانمرد شب رو فرو داشت دوش — بکتفش برآمد خداوند هوش
بغلطاق و دستار و رختی که داشت — ز بالا بدامان او در گذاشت
وزانجا برآورد غوغا که دزد — ثواب ای جوانان و یاری و مزد
بدر جست از آشوب دزد دغل — دوان جامهٔ پارسا در بغل
دل آسوده شد مرد نیک اعتقاد — که سرگشته‌ای را برآمد مراد
خبیثی که بر کس ترحم نکرد — ببخشود بر وی دل نیکمرد
عجب نیست از سیرت بخردان — که نیکی کنند از کرم با بدان
در اقبال نیکان بدان میزیند — وگرچه بدان اهل نیکی نیند

حکایت در معنی جفای دشمن از بهر دوست

یکی را چو سعدی دلی ساده بود — که با ساده رویی در افتاده بود
جفا بردی از دشمن سخت گوی — ز چوگان سختی بخستی چو گوی
ز کس چین بر ابرو نینداختی — ز یاری بتندی نپرداختی
یکی گفتش آخر ترا ننگ نیست — خبر زین همه سیلی و سنگ نیست
تن خویشتن سغبه دونان کنند — ز دشمن تحمل زبونان کنند

نشاید ز جاهل خطا در گذاشت	که گویند یارا و مردی نداشت
چه خوش گفت شیدای شوریده سر	جوابی که شاید نبشتن بزر
دلم خانهٔ مهر یارست و بس	ازان می نگنجد درو کین کس

حکایت

چه خوش گفت بهلول فرخنده خوی	چو بگذشت بر عارف جنگجوی
گر این مدعی دوست بشناختی	به پیکار دشمن نپرداختی
گر از هستی حق خبر داشتی	همه خلق را نیست پنداشتی

حکایت لقمان حکیم با بغدادی

شنیدم که لقمان سیه فام بود	نه تن پرور و نازک اندام بود
یکی بندهٔ خویش پنداشتش	به بغداد در کار گل داشتش
بسالی سرائی پی افراختش	کس از بندهٔ خواجه نشناختش
چو پیش آمدش بندهٔ رفته باز	ز لقمانش آمد نهیبی فراز
بپایش در افتاد و پوزش نمود	بخندید لقمان که پوزش چه سود
بسالی ز جورت جگر خون کنم	بیکساعت از دل بدر چون کنم
ولی هم ببخشایم ای نیکمرد	که سود تو ما را زیانی نکرد
تو آباد کردی شبستان خویش	مرا حکمت و معرفت گشت بیش
غلامیست در خیلم ای نیکبخت	که فرمایمش وقتها کار سخت
دگر ره نیازارمش سخت دل	چو یاد آیدم سختی کار گل
هر آنکس که جور بزرگان نبرد	نسوزد دلش بر ضعیفان خرد

چنین گفت بهرام شه با وزیر	که دشخوار بازیر دستان مگیر
گر از حاکمان سختت آید سخن	تو بر زیر دستان درشتی مکن

حکایت جنید بغدادی و سیرت او در تواضع

شنیدم که در دشت صنعا جنید	سگی دید برکنده دندان صید
ز نیروی سرپنجهٔ شیرگیر	فرومانده عاجز چو روباه پیر
پس از غرم و آهو گرفتن به پی	لگد خورده از گوسپندان حی
چو مسکین و بی طاقتش دید و ریش	بدو داد یک نیمه از زاد خویش
شنیدم که میگفت و خوش میگریست	که داند که بهتر ز ما هر دو کیست
بظاهر من امروز ازین بهترم	دگر تا چه راند قضا بر سرم
گرم پای ایمان نلغزد ز جای	بسر برنهم تاج عفو خدای
وگر کسوت معرفت در برم	نماند به بسیار ازین کمترم
که سگ با همه زشتنامی چو مرد	مر او را بدوزخ نخواهند برد
ره این است سعدی که مردان راه	بعزت نکردند در خود نگاه
ازین بر ملایک شرف داشتند	که خود را به از سگ نپنداشتند

حکایت پارسا و بربط زن

یکی بربطی در بغل داشت مست	بشب در سر پارسائی شکست
چو روز آمد آن نیکمرد حلیم	بر سنگدل برد یک مشت سیم
که دوشینه معذور بودی و مست	ترا و مرا بربط و سر شکست
مرا به شد آن زخم و برخاست بیم	ترا به نخواهد شد الا بسیم

ازین دوستان خدا بر سرند	که از خلق بسیار بر سر خورند

حکایت در معنی صبر مردان بر جفای نااهلان

شنیدم که در خاک وخش از مهان	یکی بود در کنج خلوت نهان
مجرد بمعنی نه عارف بدلق	که بیرون کند دست حاجت بخلق
سعادت گشاده دری سوی او	در از دیگران بسته بر روی او
زبان آوری بی خرد سعی کرد	ز شوخی به بدگفتن نیکمرد
که زنهار ازین مکر و دستان و ریو	بجای سلیمان نشستن چو دیو
دمادم بشویند چون گربه روی	طمع کرده در صید موشان کوی
ریاضت کش از بهر نام و غرور	که طبل تهی را رود بانگ دور
همیگفت و خلقی برو انجمن	بر ایشان تفرج کنان مرد و زن
شنیدم که بگریست دانای وخش	کیا رب مر این شخص را توبه بخش
وگر راست گفت ای خداوند پاک	مرا توبه ده تا نگردم هلاک
پسند آمد از عیب جوی خودم	که معلوم من کرد خوی بدم
گر آنی که دشمنت گوید مرنج	وگر نیستی گو برو باد سنج
اگر ابلهی مشک را گنده گفت	تو مجموع باش او پراگنده گفت
وگر میرود در پیاز این سخن	چنین است گو گنده مغزی مکن
نه آیین عقل است و رای و خرد	که دانا فریب مشعبد خورد
پس کار خویش آنکه عاقل نشست	زبان بداندیش بر خود ببست
تو نیکو روش باش تا بدسگال	نیابد بنقص تو گفتن مجال

چو دشخوارت آید ز دشمن سخن	تو بر زیر دستان درشتی مکن
جز آن کس ندانم نکوگوی من	که روشن کند بر من آهوی من

حکایت امیر المومنین علی رض و سیرت او در تواضع

کسی مشکلی برد پیش علی	مگر مشکلش را کند منجلی
امیر عدو بند کشور گشای	جوابش بگفت از سر علم و رای
شنیدم که شخصی در آن انجمن	بگفتا چنین نیست یا بو الحسن
نرنجید از و حیدر نامجوی	بگفت ار تو دانی ازین به بگوی
بگفت آنچه دانست و بایسته گفت	بگل چشمهٔ خور نشاید نهفت
پسندید ازو شاه مردان جواب	که من بر خطا بودم او بر صواب
به از من سخن گفت و دانا یکیست	که بالاتر از علم او علم نیست
گر امروز بودی خداوند جاه	نکردی خود از کبر در وی نگاه
بدر کردی از بارگه حاجبش	فرو کوفتندی بنا واجبش
که من بعد بی آبروئی مکن	ادب نیست پیش بزرگان سخن
یکی را که پندار در سر بود	مپندار هرگز که حق بشنود
ز علمش ملال آید از وعظ ننگ	شقایق بباران نروید ز سنگ
نبینی که از خاک افتاده خوار	بروید گل و بشکفد نوبهار
مریز ای حکیم آستینهای در	کجا بینی از خویشتن خواجه پر
بچشم کسان در نیاید کسی	که از خود بزرگی نماید بسی
مگو تا بگویند شکرت هزار	چو خود گفتی از کس توقع مدار

حکایت امیر المؤمنین عمر بن الخطاب رضی الله تعالی عنه

گدائی شنیدم که در تنگ جای / نهادش عمر پای بر پشت پای

ندانست درویش بیچاره کوست / که رنجیده دشمن نداند ز دوست

برآشفت بر وی که کوری مگر / بدو گفت سالار عادل عمر

نه کورم ولیکن خطا رفت کار / ندانستم از من گنه درگذار

چه منصف بزرگان دین بوده‌اند / که با زیر دستان چنین بوده‌اند

فروتن بود هوشمند گزین / نهد شاخ پر میوه سر بر زمین

بنازند فردا تواضع کنان / نگون از خجالت سر گردنان

اگر می‌بترسی ز روز شمار / از آن کز تو ترسد خطا درگذار

مکن خیره بر زیر دستان ستم / که دستیست بالای دست تو هم

حکایت

یکی خوب کردار خوش خوی بود / که بدسیرتان را نکوگوی بود

بخوابش کسی دید چون درگذشت / که باری حکایت کن از سرگذشت

دهانی به خنده چو گل باز کرد / چو بلبل به صوتی خوش آغاز کرد

نکردند بر من بسختی بسی / که من سخت نگرفتمی بر کسی

حکایت ذوالنون مصری رحمة الله علیه و شکستگی او

چنین یاد دارم که سقای نیل / نکرد آب بر مصر سالی سبیل

گروهی سوی کوهساران شدند / بزاری طلبکار باران شدند

گرستند و از گریه جوئی روان / بیاید مگر گریهٔ آسمان

خبر برد ذالنون از ایشان کسی — که بر خلق رنج است و سختی بسی

فرو ماندگان را دعایی بکن — که مقبول را رد نباشد سخن

شنیدم که ذوالنون بمدین گریخت — بسی بر نیامد که باران بریخت

خبر شد بمدین پس از روز بیست — که ابر سیه دل بر ایشان گریست

سبک عزم باز آمدن کرد پیر — که پر شد ز سیل بهاران غدیر

بپرسید ازو عارفی در نهفت — چه حکمت درین رفتنت بود گفت

شنیدم که بر مرغ و مور و ددان — شود تنگ روزی ز فعل بدان

درین کشور اندیشه کردم بسی — پریشان‌تر از خود ندیدم کسی

برفتم مبادا که از شر من — ببندد در خیر بر انجمن

توانگه شوی پیش مردم عزیز — که مر خویشتن را نگیری بچیز

بزرگی که خود را بخردی شمرد — بدنیا و عقبی بزرگی ببرد

ازین خاکدان بنده پاک شد — که در پای کمتر کسی خاک شد

الا ای که بر خاک ما بگذری — بخاک عزیزان که یاد آوری

که گر خاک شد سعدی او را چه غم — که در زندگی خاک بودست هم

به بیچارگی تن فرا خاک داد — وگر گرد عالم برآمد چو باد

بسی بر نیاید که خاکش خورد — دگر باره بادش بعالم برد

مگر تا گلستان معنی شکفت — برو هیچ بلبل چنین خوش نگفت

عجب گر بمیرد چنین بلبلی — که بر استخوانش نروید گلی

باب پنجم در رضا

شبی زیت فکرت همی سوختم	چراغ بلاغت برافروختم
پراگنده گویی حدیثم شنید	جز احسنت گفتن طریقی ندید
هم از خبث نوعی در آن درج کرد	که ناچار فریاد خیزد ز درد
که فکرش بلیغست و رایش بلند	درین شیوه زهد و طامات و پند
نه در خشت و کوپال و گرز گران	که این شیوه ختمست بر دیگران
نداند که ما را سر جنگ نیست	وگرنه مجال سخن تنگ نیست
توانم که تیغ زبان برکشم	جهانی سخن را قلم درکشم
بیا تا درین شیوه چالش کنیم	سر خصم را سنگ بالش کنیم

گفتار در صبر و رضا و تسلیم بحکم قضا

سعادت به بخشایش داورست	نه در چنگ و بازوی زورآورست
چو دولت نبخشد سپهر بلند	نیاید بمردانگی در کمند
نه سختی رسید از ضعیفی بمور	نه شیران بسرپنجه خوردند و زور
چو نتوان بر افلاک دست آختن	ضرورست با گردشش ساختن
گرت زندگانی نبشتست دیر	نه مارت گزاید نه شمشیر و شیر
وگر در حیاتت نماندست بهر	چنانت کشد نوشدارو که زهر
نه رستم چو پایان روزی بخورد	شغاد از نهادش برآورد گرد

حکایت شاطر سپاهانی

مرا در سپاهان یکی یار بود	که جنگ آور و شوخ و عیار بود
مدامش بخون دست و خنجر خضاب	بر آتش دل خصم از او چون کباب

ندیدمش روزی که ترکش نبست — ز پولاد پیکانش آتش بجست

دلاور بسرپنجه گاوزور — ز پولش بشیران در افتاده شور

بدعوی چنان ناوک انداختی — که عذرا بهر یک یک انداختی

چنان خار در گل ندیدم که رفت — که پیکان او در سپرهای جفت

نزد تارک جنگجویی بخشت — که خود و سرش اندر هم سرشت

چو گنجشک روز ملخ در نبرد — بکشتن چه گنجشک پیشش چه مرد

گرش بر فریدون بدی تاختن — امانش ندادی بتیغ آختن

پلنگانش از زور سرپنجه زیر — فرو برده چنگال در مغز شیر

گرفتی کمربند جنگ آزمای — وگر کوه بودی بکندی ز جای

زره پوش را چون تبرزین زدی — گذر کردی از مرد و بر زین زدی

نه در مردی او را نه در مردمی — دوم در جهان کس شنید آدمی

مرا یکدم از دست نگذاشتی — که با راست طبعان سری داشتی

سفر ناگهم زان زمین در ربود — که عیشم دران بقعه روزی نبود

قضا نقل کرد از عراقم بشام — خوش آمد دران خاک پاکم مقام

دگر پر شد از شام پیمانه ام — کشید آرزومندی خانه ام

قضا را چنان اتفاق اوفتاد — که بازم گذر در عراق اوفتاد

شبی سر فروشد باندیشه ام — بدل بر گذشت آن هنرپیشه ام

نمک ریش دیرینه ام تازه کرد — که بودم نمک خورده از دست مرد

بدیدار وی در سپاهان شدم — بمهرش طلبکار و خواهان شدم

جوان دیدم از گردش دهر پیر / خدنگش کمان ارغوانش زریر
چو کوه سپیدش سر از برف موی / دوان آبش از برف پیری بروی
فلک دست قوت برو یافته / سر دست مردیش برتافته
بدر کرده گیتی غرور از سرش / سر ناتوانی بزانو برش
بدو گفتم ای سرور شیرگیر / چه فرسوده کردت چو روباه پیر
بخندید کز روز جنگ تتر / بدر کردم آن جنگجویی ز سر
زمین دیدم از نیزه چون نیستان / گرفته علمها چو آتش در آن
برانگیختم گرد هیجا چو دود / چو دولت نباشد تهور چه سود
من آنم که چون حمله آوردمی / برمح از کف انگشتری بردمی
ولی چون نکرد اخترم یاوری / گرفتند گردم چو انگشتری
غنیمت شمردم طریق گریز / که نادان کند با قضا پنجه تیز
چه یاری کند مغفر و جوشنم / چو یاری نکرد اختر روشنم
کلید ظفر چون نباشد بدست / ببازو در فتح نتوان شکست
گروهی پلنگ افکن پیل زور / در آهن سر مرد و سم ستور
همان دم که دیدیم گرد سپاه / زره جامه کردیم و مغفر کلاه
چو ابر اسپ تازی برانگیختیم / چو باران بلارک فرو ریختیم
دو لشکر بهم بر زدند از کمین / تو گفتی زدند آسمان بر زمین
ز باریدن تیر همچون تگرگ / بهر گوشه برخاست طوفان مرگ
بصید هژبران پرخاش ساز / کمند اژدهای دهن کرده باز

زمین آسمان شد ز گرد کبود
چو انجم درو برق شمشیر و خود

سواران دشمن چو دریافتیم
پیاده سپر در سپر بافتیم

چه زور آورد پنجه جهد مرد
چو بازوی توفیق یاری نکرد

نه شمشیر کند آوران کند بود
که کین آوری ز اختر تند بود

کس از لشکر ما ز هیجا برون
نیامد جز آغشته خفتان بخون

کسان را نشد ناوک اندر حریر
که گفتم بدوزند سندان به تیر

چو صد دانه مجموع در خوشه
فتادیم هر دانه در گوشه

بنامردی از هم بدادیم دست
چو ماهی که با جوشن افتد بشست

چو طالع ز ما روی برپیچ بود
سپر پیش تیر قضا هیچ بود

حکایت

یکی آهنین پنجه در اردبیل
همی بگذرانید بیلک ز بیل

نمد پوشی آمد بجنگش فراز
جوانی جهانسوز پرخاشساز

به پرخاش جستن چو بهرام گور
کمندی بکتفش بر از خام گور

به پنجاه تیر خدنگش بزد
که یک چوبه بیرون نرفت از نمد

دلاور درآمد چو دستان گرد
بخم کمندش درآورد و برد

بلشکرگهش برد و در خیمه دست
چو دزدان خونی بگردن ببست

شب از غیرت و شرمساری نخفت
سحرگه پرستاری از خیمه گفت

تو کاهن بناوک بدوزی و تیر
نمد پوش را چون فتادی اسیر

شنیدم که میگفت و خون میگریست
ندانی که روز اجل کشن زره نیست

من آنم که در شیوهٔ طعن و ضرب ‏‏‏ ‏ به رستم در آموزم آداب حرب
چو بازوی بختم قوی حال بود ‏ ‏ سطبرای پیلم نمی‌نمود
کنونم که در پنجه اقبال نیست ‏ ‏ نما پیش تیرم کم از پیل نیست
به روز اجل نیزه جوشن درد ‏ ‏ ز پیراهن بی‌اجل نگذرد
کرا تیغ قهر اجل در قفاست ‏ ‏ برهنه است اگر جوشنش چند لاست
ورش بخت یاور بود دهر پشت ‏ ‏ برهنه نشاید به ساطور کشت
نه دانا به سعی از اجل جان برد ‏ ‏ نه نادان به ناساز خوردن بمرد

حکایت طبیب و کرد

شبی کردی از درد پهلو نخفت ‏ ‏ طبیبی در آن ناحیت بود گفت
از این دست کو برگ رز می‌خورد ‏ ‏ عجب دارم ار شب به پایان برد
که در سینه پیکان تیر تتار ‏ ‏ به از ثقل مأکول ناسازگار
گر افتد به یک لقمه در روده پیچ ‏ ‏ همه عمر نادان برآید به هیچ
قضا را طبیب اندر آن شب بمرد ‏ ‏ چهل سال از این رفت و زنده است کرد

حکایت

یکی روستایی سقط شد خرش ‏ ‏ علم کرد بر تاک بستان سرش
جهاندیده پیری بر او برگذشت ‏ ‏ چنین گفت خندان به ناطور دشت
مپندار جان پدر کین حمار ‏ ‏ کند دفع چشم بد از کشتزار
که این دفع چوب از سر و گوش خویش ‏ ‏ نمی‌کرد تا ناتوان مرد و ریش
چه داند طبیب از کسی رنج برد ‏ ‏ که بیچاره خواهد خود از رنج مرد

حکایت

شنیدم که دیناری از مفلسی / بیفتاد و مسکین بجستش بسی
بآخر سر ناامیدی بتافت / یکی دیگرش نا طلب کرده یافت
به بدبختی و نیکبختی قلم / بگردید و ما همچنان در شکم
نه روزی بسرپنجگی می خورند / که سرپنجگان تنگ روزی ترند

حکایت

فروکوفت پیری پسر را بچوب / بگفت ای پدر بیگناهم مکوب
توان بر تو از جور مردم گریست / ولی چون تو جورم کنی چاره چیست
بداور خروش ای خداوند هوش / نه از دست داور برآر خروش

حکایت

بلند اختری نام او بختیار / قوی دستگه بود و سرمایه دار
هم او را در آن بقعه زر بود و مال / دگر تنگدستان برگشته حال
زنی جنگ پیوست با شوی خویش / شبانگه چو رفتش تهیدست پیش
که کس چون تو بدبخت درویش نیست / چو زنبور سرخت جز این نیش نیست
بیاموز مردی ز همسایگان / که آخر نیم قحبه رایگان
کسان را زر و سیم و ملکست و رخت / چرا همچو ایشان نه ای نیکبخت
برآورد صافی دل صوف پوش / چو طبل از تهیگاه خالی خروش
که من دست قدرت ندارم بهیچ / بسرپنجه دست قضا بر مپیچ
نکردند در دست من اختیار / که من خویشتن را کنم بختیار

حکایت

یکی مرد درویش در خاک کیش / نکو گفت با همسر زشت خویش

چو دست قضا زشت رویت نوشت / مینداي گلگونه بر روی زشت

که حاصل کند نیکبختی بزور / بسرمه که بینا کند چشم کور

نیاید نکوکاری از بدرگان / محالست دوزندگی از سگان

همه فیلسوفان یونان و روم / ندانند کرد انگبین از زقوم

ز وحشی نیاید که مردم شود / بسعی اندرو تربیت گم شود

توان پاک کردن ز زنگ آینه / ولیکن نیاید ز سنگ آینه

بکوشش نروید گل از شاخ بید / نه زنگی بگرمابه گردد سفید

چو رد می نگردد خدنگ قضا / سپر نیست مر بنده را جز رضا

حکایت کرکس و زغن

چنین گفت پیش زغن کرکسی / که نبود ز من دوربین تر کسی

زغن گفت ازین در نشاید گذشت / بیا تا چه بینی بر اطراف دشت

شنیدم که مقدار یک روزه راه / بکرد از بلندی به پستی نگاه

چنین گفت دیدم گرت باورست / که یکدانه گندم بهامون برست

زغن را نماند از تعجب شکیب / ز بالا نهادند سر در نشیب

چو کرکس بر دانه آمد فراز / برو برد بپیچید قیدی دراز

ندانست ازان دانه بر خوردنش / که دهر افکند دام در گردنش

نه آبستن در بود هر صدف / نه هر بار شاطر زند بر هدف

زغن گفت ازان دانه دیدن چه سود	چو بینائی دام خصمت نبود
شنیدم که می‌گفت و گردن به بند	نباشد حذر با قدر سودمند
اجل چون به خونش برآورد دست	قضا چشم باریک بینش ببست
در آبی که پیدا نگردد کنار	غرور شناور نیاید بکار

حکایت

چه خوش گفت شاگرد منسوج باف	چو عنقا برآورد و پیل و زراف
مرا صورتی بر نیاید ز دست	که نقشش معلم ز بالا نبست
گرت صورت حال بد یا نکوست	نگاریده دست تقدیر اوست
درین نوعی از شرک پوشیده هست	که زیدم بیازرد و عمرم بخست
گرت دیده بخشد خداوند امر	نبینی دگر صورت زید و عمرو
نپندارم ار بنده دم درکشد	خدایش بروزی قلم درکشد
جهان آفرینت گشایش دهاد	اگر وی به بندد نشاید گشاد

حکایت

شتربچه با مادر خویش گفت	پس از رفتن آخر زمانی بخفت
بگفت ار بدستی منستی مهار	ندیدی کسم بارکش در قطار
قضا کشتی آنجا که خواهد برد	وگر ناخدا جامه بر خود درد
مکن سعدیا دیده بر دست کس	که بخشنده پروردگارست و بس
اگر حق پرستی ز درها بست	که گر وی براند نخواند کست
گر او تاجورت کند سر برآر	وگرنه سر ناامیدی بخار

گفتار اندر اخلاص و برکت آن و ریا و آفت آن

عبادت باخلاص نیت نکوست — وگرنه چه آید ز بی‌مغز پوست
چه زنار مغ بر میانت چه دلق — که در پوشی از بهر پندار خلق
مکن گفتمت مردی خویش فاش — چو مردی نمودی مخنث مباش
باندازهٔ بود باید نمود — خجالت نبرد آنکه ننمود و بود
که چون عاریت برکنند از سرش — بماند کهن جامه‌ای در برش
اگر کوتهی پای چوبین مبند — که در چشم طفلان نمایی بلند
وگر نقره اندوده باشد نحاس — توان خرج کردن بر ناشناس
منه جان من آب زر بر پشیز — که صراف دانا نگیرد بچیز
زر اندودگان را بآتش برند — پدید آید آنگه که مس یا زرند

حکایت

ندانی که بابای کوهی چه گفت — بمردی که ناموس را شب نخفت
برو جان بابا در اخلاص پیچ — که نتوانی از خلق رستن بهیچ
کسانی که فعلت پسندیده‌اند — هنوز از تو نقش برون دیده‌اند
چه قدر آورد بندهٔ حوردیس — که زیر قبا دارد اندام پیس
نشاید بدستان شدن در بهشت — که بازت رود چادر از روی زشت

حکایت طفل روزه دار

شنیدم که نابالغی روزه داشت — بصد محنت آورد روزی بچاشت
بکتابش آن روز سائق نبرد — بزرگ آمدش طاعت از طفل خرد

قناعت توانگر کند مرد را ・ خبر کن حریص جهانگرد را

سکونی بدست آور ای بی ثبات ・ که بر سنگ گردان نروید نبات

مپرور تن ار مرد رای و هشی ・ که او را چو می پروری میکشی

خردمند مردم هنر پرورند ・ که تن پروران از هنر لاغرند

کسی سیرت آدمی گوش کرد ・ که اول سگ نفس خاموش کرد

خور و خواب تنها طریق دد ست ・ برین بودن آیین نابخرد ست

خنک نیکبختی که در گوشهٔ ・ بدست آرد از معرفت توشهٔ

بر آنان که شد سر حق آشکار ・ نکردند باطل بر او اختیار

ولیکن چو ظلمت نداند ز نور ・ چه دیدار دیوش چه رخسار حور

تو خود را از آن در چه انداختی ・ که چه را ز ره باز نشناختی

بر اوج فلک چون پرد جره باز ・ که در شهپرش بسته سنگ آز

گرش دامن از چنگ شهوت رها ・ کنی رفت تا سدره المنتهی

بکم کردن از عادت خویش خورد ・ توان خویشتن را ملک خوی کرد

کجا سیر وحشی رسد در ملک ・ نشاید پرید از ثری تا فلک

نخست آدمی سیرتی پیشه کن ・ پس آنگه ملک خویی اندیشه کن

تو بر کرهٔ توسنی در کمر ・ نگر تا نپیچد ز حکم تو سر

که گر پالهنگ از کفت در گسیخت ・ تن خویشتن کشت و خون تو ریخت

به اندازه خور زاد اگر مردمی ・ چنین پر شکم آدمی یا خمی

درون جای قوتست و ذکر و نفس ・ تو پنداری از بهر نانست و بس

[illegible]

کجا ذکر گنجد کز انبار آز — بسختی نفس میکند پا دراز
ندارند تن پروران آگهی — که پر معده باشد ز حکمت تهی
دو چشم و شکم پر نگردد بهیچ — تهی بهتر این روده پیچ پیچ
چو دوزخ که سیرش کنند از وقید — دگر بانگ دارد که هل من مزید
همی میردت عیسی از لاغری — تو در بند آنی که خر پروری
بدین ای فرومایه دنیا مخر — چو خر بانجیل عیسی مخر
مگر می ندانی که دد را و دام — نینداخت جز حرص خوردن بدام
پلنگی که گردن کشد بر وحوش — بدام افتد از بهر خوردن چو موش
چو موش آنکه نان و پنیرش خوری — بدامش در افتی و تیرش خوری

حکایت

مرا حاجیی شانهٔ عاج داد — که رحمت بر اخلاق حجاج باد
شنیدم که باری سگم خوانده بود — که از من بنوعی دلش مانده بود
بینداختم شانه کین استخوان — نمی بایدم دیگرم سگ مخوان
مپندار چون سرکه خود خورم — که جور خداوند حلوا برم
قناعت کن ای نفس بر اندکی — که سلطان و درویش بینی یکی
چرا پیش خسرو بخواهش روی — چو یکسو نهادی طمع خسروی
وگر خود پرستی شکم طبله کن — در خانهٔ این و آن قبله کن

حکایت

یکی با طمع پیش خوارزم شاه — شنیدم که شد بامداد پگاه

[illegible]

چو دیدش بخدمت دو تا گشت و راست	دگر روی بر خاک مالید و خاست
پسر گفتش ای بابک نامجوی	یکی مشکلت می‌بپرسم بگوی
نگفتی که قبله است خاک حجاز	چرا کردی امروز ازین سو نماز
مبر طاعت نفس شهوت پرست	که هر ساعتش قبلهٔ دیگرست
مبر ای برادر بفرمانش دست	که هر کس که فرمان نبردش برست
قناعت سرافرازد ای مرد هوش	سر پر طمع برنیاید ز دوش
طمع آبروی توقر بریخت	برای دو جو دامنی در بریخت
چو سیراب خواهی شدن آب جوی	چرا ریزی از بهر برف آبروی
مگر کز تنعم شکیبا شوی	وگرنه ضرورت بدرها شوی
برو خواجه کوتاه کن دست آز	چه می‌بایدت ز آستین دراز
کسی را که درج طمع در نوشت	نباید بکس عبد و خادم نبشت
توقع براند ز هر مجلست	بران از خودش تا نراند کست

حکایت

یکی را تب آمد ز صاحبدلان	کسی گفت شکر بخواه از فلان
بگفت ای پسر تلخی مردنم	به از جور روی ترش بردنم
شکر عاقل از دست آنکس نخورد	که روی از تکبر بر و سرکه کرد
مرو در پی هرچه دل خواهدت	که تمکین تن نور جان کاهدت
کند مرد را نفس اماره خوار	اگر هوشمندی عزیزش مدار
وگر هرچه باشد مرادش خوری	ز دوران بسی نامرادی بری

تنور شکم دمبدم تافتن / مصیبت بود روز نایافتن

به تنگی بریزاندت روی رنگ / چو وقت فراخی کنی معده تنگ

کشد مرد پرخواره بار شکم / وگر در نیابد کشد بار غم

شکم بنده بسیار بینی خجل / شکم پیش من تنگ بهتر که دل

حکایت در مذلت بسیار خوردن

چه آوردم از بصره دانی عجب / حدیثی که شیرین‌تر است از رطب

تنی چند در خرقهٔ راستان / گذشتیم بر طرف خرماستان

یکی در میان معده انبار بود / ز پرخواری خویش پرخوار بود

میان بست مسکین و شد بر درخت / وز انجا بگردن درافتاد سخت

نه هر بار خرما توان خورد و برد / لت انبان بد عاقبت خورد و مرد

رئیس ده آمد که این را که کشت / بگفتم مزن بانگ بر ما درشت

شکم دامن اندر کشیدش ز شاخ / بود تنگدل رودگانی فراخ

شکم بند دستست و زنجیر پای / شکم بنده نادر پرستد خدای

سراسر شکم شد ملخ لاجرم / بپایش کشد مور کوچک شکم

برو اندرونی بدست آر پاک / شکم پر نخواهد شد الا بخاک

حکایت

شکم صوفیی را زبون کرد و فرج / دو دینار بر هر دو آن کرد خرج

یکی گفتش از دوستان در نهفت / چه کردی بدین هر دو دینار گفت

بدیناری از پشت راندم نشاط / بدیگر شکم اکشیدم سماط

فرومایگی کردم و آب لطفی / که این همچنان پر شود وان تهی

غذا گر لطیفست و گر سرسری / چو دیرت بدست اوفتد خوش خوری

سر آنگه به بالین نهد هوشمند / که خوابش بقهر آورد در کمند

مجال سخن تا نیابی مگوی / چو میدان نبینی نگهدار گوی

مگوی و منه تا توانی قدم / از اندازه بیرون وز اندازه کم

حکایت

یکی نیشکر داشت در طبقی / چپ و راست گردید بر مشتری

بصاحبدلی گفت در کنج ده / که بستان و چون دست یابی بده

بگفت آن خردمند نیکوسرشت / جوابی که بر دل بباید نوشت

ترا صبر بر من نباشد مگر / ولیکن مرا باشد از نیشکر

حلاوت ندارد شکر در نیش / چو باشد تقاضای تلخ از پیش

حکایت

امیر ختن جامه از حریر / به پیری فرستاد روشن ضمیر

بپوشید و بوسید دست و زمین / که بر شاه عالم هزار آفرین

چه خوبست تشریف شاه ختن / وز او خوبتر خرقهٔ خویشتن

گر آزاده‌ای بر زمین خسب و بس / مکن بهر قالی زمین بوس کس

حکایت

یکی نان خورش جز پیازی نداشت / چو دیگر کسان برگ سازی نداشت

پراگنده‌ای گفتش ای خاکسار / برو طبخی از خوان یغما بیار

بخواه و بدار از کس ای خواجه باک | که مقطوع روزی شود شرمناک
قبا بست و چابک نوردید دست | قبایش دریدند و دستش شکست
شنیدم که میگفت و خوش میگریست | که ای نفس خود کرده را چاره چیست
بلا جوی باشد گرفتار آز | من و خانه من بعد و نان و پیاز
جوینی که از سعی بازو خورم | به از میده بر خوان اهل کرم
چه دلتنگ خفت آن فرومایه دوش | که بر سفرهٔ دیگران داشت گوش

حکایت

یکی گربه در خانهٔ زال بود | که برگشته ایام و بدحال بود
روان شد بمهمانسرای امیر | غلامان حاکم زدندش بتیر
چکان خونش از استخوان میدوید | همیگفت و از هول جان میدوید
اگر جستم از دست این تیرزن | من و موش و ویرانهٔ پیرزن
نیرزد عسل جان من زخم نیش | قناعت نکوتر بدوشاب خویش
خداوند از آن بنده خرسند نیست | که راضی بقسم خداوند نیست

حکایت مرد کوتاه نظر و زن عالی همت

یکی طفل دندان برآورده بود | پدر سر بفکرت فرو برده بود
که من نان و برگ از کجا آرمش | مروت نباشد که بگذارمش
چو بیچاره گفت این سخن پیش جفت | نگر تا زن او را چه مردانه گفت
مخور هول ابلیس تا جان دهد | همان کس که دندان دهد نان دهد
تواناست آخر خداوند روز | که روزی رساند تو چندین مسوز

نگارنده کودک اندر شکم	نویسنده عمر و روزیست هم
خداوندگاری که عبدی خرید	بدارد فکیف آنکه عبد آفرید
ترا نیست آن تکیه بر کردگار	که مملوک را بر خداوندگار
شنیدی که در روزگار قدیم	شدی سنگ در دست ابدال سیم
نپنداری این قول معقول نیست	چو قانع شدی سیم و سنگت یکیست
چو طفل اندرون دارد از حرص پاک	چه مشتی زرش پیش همت چه خاک
خبر ده بدرویش سلطان پرست	که سلطان ز درویش مسکین‌تر است
گدا را کند یک درم سیم سیر	فریدون بملک عجم نیم سیر
نگهبانی ملک و دولت بلاست	گدا پادشاهست و نامش گداست
گدائی که بر خاطرش بند نیست	به از پادشاهی که خرسند نیست
بخسپند خوش روستائی و جفت	بذوقی که سلطان در ایوان نخفت
چو سیلاب خواب آمد و مرد برد	چه بر تخت سلطان چه بر دشت کرد
اگر پادشاهست و گر پینه دوز	چو خفتند گردد شب هر دو روز
چو بینی توانگر سر از کبر مست	برو شکر یزدان کن ای تنگدست
نداری بحمدالله آن دسترس	که برخیزد از دستت آزار کس

حکایت

ربا خواری از نردبانی فتاد	شنیدم که هم در نفس جان بداد
پسر چند روزی گرستن گرفت	دگر با حریفان نشستن گرفت
بخواب اندرش دید و پرسید حال	که چون رستی از حشر و نشر و سؤال

بگفت ای پسر قصه بر من مخوان	بدوزخ در افتادم از نردبان

حکایت

شنیدم که صاحبدلی نیکمرد	یکی خانه بر قامت خویش کرد
کسی گفت میدانمت دسترس	کزین خانه بهتر کنی گفت بس
چه میخواهم از طارم افراشتن	همینم بس از بهر بگذاشتن
مکن خانه بر راه سیل ای غلام	که کس را نگشت این عمارت تمام
نه از معرفت باشد و عقل و رای	که بر ره کند کاروانی سرای

حکایت

یکی سلطنت ران صاحب شکوه	فرو خواست رفت آفتابش بکوه
بشیخی در آن بقعه کشور گذاشت	که در دوده قائم مقامی نداشت
چو خلوت نشین کوس دولت شنید	دگر ذوق در کنج خلوت ندید
چپ و راست لشکر کشیدن گرفت	دل پردلان زو رمیدن گرفت
چنان سخت بازو شد و تیز چنگ	که با جنگجویان طلب کرد جنگ
ز خصمش برآگنده خلقی بکشت	دگر جمع گشتند هم رای و پشت
چنان در حصارش کشیدند تنگ	که عاجز شد از تیرباران و سنگ
بر نیکمردی فرستاد کس	که صعبم فرو مانده فریادرس
بهمت مدد کن که شمشیر و تیر	نه در هر وغایی بود دستگیر
چو بشنید عابد بخندید و گفت	چرا نیم نانی نخورد و نخفت
ندانست قارون نعمت پرست	که گنج سلامت بکنج اندرست

گفتار اندر صبر بر ناتوانی بامید بهروزی

کمالیست در نفس مرد کریم | گرش زر نباشد چه نقصان و بیم
مپندار گر سفله قارون شود | که طبع لئیمش دگرگون شود
وگر در نیابد کرم پیشه نان | نهادش توانگر بود همچنان
سخاوت زمین است و سرمایه زرع | بده کاصل خالی نماند ز فرع
خدایی که از خاک آدم کند | عجب دارم ار آدمی کم کند
ز نعمت نهادن بلندی مجوی | که ناخوش کند آب استاده بوی
به بخشندگی کوش کآب روان | بسیلش تفقد کند آسمان
گر از جاه و دولت بیفتد لئیم | دگر باره نادر شود مستقیم
وگر قیمتی گوهری غم مدار | که ضایع نگرداندت روزگار
کلوخ ار چه افتاده باشد به راه | نبینم که در وی کند کس نگاه
وگر خرده زر ز دندان گاز | بیفتد بشمعش بجویند باز
بدر میکنند آبگینه ز سنگ | کجا ماند آیینه در زیر زنگ
پسندیده و نغز باید خصال | که گاه آید و گه رود جاه و مال

حکایت در معنی آسانی در پی دشواری

شنیدم ز پیران شیرین سخن | که بود اندرین شهر پیری کهن
بسی دیده شاهان و دوران و امر | سر آورده عمری ز تاریخ عمرو
درخت کهن میوه تازه داشت | که شهر از نکویی پر آوازه داشت
عجب در زنخدان آن دلفریب | که هرگز نبودست بر سرو سیب

ز شوخی و مردم خراشیدنش ‌— فرح دید در سر تراشیدنش

بموسی کهن عمر کوته امید ‌— سرش کرد چون دست موسی سپید

ز سر تیزی آن آهن سنگ زاد ‌— بعیب پری رخ زبان نهاد

بموی که کرد از نکوییش کم ‌— نهادند حالی سرش در شکم

چو چنگ از خجالت سر خوبروی ‌— نگونسار و در پیش افتاده موی

یکی را که خاطر در او رفته بود ‌— چو چشمان دلبندش آشفته بود

کسی گفت جور آزمودی و درد ‌— دگر گرد سودای باطل مگرد

ز مهرش بگردان چو پروانه پشت ‌— که مقراض شمع جمالش بکشت

برآمد خروش از هوادار چست ‌— که تردامنان بود عهد سست

پسر خوش منش باید و خوبروی ‌— پدر گو بجهلش ببند از موی

مرا جان بمهرش برآمیخت است ‌— نه خاطر بموی درآویخت است

چو روی نکو داری انده مخور ‌— که موی ار بیفتد بروید دگر

نه پیوسته رز خوشه تر دهد ‌— گهی برگ ریزد گهی بر دهد

بزرگان چو خور در حجاب اوفتند ‌— حسودان چو اخگر در آب اوفتند

برون آید از زیر ابر آفتاب ‌— بتدریج و اخگر بمیرد در آب

ز ظلمت مترس ای پسندیده دوست ‌— چه دانی که آب حیات اندر اوست

نه گیتی پس از جنبش آرام یافت ‌— نه سعدی سفر کرد تا کام یافت

دل از بی مرادی بفکرت مسوز ‌— شب آبستن است ای برادر بروز

باب هفتم در تربیت

سخن در صلاحست و تدبیر و خوی | نه در اسب و میدان و چوگان و گوی

چه با دشمن نفس همخانهٔ | چه در بند پیکار بیگانهٔ

عنان باز پیچان نفس از حرام | بمردی ز رستم گذشتند و سام

کس از چون تو دشمن ندارد غمی | که با خویشتن بر نیاید همی

تو خود را چو کودک ادب کن بچوب | بگرز گران مغز مردم مکوب

وجود تو شهریست پر نیک و بد | تو سلطان و دستور دانا خرد

همانا که دونان گردن فراز | درین شهر کبرند و سودای آز

رضا و ورع نیکنامان حر | هوا و هوس رهزن و کیسه بر

چو سلطان عنایت کند با بدان | کجا ماند آسایش بخردان

ترا شهوت و حرص و کین و حسد | چو خون در رگانند و جان در جسد

گر این دشمنان تربیت یافتند | سر از حکم و رای تو بر تافتند

هوا و هوس را نماند ستیز | چو بینند سر پنجهٔ عقل تیز

نبینی که شب دزد و اوباش و حس | نگردند جایی که گردد عسس

رئیسی که دشمن سیاست نکرد | هم از دست دشمن ریاست نکرد

نخواهم درین نوع گفتن بسی | که حرفی بس ار کار بندد کسی

گفتار اندر فضیلت خاموشی و حلاوت خویشتن داری

اگر پای در دامن آری چو کوه | سرت ز آسمان بگذرد در شکوه

زبان درکش ای مرد بسیار دان | که فردا قلم نیست بر بی زبان

صدف وار گوهرشناسان راز | دهن جز بلؤلؤ نکردند باز

فراوان سخن باشد آگنده گوش | نصیحت نگیرد مگر در خموش
چو خواهی که گویی نفس بر نفس | حلاوت نیابی ز گفتار کس
نباید سخن گفت ناساخته | نشاید بریدن نینداخته
تأمل کنان در خطا و صواب | به از ژاژخایان حاضر جواب
کمالست در نفس انسان سخن | تو خود را بگفتار ناقص مکن
کم آواز هرگز نبینی خجل | جوی مشک بهتر که یک توده گل
حذر کن ز نادان ده مرده گوی | چو دانا یکی گوی و پرورده گوی
صد انداختی تیر و هر صد خطاست | اگر هوشمندی یک انداز و راست
چرا گوید آن چیز در خفیه مرد | که گر فاش گردد شود روی زرد
مکن پیش دیوار غیبت بسی | بود کز پسش گوش دارد کسی
درون دلت شهربندست راز | نگه تا نبیند در شهر باز
از آن مرد دانا دهان دوختست | که بیند که شمع از زبان سوختست

حکایت در حفظ اسرار

تکش با غلامان یکی راز گفت | که این را نباید بکس باز گفت
بسالی نیامد ز دل بر دهان | بیک روز شد منتشر در جهان
بفرمود جلاد را بی دریغ | که بردار سرهای اینان به تیغ
یکی زان میان گفت و زنهار خواست | مکش بندگان کین گنه از تو خاست
تو اول نبستی که سرچشمه بود | چو سیلاب شد پیش بستن چه سود
تو پیدا مکن راز دل بر کسی | که او خود بگوید بر هر کسی

جواهر بگنجینه داران سپار
ولی راز را خویشتن پاس دار

سخن تا نگوئی برو دست هست
چو گفته شود یابد او بر تو دست

سخن دیو بندیست در چاه دل
ببالای کام و زبانش مهل

توان باز دادن ره نره دیو
ولی باز نتوان گرفتن بریو

تو دانی که چون دیو رفت از قفس
نیاید بلاحول کس باز پس

یکی طفل بردارد از رخش بند
نیاید بصد رستم اندر کمند

مگوی آنکه گر بر ملا اوفتد
وجودی از آن در بلا اوفتد

بدهقان نادان چه خوش گفت زن
بدانش سخن گوی یا دم مزن

حکایت سلامت جاهل در حجاب خاموشی

یکی خوب خلق و خلق پوش بود
که در مصر یکچند خاموش بود

خردمند مردم ز نزدیک و دور
بگردش چو پروانه جویان نور

تفکر شبی با دل خویش کرد
که پوشیده زیر زبانست مرد

اگر همچنین سر بخود در برم
چه دانند مردم که دانشورم

سخن گفت و دشمن بدانست و دوست
که در مصر نادان تر از وی هموست

حضورش پریشان شد و کار زشت
سفر کرد و بر طاق مسجد نبشت

در آئینه گر خویشتن دیدمی
به بیدانشی پرده ندریدمی

چنین زشت از آن پرده برداشتم
که خود را نکو روی پنداشتم

کم آواز را باشد آوازه تیز
چو گفتی و رونق نماندت گریز

ترا خامشی ای خداوند هوش
وقارست و نااهل را پرده پوش

اگر عالمی هیبت خود مبر	وگر جاهلی پرده خود مدر
ضمیر دل خویش منمای زود	که هر گه که خواهی توانی نمود
ولیکن چو پیدا شود راز مرد	بکوشش نشاید نهان باز کرد
قلم سر سلطان چه نیکو نهفت	که تا کارد بر سر نبودش نگفت
بهائم خموشند و گویا بشر	پراگنده گوی از بهائم بتر
چو مردم سخن گفت باید بهوش	وگرنه شدن چون بهائم خموش
بنطق است و عقل آدمیزاده فاش	چو طوطی سخن گوی نادان مباش

حکایت

یکی ناسزا گفت در وقت جنگ	گریبان دریدند وی را بجنگ
قفا خورده عریان و گریان نشست	جهاندیده گفتش ای خودپرست
چو غنچه گرت بسته بودی دهن	دریده ندیدی چو گل پیرهن
سراسیمه گوید سخن بر گزاف	چو طنبور بی مغز بسیار لاف
نبینی که آتش زبانست و بس	بآبی توان کشتنش در نفس
اگر هست مرد از هنر بهره ور	هنر خود بگوید نه صاحب هنر
اگر مشک خالص نداری مگوی	گرت هست خود فاش گردد ببوی
بسوگند گفتن که زر مغربیست	چه حاجت محک خود بگوید که چیست
بگویند از این حرف گیران هزار	که سعدی نه اهلست و آمیزگار
روا باشد ار پوستینم درند	که طاقت ندارم که مغزم برند

حکایت

عضد را پسر زنیک رنجور بود	شکیب از نهاد پدر دور بود
یکی پارسا گفتش از روی پند	که بگذار مرغان وحشی ز بند
قفسهای مرغ سحرخوان شکست	که در بند ماند چو زندان شکست
نگهداشت بر طاق بستانسرای	یکی نامور بلبل خوش سرای
پسر صبحدم سوی بستان شتافت	جز آن مرغ بر طاق ایوان نیافت
بخندید کای بلبل خوش نفس	تو از گفت خود ماندهٔ در قفس
ندارد کسی با تو ناگفته کار	ولیکن چو گفتی دلیلش بیار
چو سعدی که چندی زبان بسته بود	ز طعن زبان آوران رسته بود
کسی گیرد آرام دل در کنار	که از صحبت خلق گیرد کنار
مکن عیب خلق ای خردمند فاش	بعیب خود از خلق مشغول باش
چو باطل سرایند مگمار گوش	چو بی ستر بینی بصیرت بپوش

حکایت

شنیدم که در بزم ترکان مست	مریدی دف و چنگ مطرب شکست
چو چنگش کشیدند حالی بموی	غلامان و چون دف زدندش بروی
شب از درد چوگان و سیلی نخفت	دگر روز پیرش بتعلیم گفت
نخواهی که باشی چو دف روی ریش	چو چنگ ای برادر سر انداز پیش

مثل

دو کس گرد دیدند و آشوب و جنگ	پراگنده نعلین و پرنده سنگ
یکی فتنه دید از طرف برشکست	یکی در میان آمد و سر شکست

کسی خوشتر از خویشتن دار نیست ... که با خوب و زشت کسش کار نیست

ترا دیده در سر نهادند و گوش ... دهن جای گفتار و دل جای هوش

مگر باز دانی نشیب از فراز ... نگویی که این کوته است آن دراز

حکایت در معنی راحت خاموشی و آفت بسیار سخنی

چنین گفت پیری پسندیده هوش ... خوش آید سخنهای پیران بگوش

که در هند رفتم بکنجی فراز ... چه دیدم چو یلدا سیاهی دراز

در آغوش او دختری چون قمر ... فرو برده دندان بلبهاش در

چنان تنگش آورده اندر کنار ... که پنداری اللیل یغشی النهار

مرا امر معروف دامن گرفت ... فضول آتشی گشت و در من گرفت

طلب کردم از پیش و پس چوب و سنگ ... که ای ناخدا ترس بی نام و ننگ

بتشنیع و دشنام و آشوب و زجر ... سپید از سیه فرق کردم چو فجر

شد آن ابر ناخوش ز بالای باغ ... پدید آمد آن بیضه از زیر زاغ

ز لاحولم آن دیو هیکل بجست ... پری پیکر اندر من آویخت دست

که ای زرق سجاده ازرق پوش ... سیه کار دنیا خر دین فروش

مرا عمرها دل ز کف رفته بود ... برین شخص و جان بر وی آشفته بود

کنون پخته شد لقمه خام من ... که گرمش بدر کردی از کام من

تظلم برآورد و فریاد خواند ... که شفقت برافتاد و رحمت نماند

نماند از جوانان کسی دستگیر ... که بستاندم داد ازین مرد پیر

که شرمش نیاید ز پیری همی ... زدن دست در ستر نامحرمی

همی کرد فریاد و دامن بچنگ	مرا مانده سر در گریبان ز ننگ
برون رفتم از جامه در دم چو تیر	که ترسیدم از زجر برنا و پیر
برهنه دوان رفتم از پیش زن	که در دست او جامه بهتر که من
پس از مدتی کرد بر من گذار	که میدانیم گفتمش زینهار
که من توبه کردم بدست تو بر	که گرد فضولی نگردم دگر
کسی را نشاید چنین کار پیش	که عاقل نشیند پس کار خویش
ازین شنعت این پند برداشتم	دگر دیده نادیده انگاشتم
گرت عقل و رایست و تدبیر و هوش	چو سعدی سخن گوی ور نه خموش

حکایت در فضیلت سترپوشی

یکی پیش داود طائی نشست	که دیدم فلان صوفی افتاده مست
قی آلوده دستار و پیراهنش	گروهی سگان حلقه پیرامنش
چو فرخنده خوی این حکایت شنید	ز گوینده ابرو بهم درکشید
زمانی برآشفت و گفت ای رفیق	بکار آید امروز یار شفیق
برو زان مقام شنیعش بیار	که در شرع نهیست و بر خرقه عار
بپشتش برآور چو مردان که مست	عنان طریقت ندارد بدست
نیوشنده شد زین سخن تنگدل	بفکرت فرو رفت چون خر بگل
نه یارا که فرمان نگیرد بگوش	نه رغبت که مست اندر آرد بدوش
زمانی بپیچید و درمان ندید	ره سر کشیدن ز فرمان ندید
میان بست و بی اختیارش بدوش	در آورد و شهری برو عام جوش

یکی طعنه میزد که درویش بین — زهی پارسائی و تقوی و دین

یکی صوفیان بین که می خورده اند — مرقع بسیکی گرو کرده اند

اشارت کنان این و آن را بدست — که این سرگرانست و آن نیم مست

بگردن بر از جور دشمن حسام — به از شنعت شهر و جوش عوام

بلا خورد و روزی بمحنت گذاشت — بناکام بردش بجائیکه داشت

شب از شرمساری و فکرت نخفت — بخندید طائی دگر روز و گفت

مریز آبروی برادر بکوی — که دهرت نریزد بشهر آبروی

حکایت

بد اندر حق مردم نیک و بد — مگوی ای جوان مرد صاحب خرد

که بد مرد را خصم خود میکنی — وگر نیک مردست بد میکنی

ترا هرکه گوید فلان کس بدست — چنین دان که در پوستین خود است

که فعل فلان را بباید بیان — وزین فعل بد می تراید عیان

ببد گفتن خلق چون دم زدی — اگر راست گوئی سخن هم بدی

حکایت

زبان کرد شخصی بغیبت دراز — بدو گفت داننده سرفراز

که یاد کسان پیش من بد مکن — مرا بدگمان در حق خود مکن

گرفتم ز تمکین او کم بود — نخواهد بجاه تو اندر فزود

حکایت

کسی گفت و پنداشتم طیبت است — که دزدی بسامان تراز غیبت است

بدو گفتم ای یار آشفته هوش / شگفت آمد این داستانم بگوش

بنا راستی در چه دیدی بهی / که بر غیبتش مرتبت می‌نهی

بلی گفت دزدان تهور کنند / ببازوی مردی شکم پر کنند

نه غیبت کن نا سزاوار مرد / که دیوان سیه کرد و چیزی نخورد

حکایت

مرا در نظامیه ادرار بود / شب و روز تلقین و تکرار بود

مر استاد را گفتم ای پر خرد / فلان یار بر من حسد می‌برد

چو من داد معنی دهم در حدیث / بر آید بهم اندرون خبیث

شنید این سخن پیشوای ادب / بتندی بر آشفت و گفت ای عجب

حسودی پسندت نیاید ز دوست / ندانم که گفتت که غیبت نکوست

گر او راه دوزخ گرفت از خسی / ازین راه دیگر تو در وی رسی

حکایت

کسی گفت حجاج خونخواره ایست / دلش همچو سنگ سیه پاره ایست

نترسد همی ز آه و فریاد خلق / خدایا تو بستان ازو داد خلق

جهان دیده پیر دیرینه زاد / جوان را یکی پند پیرانه داد

کزو داد مظلوم مسکین او / بخواهند و از دیگران کین او

تو دست از وی و روزگارش بدار / که خود زیر دستش کند روزگار

نه بیداد ازو بهره مند آیدم / نه نیز از تو غیبت پسند آیدم

بدوزخ برد مدبری را گناه / که پیمانه پر کرد و دیوان سیاه

دگر کس بغیبت پیش میرود	مبادا که تنها بدوزخ رود

حکایت

شنیدم که از پارسایان یکی	بطیبت بخندید با کودکی
دگر پارسایان خلوت نشین	بغیبش فتادند در پوستین
بآخر نماند این حکایت نهفت	بصاحب نظر باز گفتند و گفت
مدر پرده بر یار شوریده حال	نه طیبت حرامست و غیبت حلال

حکایت

بطفلی درم رغبت روزه خاست	ندانستمی چپ کدامست و راست
یکی عابد از پارسایان کوی	همی شستن آموختم دست و روی
که بسم الله اول بسنت بگوی	دوم نیت آور سوم کف بشوی
پس آنگه دهن شوی و بینی سه بار	مناخر بانگشت کوچک بخار
بسبابه دندان پیشین بمال	که نهیست در روزه بعد از زوال
وزان پس سه مشت آب بر روی زن	ز رستنگه موی سر تا ذقن
دگر دستها تا بمرفق بشوی	ز تسبیح و ذکر آنچه دانی بگوی
دگر مسح سر بعد ازان غسل پای	همین است و ختمش بنام خدای
کس از من نداند درین شیوه به	نبینی که فرتوت شد پیر ده
شنید این سخن دهخدای قدیم	بشورید و گفت ای خبیث رجیم
نه مسواک در روزه گفتی خطاست	بنی آدم مرده خوردن رواست
دهان گو ز ناگفتنیها نخست	بشوی که از خوردنیها بشست

کسی را که نام آمد اندر میان — به نیکوترین نام و نعتش بخوان

چو همواره گویی که مردم خرند — مبر ظن که نامت چو مردم برند

چنان گوی سیرت بکوی اندرم — که گفتن توانی بروی اندرم

وگر شرمت از دیدهٔ ناظرست — نه‌ای بی بصر غیب‌دان حاضرست

نیاید همی شرمت از خویشتن — کزو فارغ و شرم داری ز من

حکایت

طریقت شناسان ثابت قدم — بخلوت نشستند چندی بهم

یکی زان میان غیبت آغاز کرد — در ذکر بیچاره‌ای باز کرد

کسی گفتش ای یار شوریده رنگ — تو هرگز غزا کرده‌ای در فرنگ

بگفت از پس چار دیوار خویش — همه عمر ننهاده‌ام پای پیش

چنین گفت درویش صادق نفس — ندیدم چنین بخت برگشته کس

که کافر ز پیکارش ایمن نشست — مسلمان ز جور زبانش نرست

حکایت

چه خوش گفت دیوانهٔ مرغزی — حدیثی کزان لب بدندان گزی

من ار نام مردم بزشتی برم — نگویم بجز غیبت مادرم

که دانند پروردگان خرد — که طاعت همان به که مادر برد

رفیقی که غایب شد ای نیکنام — دو چیزست ازو بر رفیقان حرام

یکی آنکه مالش بباطل خورند — دوم آنکه نامش بزشتی برند

هر آن کو برد نام مردم بعار — تو خیرش نکوگویی ازوی مدار

که اندر قفای تو گوید همان	که پیش تو گفت از پس مردمان
کسی پیش من در جهان عاقلست	که مشغول خود وز جهان غافلست

حکایت

سه کس را شنیدم که غیبت رواست	چو زین درگذشتی چهارم خطاست
یکی پادشاه ملامت پسند	کزو بر دل خلق بینی گزند
حلالست ازو نقل کردن خبر	بگر خلق باشند ازو بر حذر
دوم پرده بر بیحیائی متن	که خود میدرد پردهٔ خویشتن
ز حوضش مدار ای برادر نگاه	که او می در افتد بگردن بچاه
سوم کژ ترازوی ناراست گوی	ز فعل بدش هر چه دانی بگوی

حکایت

شنیدم که دزدی درآمد ز دشت	بدروازهٔ سیستان برگذشت
چو چیزی خرید او ز بقال کوی	ز مکر و طمعکاریش بستش او
بدزدید بقال ازو نیم دانگ	برآورد دزد سیه کار بانگ
خدایا تو شب رو بآتش مسوز	که ره میزند سیستانی بروز

حکایت

یکی گفت با صوفی با صفا	ندانی فلانت چه گفت از قفا
بگفتا خموش ای برادر بخفت	ندانسته بهتر که دشمن چه گفت
کسانیکه پیغام دشمن برند	ز دشمن همانا که دشمن ترند
کسی قول دشمن نیارد بدوست	جز آن کس که در دشمنی یار اوست
نیارست دشمن جفا گفتنم	چنان کز شنیدن بلرزد تنم

تو دشمن تری کاوری بر دهان / که دشمن چنین گفت اندر نهان

سخن چین کند تازه جنگ قدیم / بخشم آورد نیک مرد سلیم

ازان همنشین تا توانی گریز / که مر فتنهٔ خفته را گفت خیز

سیه چال و مرد اندرو بسته پای / به از فتنه از جای بردن بجای

میان دو تن جنگ چون آتش است / سخن چین بدبخت هیزم کش است

حکایت

فریدون وزیری پسندیده داشت / که روشن دل و دوربین دیده داشت

رضای حق اول نگه داشتی / دگر پاس فرمان شه داشتی

نهد عامل سفله بر خلق رنج / که تدبیر ملکست و توفیر گنج

اگر جانب حق نداری نگاه / گزندت رساند هم از پادشاه

یکی رفت پیش ملک بامداد / که هر روزت آسایش و کام باد

غرض مشنو از من نصیحت پذیر / ترا در نهان دشمنست این وزیر

کس از خاص لشکر نماندست و عام / که سیم و زر از وی ندارد بوام

بشرطی که چون شاه گردن فراز / بمیرد دهند آن زر و سیم باز

نخواهد ترا زنده آن خودپرست / مبادا که نقدش نیاید بدست

یکی سوی دستور دولت پناه / بچشم سیاست نگه کرد شاه

که در صورت دوستان پیش من / بخاطر چرایی بداندیش من

زمین پیش تختش ببوسید و گفت / چو پرسیدی اکنون نشاید نهفت

چنین خواهم ای نامور پادشاه / که باشند خلقت همه نیکخواه

چو مرگست بود وعده سیم من — بقا بیش خواهند تا زیم من

نخواهد که مردم بصدق و نیاز — سرت سبز خواهند و عمرت دراز

غنیمت شمارند مردان دعا — که جوشن بود پیش تیر بلا

پسندید از و شهریار انچه گفت — تنک رویش از تازگی بر شگفت

ز قدر و مکانی که دستور داشت — مکانش بفرمود و قدرش نگاشت

ندیدم ز غمناز سرگشته تر — نگون طالع و بخت برگشته تر

ز نادانی و تیره رائی که اوست — خلاف افکند در میان دو دوست

کنند این و آن خوش دگرباره دل — وی اندر میان کوربخت و خجل

میان دو کس آتش افروختن — نه عقلست و خود درمیان سوختن

چو سعدی کسی ذوق خلوت چشید — که از هر که عالم زبان درکشید

بگو آنچه دانی سخن سودمند — وگر هیچ کس را نیاید پسند

که فردا پشیمان برآرد خروش — که آیا چرا حق نکردم بگوش

حکایت

زن خوب فرمان بر پارسا — کند مرد درویش را پادشا

برو پنج نوبت بزن بر درت — گرت یار موافق بود در برت

همه روز اگر غم خوری غم مدار — چو شب غمگسارت بود در کنار

کرا خانه آباد و همخانه دوست — خدا را برحمت نظر سوی اوست

چو مستور باشد زن خوبروی — بدیدار او در بهشتست شوی

کسی بر گرفت از جهان کام دل — که یکدل بود با وی آرام دل

اگر پارسا باشد و خوش سخن — نگه در نکویی و زشتی مکن

زن خوش منش دل نشان تر که خوب — که آمیزگاری بپوشد عیوب

چو حلوا خورد سرکه از دست شوی — نه حلوا خورد سرکه اندوده روی

ببرد از پری چهره زشت خوی — زن دیو سیمای خوش طبع گوی

دل آرام باشد زن نیک خواه — ولیکن زن بد خدایا پناه

چو طوطی کلاغش بود هم نفس — غنیمت شمارد خلاص از قفس

سر اندر جهان نه به آوارگی — وگرنه بنه دل به بیچارگی

بزندان قاضی گرفتار به — که در خانه دیدن بر ابرو گره

سفر عید باشد بر آن کدخدای — که بانوی زشتش بود در سرای

در خرمی بر سرایی ببند — که بانگ زن از وی برآید بلند

چو زن راه بازار گیرد بزن — وگرنه تو در خانه بنشین چو زن

اگر زن ندارد سوی مرد گوش — سراویل کحلیش در مرد پوش

زنی را که جهل است و ناراستی — بلای سر خود نه زن خواستی

چو در کیله یک جو امانت شکست — از انبار گندم فرو شوی دست

بر آن بنده حق نیکویی خواسته است — که با او دل و دست زن راست است

چو در روی بیگانه خندید زن — دگر مرد گو لاف مردی مزن

زن شوخ چون دست در قلیه کرد — برو گو بنه پنجه بر روی مرد

ز بیگانگان چشم زن کور باد — چو بیرون شد از خانه در گور باد

چو بینی که زن پای بر جای نیست — ثبات از خردمندی و رای نیست

گریز از کفش در دهان نهنگ / برفتن به از زندگانی بننگ
بپوشانش از مرد بیگانه روی / وگر نشنود چه زن آنگه چه شوی
زن خوب خوش طبع رنج است و بار / رها کن زن زشت ناسازگار
چه نغز آمد این یک سخن از دو تن / که بودند سرگشته از دست زن
یکی گفت کس را زن بد مباد / دگر گفت زن در جهان خود مباد
زن نو کن ای دوست هر نوبهار / که تقویم پاری نیاید بکار
تهی پای رفتن به از کفش تنگ / بلای سفر به که در خانه جنگ
زنان شوخ و فرمانده و سرکشند / ولیکن شنیدم که در بر خوشند
کسی را که بینی گرفتار زن / مکن سعدیا طعنه بر وی مزن
تو هم جور بینی و بارش کشی / اگر یک زمان در کنارش کشی

حکایت

جوانی ز ناسازگاری جفت / بر پیر مردی بنالید و گفت
گران باری از دست این خصم چیر / چنان میبرم کاسیا سنگ زیر
بسختی بنه گفتش ای خواجه دل / کس از صبر کردن نگردد خجل
بشب سنگ بالائی ای خانه سوز / چرا سنگ زیرین نباشی بروز
چو از گلبنی دیده باشی خوشی / روا باشد ار بار خارش کشی
درختی که پیوسته بارش خوری / تحمل کن آنگه که خارش خوری

گفتار در بیان تربیت اولاد

بسر چون زده بر گذشتش سنین / ز نامحرمان گو فراتر نشین

برشته آتش نشاید فروخت — که تا چشم برهم زنی خانه سوخت

چو خواهی که نامت بماند بجای — پسر را خردمندی آموز و رای

که گر عقل و رایش نباشد بسی — بمیری و از تو نماند کسی

بسا روزگارا که سختی برد — پسر چون پدر نازکش پرورد

خردمند و پرهیزگارش برآر — گرش دوستداری بنازش مدار

بخردی درش زجر و تعلیم کن — به نیک و بدش وعده و بیم کن

نوآموز را ذکر و تحسین و زه — ز توبیخ و تهدید استاد به

بیاموز پرورده را دست رنج — وگر دست داری چو قارون بگنج

مکن تکیه بر دستگاهی که هست — که باشد که نعمت نماند بدست

بپایان رسد کیسهٔ سیم و زر — نگردد تهی کیسهٔ پیشه ور

چه دانی که گردیدن روزگار — بغربت بگرداندش در دیار

چو بر پیشه باشدش دسترس — کجا دست حاجت برد پیش کس

ندانی که سعدی مکان از چه یافت — نه هامون نوشت و نه دریا شکافت

بخردی بخورد از بزرگان قفا — خدا دادش اندر بزرگی صفا

هر آنکس که گردن بفرمان نهد — بسی برنیاید که فرمان دهد

هر آن طفل کو جور آموزگار — نبیند جفا بیند از روزگار

پسر را نکو دار و راحت رسان — که چشمش نماند بدست کسان

هر آن کس که فرزند را غم نخورد — دگر کس غمش خورد و آواره کرد

نگهدار از آمیزگار بدش — که بدبخت و بی‌ره کند چون خودش

سیه نامه‌تر زان مخنث مخواه	که پیش از خطش روی گردد سیاه
ازان بی حمیت بباید گریخت	که نامردیش آب مردان بریخت
پسر کو میان قلندر نشست	پدر گو ز خیرش فروشوی دست
دریغش مخور بر هلاک و تلف	که پیش از پدر مرده به ناخلف

حکایت

شبی دعوتی بود در کوی من	ز هر جنس مردم در آن انجمن
چو آواز مطرب درآمد ز کوی	بگردون شد آوازه‌های و هوی
پری پیکری بود محبوب من	بدو گفتم ای لعبت خوب من
چرا با جوانان نیایی بجمع	که روشن کنی مجلس ما چو شمع
شنیدم سهی قامت سیم تن	که میرفت و میگفت با خویشتن
محاسن چو مردان ندارم بدست	نه مردی بود پیش مردان نشست

گفتار در احتراز از صحبت امردان

خرابت کند شاهد خانه کن	برو خانه آباد گردان بزن
نشاید هوس باختن با گلی	که هر بامدادش بود بلبلی
چو خود را بهر مجلسی شمع کرد	تو دیگر چو پروانه گردش مگرد
زن خوب خوش خوی آراسته	چه ماند بنادان نوخاسته
در او دم چو غنچه دمی از وفا	که از خنده افتد چو گل در قفا
نه چون کودک پیچ بر پیچ شنگ	که چون مقل نتوان شکستن بسنگ
مبین دلفریبش چو حور بهشت	کزان روی دیگر چو غول است زشت

گرش پای بوسی پدر از درت پاس — ورش خاک باشی مدارید سپاس

شر از مغز و دست از درم کن تهی — چو خاطر بفرزند مردم دهی

مکن بد بفرزند مردم نگاه — که فرزند خویشت بر آید تباه

حکایت

درین شهر باری بسمعم رسید — که بازارگانی غلامی خرید

شبانگه مگر دست بردش بسیب — که سیمین زنخ بود و خاطر فریب

پری چهره هر چه افتادش بدست — بکوبیدش سر و مغز نادان شکست

گواگر دبر خود خدا و رسول — که دیگر نگردم بگرد فضول

رحیل آمدش همرهان هفته پیش — دل افگار و سر بسته و روی ریش

چو بیرون شد از کازرون یک دو میل — به پیش آمدش سنگلاخی مهیل

بپرسید کین قلعه را نام چیست — که بسیار بیند عجب هر که زیست

چنین گفتش از کاروان همدمی — مگر تنگ ترکان ندانی همی

شنید را یکی بانگ بر داشت سخت — که دیگر چه رانی ببیند از رخت

نه عقلست و نه معرفت یک جوم — اگر من دگر تنگ ترکان روم

در شهوت نفس کافر ببند — وگر عاشقی لت خور و سر ببند

چو مر بنده را همی پروری — بهیبت برآرش کز و برخوری

وگر سیدش لب بدندان گزد — دماغ خداوندگاری پزد

غلام آبکش باید و خشت زن — بود بنده نازنین مشت زن

نه هر جا که بینی خط دلفریب — توانی طمع کردنش در کتیب

[illegible]

حکایت

در بیان مرمیان بچه ...

گروهی نشستند با خوش‌پسر
که ما پاکبازیم و صاحب‌نظر

ز من پرس فرسوده روزگار
که بر سفره حسرت خورد روزه‌دار

از آن تخم خرما خورد گوسپند
که قفلست بر تنگ خرما و بند

سر گاو عصار از آن در که است
که از کنجدش ریسمان کوته است

حکایت

یکی صورتی دید صاحب‌جمال
بگردیدش از شورش عشق حال

برانداخت بیچاره چندان عرق
که شبنم بر اردیبهشتی ورق

گذر کرد بقراط بر وی سوار
بپرسید کین را چه افتاد کار

کسی گفتش این عابد پارساست
که هرگز خطایی ز دستش نخاست

رود روز و شب در بیابان و کوه
ز صحبت گریزان ز مردم ستوه

ببردست خاطر فریبی دلش
فرو رفته پای نظر در گلش

چو آید ز خلقش ملامت بگوش
بگرید که چند از ملامت خموش

مگوئی ار بنالم که معذور نیست
که فریادم از علتی دور نیست

نه این نقش دل میرباید ز دست
دل آن میرباید که این نقش بست

شنید این سخن مرد کارآزمای
کهن سال پرورده پخته رای

بگفت ار چه صیت نکوئی رود
نه با هر کسی هر چه گوئی رود

نگارنده را خود همین نقش بود
که شوریده را دل بیغما ربود

چرا طفل یکروزه هوشش نبرد
که در صنع دیدن چه بالغ چه خرد

[illegible]

محقق همان بیند اندر ابل ‌‌ که در خوبرویان چین و چگل

نقابیست هر سطر من زین کتیب ‌‌ فرو هشته بر عارض دلفریب

معانیست در زیر حرف سیاه ‌‌ چو در پرده معشوق و در میغ ماه

در اوقات سعدی نگنجد ملال ‌‌ که دارد پس پرده چندین جمال

مرا کاین سخنهاست مجلس فروز ‌‌ چو آتش درو روشنایی و سوز

نرنجم ز خصمان اگر بر طپند ‌‌ کزین آتش پارسی در تپند

گفتار در عدم التفات بر قول اهل دنیا

اگر در جهان از جهان رسته‌ایست ‌‌ در از خلق بر خویشتن بسته‌ایست

کس از دست جور زبانها نرست ‌‌ اگر خودنمایست اگر حق پرست

اگر بر پری چون ملک ز آسمان ‌‌ بدامن در آویزدت بدگمان

بکوشش توان دجله را پیش بست ‌‌ نشاید زبان بداندیش بست

فراهم نشینند تردامنان ‌‌ که این زهد خشکست و آن دام نان

تو روی از پرستیدن حق مپیچ ‌‌ بهل تا نگیرند خلقت بهیچ

چو راضی شد از بنده یزدان پاک ‌‌ گر اینها نگردند راضی چه باک

بداندیش خلق از حق آگاه نیست ‌‌ ز غوغای خلقش بحق راه نیست

از آن ره بجایی نیاورده‌اند ‌‌ که اول قدم پی غلط کرده‌اند

دو کس بر حدیثی گمارند گوش ‌‌ ازین تا بدان ز اهرمن تا سروش

یکی پند گیرد دگر ناپسند ‌‌ نپردازد از حرف گیری به پند

فرومانده در کنج تاریک جای ‌‌ چه دریابد از جام گیتی نمای

مپندار اگر شیر اگر روبهی — کزینان بمردی و حیلت رهی

اگر کنج خلوت گزیند کسی — که پروای صحبت ندارد بسی

مذمت کنندش که زرقست و ریو — ز مردم چنان میگریزد که دیو

وگر خنده‌رویست و آمیزگار — عفیفش ندانند و پرهیزگار

غنی را بغیبت بکاوند پوست — که فرعون اگر هست در عالم اوست

وگر مرد درویش هیچ نیست — بگویند از ادبار و بدبختی است

وگر کامرانی در آید ز پای — غنیمت شمارند و فضل خدای

که تا چند ازین جاه و گردنکشی — خوشی را بود در قفا ناخوشی

وگر تنگدستی تنک مایه‌ای — سعادت بلندش کند پایه‌ای

بخایندش از کینه دندان بزهر — که دون پرورست این فرومایه دهر

چو بینند کاری بدستت درست — حریصت شمارند و دنیاپرست

وگر دست همت بداری ز کار — گدا پیشه خوانندت و پخته‌خوار

وگر ناطقی طبل پر یاوه‌ای — وگر خامشی نقش گرماوه‌ای

تحمل‌کنان را نخوانند مرد — که بیچاره از بیم سر برنکرد

وگر در سرش هول مردانگیست — گریزند ازو کین چه دیوانگیست

تعنت کنندش گر اندک خورست — که مالش مگر روزی دیگرست

وگر نغز و پاکیزه باشد خورش — شکم بنده خوانند و تن‌پرورش

وگر بی‌تکلف زید مالدار — که زینت بر اهل تمیزست عار

زبان در نهندش بایذا چو تیغ — که بدبخت زر دارد از خود دریغ

وگر کاخ و ایوان منقش کند | تن خویش را کسوت خوش کند
بجان آید از طعنه بر وی زنان | که خود را بیاراست همچون زنان
وگر پارسائی سیاحت نکرد | سفر کردگانش نخوانند مرد
که نارفته بیرون ز آغوش زن | کدامش هنر باشد و رای و فن
جهاندیده را هم بدرند پوست | که سرگشته بخت برگشته اوست
گرش حظ ز اقبال بودی و بهر | زمانه نراندی ز شهرش بشهر
عزب را نکوهش کند خرده‌بین | که می‌رنجد از خفت و خیزش زمین
وگر زن کند گوید از دست دل | بگردن در افتاد چون خر بگل
نه از جور مردم رهد زشت‌روی | نه شاهد ز نامردم زشت‌گوی

حکایت

غلامی بمصر اندرم بنده بود | که چشم از حیا در بر افگنده بود
کسی گفت هیچ این پسر عقل و هوش | ندارد بمالش بتعلیم گوش
شبی بر زدم بانگ بر وی درشت | همو گفت مسکین بجورش بکشت
گرت بر کند خشم روزی ز جای | سراسیمه خوانندت و خیره‌رای
وگر بردباری کنی از کسی | بگویند غیرت ندارد بسی
سخی را باندرز گویند بس | که فردا دو دستت بود پیش و پس
وگر قانع و خویشتن دار گشت | به تشنیع خلقی گرفتار گشت
که همچون پدر خواهد این سفله مرد | که نعمت رها کرد و حسرت ببرد
که یارد بکنج سلامت نشست | که پیغمبر از خبث دشمن نرست

خدا را که مانند و انباز و جفت	ندارد شنیدی که ترسا چه گفت
رهائی نیابد کس از دست کس	گرفتار را چاره صبر است و بس

حکایت

جوانی هنرمند فرزانه بود	که در وعظ چالاک و مردانه بود
نکونام و صاحبدل و حق‌پرست	خط عارضش خوشتر از خط دست
قوی در بلاغات و در نحو چست	ولی حرف ابجد نگفتی درست
یکی را بگفتم ز صاحبدلان	که دندان پیشین ندارد فلان
برآمد ز سودای من سرخ روی	کزین جنس بیهوده دیگر مگوی
تو در وی همان عیب دیدی که هست	ز چندان هنر چشم عقلت ببست
یقین بشنو از من که روز یقین	نبینند بد مردم نیک‌بین
یکی را که علم است و تدبیر و رای	گرش پای عصمت بلغزد ز جای
بیک خرده مپسند بروی جفا	بزرگان چه گفتند خذ ما صفا
بود خار و گل با هم ای هوشمند	چه در بند خاری تو گلدسته بند
کرا زشت خوئی بود در سرشت	نبیند ز طاوس جز پای زشت
صفائی بدست آور ای بی‌تمیز	که ننماید آئینهٔ تیره چیز
طریقی طلب کز عقوبت رهی	نه حرفی که انگشت بروی نهی
منه عیب خلق ای فرومایه پیش	که چشمت فرو دوزد از عیب خویش
چرا دامن آلوده را حد زنم	چو در خود شناسم که تردامنم
نشاید که بر کس درشتی کنی	چو خود را بتأویل پشتی کنی

چو بد ناپسند آیدت خود مکن	پس انگه بهمسایه گو بد مکن
من ار حق شناسم وگر خودنمای	برون با تو دارم درون با خدای
چو ظاهر بعفت بیاراستم	تصرف مکن در کژ و راستم
تو خاموش اگر من بهم یا بدم	که حمال سود و زیان خودم
اگر سیرتم خوب وگر منکرست	خدایم بسر از تو داناترست
نه چشم از تو دارم به نیکی ثواب	که بینم بجرم از تو چندین عذاب
نکوکاری از مردم نیک رای	یکی را بده می نویسد خدای
تو نیز ای عجب هر کرا یک هنر	ببینی ز ده عیبش اندر گذر
نه یک عیب او را بانگشت پیچ	جهانی فضیلت برآور بهیچ
چو دشمن که در شعر سعدی نگاه	بنفرت کند و اندرون تباه
ندارد بصد نکته نغز گوش	چو زحفی ببیند برآرد خروش
جز این علتش نیست کان بدپسند	حسد دیده نیک بینش بکند
نه مخلوق را صنع باری سرشت	سیاه و سفید آمد و خوب و زشت
نه هر چشم و ابرو که بینی نکوست	بخور پسته مغز و بینداز پوست

باب هشتم در شکر

نفس می نیارم زد از شکر دوست	که شکری ندانم که در خورد اوست
عطاییست هر موی از او بر تنم	چگونه بهر موی شکری کنم
ستایش خداوند بخشنده را	که موجود کرد از عدم بنده را
کرا قوت وصف احسان اوست	که اوصاف مستغرق شان اوست

بدیعی که شخص آفریند ز گل / روان و خرد بخشد و هوش و دل

ز پشت پدر تا بپایان شیب / نگر تا چه تشریف دادت ز غیب

چو پاک آفریدت بهش باش و پاک / که ننگست ناپاک رفتن بخاک

پیاپی بیفشان از آئینه گرد / که مصقل نگیرد چو زنگار خورد

نه در ابتدا بودی آب منی / اگر مردی از سر بدر کن منی

چو روزی بسعی آوری سوی خویش / مکن تکیه بر زور بازوی خویش

چرا حق نمی‌بینی ای خودپرست / که بازو بگردش درآورد دست

چو آید بکوشیدنت خیر پیش / بتوفیق حق دان نه از سعی خویش

بسر پنجگی کس نبردست گوی / سپاس خداوند توفیق گوی

تو قائم بخود نیستی یک قدم / ز غیبت مدد میرسد دمبدم

نه طفل زبان بسته بودی ز لاف / همی روزی آمد بجوفش ز ناف

چو نافش بریدند روزی گسست / بپستان مادر درآویخت دست

غریبی که رنج آردش دهر پیش / بدارو دهند آبش از شهر خویش

پس او در شکم پرورش یافتست / ز انبوب معده خورش یافتست

دو پستان که امروز دلخواه اوست / دو چشمه هم از پرورشگاه اوست

کنار و بر مادر دلپذیر / بهشتست و پستان درو جوی شیر

درختیست بالای جان پرورش / ولد میوهٔ نازنین بر برش

نه رگهای پستان درون دلست / پس ار بنگری شیر خون دلست

بخونش فرو برده دندان چو نیش / سرشته درو مهر خونخوار خویش

چو بازو قوی کرد و دندان ستبر	بر آندایدش دایه پستان بصبر
چنان صبرش از شیر خامش کند	که پستان شیرین فراموش کند
تو نیز ای که در توبه طفل راه	بصبرت فراموش گردد گناه

حکایت

جوانی سر از رای مادر بتافت	دل دردمندش چو آذر بتافت
چو بیچاره شد پیشش آورد مهد	که ای سست مهر فراموش عهد
نه گریان و درمانده بودی و خرد	که شبها ز دست تو خوابم نبرد
نه در مهد نیروی حالت نبود	مگس راندن از خود مجالت نبود
تو آنی کزان یک مگس رنجه	که امروز سالار سرپنجه
بحالی شوی باز در قعر گور	که نتوانی از خویشتن دفع مور
دگر دیده چون برفروزد چراغ	چو کرم لحد خورد پیه دماغ
چو پوشیده چشمی نبینی که راه	نداند همی وقت رفتن ز چاه
تو گر شکر کردی که با دیده	وگرنه تو هم چشم پوشیده
معلم نیاموختت فهم و رای	سرشت این صفت در وجودت خدای
گرت منع کردی دل حق نیوش	حقت عین باطل نمودی بگوش

گفتار اندر صنع باری در ترکیب خلقت انسان

ببین تا یک انگشت از چند بند	بصنع الهی بهم درفکند
پس آشفتگی باشد و ابلهی	که انگشت بر حرف صنعش نهی
تأمل کن از بهر رفتار مرد	که چند استخوان پی زد و وصل کرد

ب

که بی گردش کعب و زانوی و پای	نشاید قدم بر گرفتن ز جای
از آن سجده بر آدمی سخت نیست	که در صلب او مهره یک لخت نیست
دو صد مهره بر یکدگر ساختست	که گل مهره‌ای چون تو پرداختست
رگت بر تنست ای پسندیده خوی	زمینی در او سیصد و شصت جوی
بصر در سر و فکر و رای و تمیز	جوارح بدل دل بدانش عزیز
بهائم بروی اندر افتاده خوار	تو همچون الف بر قدمها سوار
نگون کرده ایشان سر از بهر خور	تو آری بعزت خورش پیش سر
نزیبد ترا با چنین سروری	که سر جز بطاعت فرود آوری
ولیکن بدین صورت دلپذیر	فرفته مشو صورت خوب گیر
ره راست باید نه بالای راست	که کافر هم از روی صورت چو ماست
ترا آنکه چشم و دهن داد و گوش	اگر عاقلی در خلافش مکوش
گرفتم که دشمن بکوبی بسنگ	مکن باری از جهل با دوست جنگ
خردمند طبعان منت شناس	بدوزند نعمت به میخ سپاس

حکایت

نبرد آزمای ز ادهم فتاد	بگردن درش مهره بر هم فتاد
چو پیلش فرو رفت گردن بتن	نگشتی سرش تا نگشتی بدن
پزشکان بماندند حیران در این	مگر فیلسوفی ز یونان زمین
سرش باز پیچید و رگ راست شد	وگر وی نبودی زمن خواست شد
دگر نوبت آمد بنزدیک شاه	نکرد آن فرومایه در وی نگاه

خردمند را سر فرو شد بشرم | شنیدم که میرفت و میگفت نرم
اگر پی نه پیچیدمی گردنش | نه پیچیدمی امروز روی از بنش
فرستادمی تخمی بدست رهی | که باید که بر عود سوزش نهی
ملک را یکی عطسه آمد ز دود | سر و گردنش همچنان شد که بود
بعذر از پی مرد بشتافتند | بجستند بسیار و کم یافتند
ملک گردن از شکر منعم مپیچ | که روزی پسینی سر آری بهیچ

گفتار اندر نظر در صنع باری تعالی

شب از بهر آسایش تست و روز | مه روشن و مهر گیتی فروز
سپهر از برای تو فراش وار | همی گسترانند بساط بهار
اگر باد و برفست و باران و میغ | وگر رعد چوگان زند برق تیغ
همه کارداران فرمان برند | که تخم تو در خاک می پرورند
وگر تشنه مانی ز سختی مجوش | که سقای ابر آبت آرد بدوش
ز خاک آورد رنگ و بوی و طعام | تماشاگه دیده و مغز و کام
عسل دادت از نحل و من از هوا | رطب دادت از نخل و نخل از نوا
همه نخلبندان بخایند دست | ز حیرت که نخلی چنین کس نبست
خور و ماه و پروین برای تو اند | قنادیل سقف سرای تو اند
ز خارت گل آورد و از نافه مشک | زر از کان و برگ تر از چوب خشک
بدست خودت چشم و ابرو نگاشت | که محرم باغیار نتوان گذاشت
توانا که او نازنین پرورد | بالوان نعمت چنین پرورد

بجان گفت باید نفس بر نفس	که شکرش نه کار زبانست و بس
خدایا دلم خون شد و دیده ریش	که می‌بینم انعامت از گفت بیش
نگویم دد و دام و مور و سمک	که فوج ملائک بر اوج فلک
هنوزت سپاس اندکی گفته‌اند	ز بیور هزاران یکی گفته‌اند
برو سعدیا دست و دفتر بشوی	بره‌ای که پایان ندارد مپوی

حکایت

یکی گوش کودک بمالید سخت	که ای بوالعجب رای برگشته بخت
ترا تیشه دادم که هیزم شکن	نگفتم که دیوار مسجد بکن
زبان آمد از بهر شکر و سپاس	بغیبت نگرداندش حق‌شناس
گذرگاه قرآن و پندست گوش	ببهتان و باطل شنیدن مکوش
دو چشم از پی صنع باری نکوست	ز عیب برادر فروگیر و دوست

گفتار اندر نظر در حال ناتوانان و شکر نعمت حق تعالی

نداند کسی قدر روز خوشی	مگر روزی افتد بسختی کشی
زمستان درویش در تنگ سال	چه سهلست پیش خداوند مال
سلیمی که یک چند نالان نخفت	خداوند را شکر صحت نگفت
چو مردانه رو باشی و تیزپای	بشکرانه با کندپایان بپای
به پیر کهن بر ببخشد جوان	توانا کند رحم بر ناتوان
چه دانند جیحونیان قدر آب	ز واماندگان پرس در آفتاب
عرب را که بر دجله باشد قعود	چه غم دارد از تشنگان زرود

کسی قیمت تندرستی شناخت | که یک چند بیچاره در تب گداخت
ترا تیره شب کی نماید دراز | که غلطی ز پهلو به پهلوی باز
براندیش از افتان و خیزان تب | که رنجور داند درازی شب
به بانگ دهل خواجه بیدار گشت | چه داند شب پاسبان چون گذشت

حکایت سلطان طغرل با هندوی پاسبان

شنیدم که طغرل شبی در خزان | گذر کرد بر هندوی پاسبان
ز باریدن برف و باران و سیل | بلرزش درافتاده همچون سهیل
دلش بر وی از رحمت آورد جوش | که اینک قبای پوستینم بپوش
دمی منتظر باش بر طرف بام | که بیرون فرستم بدست غلام
درین بود و باد بهاری وزید | شهنشه در ایوان شاهی خزید
وشاقی پری چهره در خیل داشت | که طبعش بدو اندکی میل داشت
تماشای ترکش چنان خوش فتاد | که هندوی مسکین برفتش ز یاد
قبای پوستینی گذشتش بگوش | ز بدبختیش در نیامد بدوش
مگر رنج سرما بر او بس نبود | که جور سپهر انتظارش فزود
نگه کن چو سلطان بغفلت بخفت | که چوبک زنش بامدادان چه گفت
مگر نیکبختت فراموش شد | چو دستت در آغوش آغوش شد
ترا شب بعیش و طرب میرود | چه دانی که بر ما چه شب میرود
فرو برده سر کاروانی بدیگ | چه از پا فرو رفتگانش بریگ
بدار ای خداوند زورق بر آب | که بیچارگان را گذشت از سر آب

توقف کنید ای جوانان چست	که در کاروانند پیران سست
تو خوش خفته در هودج کاروان	مهار شتر در کف ساروان
چه هامون و کوهت چه سنگ و رمال	ز ره بازپس ماندگان پرس حال
ترا کوه پیکر هیون می برد	پیاده چه دانی که خون می خورد
بآرام دل خفتگان در بنه	نه دانند حال شکم گرسنه

حکایت

یکی را عسس دست بر بسته بود	همه شب پریشان و دل خسته بود
بگوش آمدش در شب تیره رنگ	که شخصی همی نالد از دست تنگ
شنید این سخن دزد مغلول و گفت	تو باری ز غم چند نالی بخفت
برو شکر یزدان کن ای تنگدست	که دستت عسس تنگ بر هم نبست
مکن ناله از بینوائی بسی	چو بینی ز خود بی نواتر کسی

حکایت

برهنه تنی یک درم وام کرد	تن خویش را کسوتی خام کرد
بنالید کای طالع بد لگام	بگرما بپختیم در زیر خام
چو ناپخته آمد ز سختی بجوش	یکی گفتش از چاه زندان خموش
بجای آور ای خام شکر خدای	که چون ما نه ای خام بر دست و پای

حکایت

یکی کرد بر پارسائی گذر	بصورت جهود آمدش در نظر
قفائی فرو کوفت بر گردنش	ببخشید درویش پیراهنش

خجل گفت کانچه از من آمد خطاست	ببخشای بر من چه جای عطاست
بشکرانه گفتا به شستم نه نیستم	که آنم که پنداشتی نیستم
نکوسیرت بی تکلف برون	به از نیکنام خراب اندرون
نبردیک من شب رو راهزن	به از فاسق پارسا پیرهن

حکایت

زره باز پس مانده‌ای میگریست	که مسکین‌تر از من درین دشت کیست
خری بارکش گفتش ای بی‌تمیز	بجور فلک چند نالی تو نیز
برو شکر کن چون بخر برنه‌ای	که آخر نه‌ای بر کسان خر نه

حکایت

فقیهی برافتاده مستی گذشت	بمستوری خویش مغرور گشت
زنخوت برو التفاتی نکرد	جوان سر برآورد کای پیرمرد
برو شکر کن چون بنعمت دری	که محرومی آید ز مستکبری
یکی را که در بند بینی مخند	مبادا که ناگه درافتی به بند
نه آخر در امکان تقدیر هست	که فردا چو من باشی افتاده مست
ترا آسمان خط به مسجد نبشت	مزن طعنه بر دیگری در کنشت
به بند ای مسلمان بشکرانه دست	که زنار مغ بر میانت نه بست
نه خود میرود هر که جویان اوست	بعنفش کشان میبرد لطف دوست
نگر تا قضا از کجا سیر کرد	که کوری بود تکیه بر غیر کرد

گفتار اندر نظر صاحبدلان در حق نه در اسباب

شنیست باری شفا در نبات | اگر شخص را مانده باشد حیات
عسل خوش کند زندگان را مزاج | ولی درد مردن ندارد علاج
رمق مانده‌ای را که جان از بدن | برآمد چه سود انگبین در دهن
یکی گرز پولاد بر مغز خورد | کسی گفت صندل بمالش بدرد
ز پیش خطر تا توانی گریز | ولیکن مکن با قضا پنجه تیز
درون تا بود قابل شرب و اکل | بدان تازه روی است پاکیزه شکل
خراب آنگه این خانه گردد تمام | که با هم نسازند طبع و طعام
مزاج است تر و خشک و گرم است و سرد | مرکب ازین چار طبع است مرد
یکی زین چو بر دیگری یافت دست | ترازوی عدل طبیعت شکست
اگر باد سرد نفس نگذرد | تف سینه جان در خروش آورد
وگر دیگ معده نجوشد طعام | تن نازنین را شود کار خام
در اینان نبندد دل اهل شناخت | که پیوسته با هم نخواهند ساخت
توانائی تن مدان از خورش | که لطف حقت میدهد پرورش
بحقش که گر دیده بر تیغ و کارد | نهی حق شکرش نخواهی گزارد
چو روی بخدمت نهی بر زمین | خدا را ثنا گوی و خود را مبین
گدائیست تسبیح و ذکر و حضور | گدا را نباید که باشد غرور
گرفتم که خود خدمتی کرده | نه پیوسته اقطاع او خورده

گفتار در سابقه حکم ازل و توفیق خیر

نخست او ارادت بدل در نهاد | پس این بنده بر آستان سر نهاد

ب ۸

گر از حق نه توفیق خیری رسد — کی از بنده خیری بغیری رسد
زبان را چه بینی که اقرار داد — ببین تا زبان را که گفتار داد
در معرفت دیدهٔ آدمی ست — که بگشاده بر آسمان و زمیست
کیت فهم بودی نشیب و فراز — گر این در نکردی بروی تو باز
سر آورد و دست از عدم در وجود — در این جود بنهاد و در وی سجود
وگرنه کی از دست جود آمدی — محالست کز سر سجود آمدی
بحکمت زبان داد و گوش آفرید — که باشند صندوق دل را کلید
اگرنه زبان قصه بر داشتی — کس از سر دل کی خبر داشتی
وگرنیستی سعی جاسوس گوش — خبر کی رسیدی بسلطان هوش
مرا لفظ شیرین خواننده داد — ترا سمع دراک داننده داد
مدام این دو چون حاجبان بر درند — ز سلطان بسلطان خبر میبرند
چه اندیشی از خود که فعلم نکوست — از آن در نگه کن که تقدیر اوست
برد بوستان بان بایوان شاه — بتحفه ثمار هم ز بستان شاه

حکایت سفر هندوستان و ضلالت بت پرستان

بتی دیدم از عاج در سومنات — مرصع چو در جاهلیت منات
چنان صورتش بسته تمثال گر — که صورت نه بندد از آن خوبتر
ز هر ناحیت کاروانها روان — بدیدار آن صورت بی روان
طمع کرده رایان چین و چگل — چو سعدی وفا زان بت سنگدل
زبان آوران رفته از هر مکان — تضرع کنان پیش آن بی زبان

فرو ماندم از کشف آن ماجرا ... که حی جمادی پرستد چرا
مغی را که با من سر و کار بود ... نکوگوی و هم حجره و یار بود
بنرمی بپرسیدم ای برهمن ... عجب دارم از کار این بقعه من
که مدهوش این ناتوان پیکر اند ... مقید بچاه ضلال اندر اند
نه نیروی دستش نه رفتار پای ... ورش بفکنی بر نخیزد ز جای
نبینی که چشمانش از کهرباست ... وفا جستن از تنگ چشمان خطاست
برین گفتم آن دوست دشمن گرفت ... چو آتش شد از خشم و در من گرفت
مغان را خبر کرد و پیران دیر ... ندیدم در آن انجمن روی خیر
چو آن راه کج پیش شان راست بود ... ره راست در چشم شان کج نمود
که مرد ار چه دانا و صاحبدلست ... بنزدیک بیدانشان جاهلست
فرو ماندم از چاره همچون غریق ... برون از مدارا ندیدم طریق
چو بینی که جاهل بکین اندرست ... سلامت بتسلیم و لین اندرست
مهین برهمن را ستودم بلند ... که ای پیر تفسیر استا و زند
مرا نیز با نقش این بت خوشست ... که شکلی خوش و صورتی دلکشست
بدیع آیدم صورتش در نظر ... ولیکن ز معنی ندارم خبر
که سالوک این منزلم عنقریب ... بد از نیک نادر شناسد غریب
تو دانی که فرزین این رقعه ... نصیحتگر شاه این بقعه
عبادت بتقلید گمراهیست ... خنک رهروی را که آگاهیست
چه معنیست در صورت این صنم ... که اول پرستندگانش منم

برهمن به شادی برافروخت روی — پسندید و گفت ای پسندیده گوی

سوالت صوابست و فعلت جمیل — به منزل رسد هر که جوید دلیل

جز این بت که هر صبح از اینجا که هست — برآرد به یزدان داور دست

وگر خواهی امشب همینجا بباش — که فردا شود سر این بر تو فاش

شب آنجا ببودم به فرمان پیر — چو بیژن به چاه بلا در اسیر

شبی همچو روز قیامت دراز — مغان گرد من بی وضو در نماز

کشیشان هرگز نیازرده آب — بغلها چو مردار در آفتاب

مگر کرده بودم گناهی عظیم — که بردم در آن شب عذابی الیم

همه شب درین قید غم مبتلا — یکم دست بر دل یکی بر دعا

که ناگه دهل زن فرو کوفت کوس — بخواند از فضای برهمن خروس

خطیب سیه پوش شب بی خلاف — برآورد شمشیر روز از غلاف

فتاد آتش صبح در سوخته — به یکدم جهانی شد افروخته

تو گفتی که در خطهٔ زنگبار — ز یک گوشه ناگه درآمد تتار

مغان تبه رای ناشسته روی — به دیر آمدند از در و دشت و کوی

کس از مرد در شهر و بر زن نماند — در آن بتکده جای درزن نماند

من از غصه رنجور و از خواب مست — که ناگه تمثال برداشت دست

به یکبار ازیشان برآمد خروش — تو گفتی که دریا برآمد به جوش

چو بتخانه خالی شد از انجمن — برهمن نگه کرد خندان به من

که دانم ترا بیش مشکل نماند — حقیقت عیان گشت و باطل نماند

چو دیدم که جهل اندرو محکم است | خیال محال اندرو مدغم است
نیارستم از حق دگر هیچ گفت | که حق ز اهل باطل بباید نهفت
چو بینی زبردست را زیر دست | نه مردی بود پنجه خود شکست
زمانی به سالوس گریان شدم | که من زانچه گفتم پشیمان شدم
بگریه دل کافران کرد میل | عجب نیست سنگ ار بگردد بسیل
دویدند خدمت کنان سوی من | بعزت گرفتند بازوی من
شدم عذر گویان بر شخص عاج | بکرسی زر کوفت بر تخت ساج
بتک ایکی بوسه دادم بدست | که لعنت برو باد و بر بت‌پرست
بتقلید کافر شدم روز چند | برهمن شدم در مقالات زند
چو دیدم که در دیر گشتم امین | نگنجیدم از خرمی در زمین
در دیر محکم ببستم شبی | دویدم چپ و راست چون عقربی
نگه کردم از زیر تخت و زبر | یکی پرده دیدم مکلل بزر
پس پرده مطرانی آذرپرست | مجاور سر ریسمانی بدست
بفورم در آن حال معلوم شد | چو داود کاهن برو موم شد
که ناچار چون در کشد ریسمان | برآرد صنم دست فریادخوان
برهمن شد از روی من شرمسار | که شنعت بود بخیه بر روی کار
بتازید و من در پیش تاختم | نگونش بچاهی درانداختم
که دانستم ار زنده آن برهمن | بماند کند سعی در خون من
پسندد که از من برآید دمار | مبادا که رازش کنم آشکار

چو از کار مفسد خبر یافتی ... ز دستش بر آور چو در یافتی
که گر زنده اش مانی آن بی هنر ... نخواهد ترا زندگانی دگر
وگر سر بخدمت نهد بر درت ... اگر دست یابد ببرد سرت
فریبنده را پای در پی منه ... چو رفتی و دیدی امانش مده
تمامش بکشتم بسنگ آن خبیث ... که از مرده دیگر نیاید حدیث
چو دیدم که غوغای انگیختم ... رها کردم آن بوم و بگریختم
چو اندر نیستان آتش زدی ... ز شیران بپرهیز اگر بخردی
مکش بچهٔ مار مردم گزای ... چو کشتی در ان خانه دیگر مپای
چو زنبور خانه بیاشوفتی ... گریز از محلت که گرم اوفتی
بچابک تر از خود مینداز تیر ... چو افتاد دامن بدندان بگیر
در اوراق سعدی چنین پند نیست ... که چون پای دیوار کندی مایست
بهند آمدم بعد از ان رستخیز ... وز آنجا براه یمن تا حجیز
از ان جمله تلخی که بر من گذشت ... دهانم جز امروز شیرین نگشت
در اقبال تأیید بوبکر سعد ... که مادر نزاید چنو قبل و بعد
ز جور فلک دادخواه آمدم ... درین سایه گستر پناه آمدم
دعاگوی این دولتم بنده وار ... خدایا تو این سایه پاینده دار
که مرهم نهادم نه درخورد ریش ... که در خورد انعام و اکرام خویش
کی این شکر نعمت بجا آورم ... وگر پای گردد بخدمت سرم
فرج یافتم بعد از ان بندها ... هنوزم بگوش است از ان پندها

یکی آنکه هر گه که دست نیاز — بر آرم بدرگاه دانای راز

بیاد آید آن لعبت چینیم — کند خاک در چشم خودبینیم

بدانم که دستی که بر داشتم — به نیروی خود بر نیفراشتم

نه صاحبدلان دست بر میکشند — که سررشته از غیب در می کشند

در خیر بازست و طاعت ولیک — نه هر کس توانا ست بر فعل نیک

همین ست مانع که در بارگاه — نشاید شدن جز بفرمان شاه

کلید قدر نیست در دست کس — توانای مطلق خدایست و بس

پس ای مرد پوینده بر راه راست — ترا نیست منت خداوند راست

چو در غیب نیکو نهادت سرشت — نیاید ز خوی تو کردار زشت

ز زنبور کرد این حلاوت پدید — همان کس که در مار زهر آفرید

چو خواهد که ملک تو ویران کند — نخست از تو خلقی پریشان کند

وگر باشدش بر تو بخشایشی — رساند بخلق از تو آسایشی

تکبر مکن بر ره راستی — که دستت گرفتند و برخاستی

سخن سودمندست اگر بشنوی — بمردان رسی گر طریقت روی

مقامی بیابی گرت ره دهند — که بر خوان عزت سماطت نهند

ولیکن نباید که تنها خوری — ز درویش درمانده یاد آوری

فرستی مگر رحمتی در پیم — که بر کرده خویش واثق نیم

باب نهم در توبه

بیا ای که عمرت بهفتاد رفت — مگر خفته بودی که بر باد رفت

همه برگ بودن همی ساختی | بتدبیر رفتن نپرداختی
قیامت که بازار مینو نهند | منازل باعمال نیکو دهند
بضاعت بچندانکه آری بری | وگر مفلسی شرمساری بری
که بازار چندانکه آگنده‌تر | تهی‌دست را دل پراگنده‌تر
ز پنجه درم پنج اگر کم شود | دلت ریش سرپنجهٔ غم شود
چو پنجاه سالت برون شد ز دست | غنیمت شمر پنج روزی که هست
اگر مرده مسکین زبان داشتی | بفریاد و زاری فغان داشتی
که ای زنده چون هست امکان گفت | لب از ذکر چون مرده برهم مخفت
چو ما را بغفلت بشد روزگار | تو باری دمی چند فرصت شمار

حکایت پیرمرد و تحسر بر روزگار جوانی

شبی در جوانی و طیب نعم | جوانان نشستیم چندی بهم
چو بلبل سرایان چو گل تازه‌روی | ز شوخی در افگنده غلغل بکوی
جهاندیده پیری ز ما برکنار | ز دور فلک لیل مویش نهار
چو فندق زبان از سخن بسته بود | نه چون ما لب از خنده چون پسته بود
جوانی فراز رفت کای پیرمرد | چه در کنج حسرت نشینی بدرد
یکی سر برآر از گریبان غم | بآرام دل با جوانان بچم
برآورد سر سالخورد از نهفت | جوابش نگر تا چه پیرانه گفت
چو باد صبا بر گلستان وزد | چمیدن درخت جوان را سزد
چمد تا جوانست و سرسبز خوید | شکسته شود چون بزردی رسید

بهاران که باد آورد بید مشک	بریزد درخت جوان برگ خشک
نزیبد مرا با جوانان چمید	که بر عارضم صبح پیری دمید
بقید اندرم جره بازی که بود	دمادم سر رشته خواهد ربود
شمارا ست نوبت برین خوان نشست	که ما از تنعم بشستیم دست
چو بر سر نشست از بزرگی غبار	دگر چشم عیش جوانی مدار
مرا برف بارید بر پر زاغ	نشاید چو بلبل تماشای باغ
کند جلوه طاؤس صاحب جمال	چه میخواهی از باز برکنده بال
مرا غله تنگ اندر آمد درو	شمارا کنون میدمد سبزه نو
گلستان ما را طراوت گذشت	که گلدسته بندد چو پژمرده گشت
مرا تکیه جان پدر بر عصاست	دگر تکیه بر زندگانی خطاست
مسلم جوان راست بر پای جست	که پیران برند استعانت بدست
گل سرخ رویم نگر زر ناب	فرو رفت چون زرد شد آفتاب
هوس پختن از کودک ناتمام	چنان زشت نبود که از پیر خام
مرا می بباید چو طفلان گریست	ز شرم گناهان نه طفلانه زیست
نکو گفت لقمان که نازیستن	به از سالها بر خطا زیستن
هم از بامدادان در کلبه بست	به از سود و سرمایه دادن ز دست
جوان تا رساند سیاهی بنور	برد پیر مسکین سیاهی بگور

حکایت

کهن سالی آمد بنزد طبیب	ز نالیدنش تا بمردن قریب

که دستم ز رگ بر نه ای نیک رای | که پایم همی بر نیاید ز جای
بدان ماند این قامت خفته ام | که گویی بگل در فرو رفته ام
بدو گفت دست از جهان بر گسل | که پایت قیامت بر آید ز گل
اگر در جوانی زدی دست و پای | در ایام پیری بهش باش و رای
چو دوران عمر از چهل درگذشت | مزن دست و پا کآبت از سر گذشت
نشاط آنگه از من رمیدن گرفت | که شامم سپیده دمیدن گرفت
بباید هوس کردن از سر بدر | که دور هوس بازی آمد بسر
بسبزه کجا تازه گردد دلم | که سبزه بخواهد دمید از گلم
تفرج کنان در هوا و هوس | گذشتیم بر خاک بسیار کس
کسانی که دیگر بغیب اندرند | بیایند و بر خاک ما بگذرند
دریغا که فصل جوانی برفت | بلهو و لعب زندگانی برفت
دریغا چنان روح پرور زمان | که بگذشت بر ما چو برق یمان
ز سودای آن پوشم و این خورم | نپرداختم تا غم دین خورم
دریغا که مشغول باطل شدیم | ز حق دور ماندیم و غافل شدیم
چه خوش گفت با کودک آموزگار | که کاری نکردیم و شد روزگار

گفتار اندر غنیمت شمردن قوت جوانی پیش از ضعف و پیری

جوانا ره طاعت امروز گیر | که فردا جوانی نیاید ز پیر
فراغ دلت هست و نیروی تن | چو میدان فراخست گویی بزن
من این روز را قدر نشناختم | بدانستم اکنون که در باختم

قضا روزگاری ز من در ربود	که هر روزی از وی شب قدر بود
چه کوشش کند پیر خر بیار	تو می‌رو که بر باد پایی سوار
شکسته قدح ور ببندند چست	نیاورد خواهد بهای درست
کنون کوفتادت بغفلت ز دست	طریقی ندارد بجز باز بست
که گفتت بجیحون در انداز تن	چو افتاد هم دست و پایی بزن
بغفلت بدادی ز دست آب پاک	چه چاره کنون جز تیمم بخاک
چو از چابکان در دویدن گرو	نبردی هم افتان و خیزان برو
گر آن باد پایان برفتند تیز	تو بی‌دست و پای از نشستن بخیز

حکایت در معنی ادراک پیش از فوت

شبی خوابم اندر بیابان فید	فرو بست پای دویدن بقید
شتربانی آمد بهول و ستیز	زمام شتر بر سرم زد که خیز
مگر دل نهادی بمردن ز پس	که بر می‌نخیزی ببانگ جرس
مرا همچو تو خواب خوش در سرست	ولیکن بیابان به پیش اندرست
تو کز خواب نوشین ببانگ رحیل	نخیزی دگر کی رسی در سبیل
فرو کوفت طبل شتر ساروان	بمنزل رسید اول کاروان
خنک هوشیاران فرخنده بخت	که پیش از دهل زن بسازند رخت
بره خفتگان تا برآرند سر	نبینند ره رفتگان را اثر
سبق برد رهرو که برخاست زود	پس از نقل بیدار بودن چه سود
چو شیبت درآمد بروی شباب	شبت روز شد دیده بر کن ز خواب

من آن روز برکندم از عمر امید	که افتادم اندر سیاهی سپید
دریغا که بگذشت عمر عزیز	بخواهد گذشت این دم چند نیز
گذشت آنچه در ناصوابی گذشت	ور این نیز هم در نسازی گذشت
کنون وقت تخم است اگر پروری	گر امید داری که خرمن بری
بشهر قیامت مرو تنگدست	که وجهی ندارد بحسرت نشست
گرت چشم عقلست تدبیر گور	کنون کن که چشمت نخوردست مور
بمایه توان ای پسر سود کرد	چه سود افتد آنرا که سرمایه خورد
کنون کوش کاب از کمر در گذشت	نه وقتی که سیلاب از سر گذشت
کنونت که چشمست اشکی ببار	زبان در دهانست عذری بیار
نه پیوسته باشد روان در بدن	نه همواره گردد زبان در دهن
ز دانندگان بشنو امروز قول	که فردا نکیرت بپرسد بهول
غنیمت شمار این گرامی نفس	که بی مرغ قیمت ندارد قفس
مکن عمر ضایع بافسوس و حیف	که فرصت عزیزست والوقت سیف

حکایت

قضا زنده‌ای رگ جان برید	دگر کس بمرگش گریبان درید
چنین گفت بیننده‌ای تیز هوش	چو فریاد و زاری رسیدش بگوش
ز دست شما مرده بر خویشتن	گرش دست بودی دریدی کفن
که چندین ز تیمار و دردم مپیچ	که روزی دو پیش از تو کردم بسیچ
فراموش کردی مگر مرگ خویش	که مرگ منت ناتوان کرد و ریش

مبصر چو بر مرده ریزد گلش | نه بر وی که بر خود بسوزد دلش
ز هجران طفلی که در خاک رفت | چه نالی که پاک آمد و پاک رفت
تو پاک آمدی بر حذر باش و پاک | که ننگست ناپاک رفتن بخاک
کنون باید این مرغ را پای بست | نه وقتی که سررشته بردت ز دست
نشستی بجای دگر کس بسی | نشیند بجای تو دیگر کسی
اگر پهلوانی و گر تیغ زن | نخواهی بدر بردن الا کفن
خر وحش اگر بگسلاند کمند | چو در ریگ ماند شود پای بند
ترا نیز چندان بود دست ور | که پایت نرفتست در ریگ گور
منه دل برین سالخورده مکان | که گنبد نپاید برو گردکان
چو دی رفت و فردا نیامد بدست | حساب از همین یک نفس کن که هست

یعنی همین دم را غنیمت دان ۱۲

حکایت

فرو رفت جم را یکی نازنین | کفن کرد چون کرمش ابریشمین
بدخمه درآمد پس از چند روز | که بروی بگرید بزاری و سوز
چو پوسیده دیدش حریرین کفن | بفکرت چنین گفت با خویشتن
من از کرم برکنده بودم بزور | بکندند ازو باز کرمان گور
دو بیتم جگر کرد روزی کباب | که میگفت گوینده با رباب
دریغا که بی ما بسی روزگار | بروید گل و بشکفد لاله زار
بسی تیر و دی ماه و اردی بهشت | برآید که ما خاک باشیم و خشت

حکایت

یکی پارسا سیرت حق پرست — فتادش یکی خشت زرین بدست
سر هوشمندش چنان خیره کرد — که سودا دل روشنش تیره کرد
همه شب در اندیشه کین گنج و مال — در و تا زیم ره نیابد زوال
دگر قامت عجزم از بهر خواست — نباید بر کس دوتا کرد و راست
سرایی کنم پای بستش رخام — درختان سقفش همه عود خام
یکی حجره خاص از بی دوستان — در حجره اندر سرا بوستان
بفرسودم از رقعه بر رقعه دوخت — تف دیگران چشم و مغزم بسوخت
دگر زیر دستان پزندم خورش — براحت دهم روح را پرورش
بسختی بکشت این نمد بسترم — روم زین سپس عبقری گسترم
خیالش خرف کرد و کالیوه رنگ — بمغزش فرو برده خرچنگ چنگ
فراغ مناجات و رازش نماند — خور و خواب و ذکر و نمازش نماند
بصحرا بر آمد سر از عشوه مست — که جایی نبودش قرار نشست
یکی بر سر گور گل می‌سرشت — که حاصل کنند زان گل گور خشت
باندیشه در خود فرو رفت پیر — که ای نفس کوته نظر پند گیر
چه بندی درین خشت زرین دلت — که یک روز خشتی کنند از گلت
طمع را نه چندان دهانست باز — که بازش نشیند بیک لقمه آز
بدار ای فرومایه زین خشت دست — که جیحون نشاید بیک خشت بست
تو غافل در اندیشه سود و مال — که سرمایه عمر شد پایمال
برین خاک چندان صبا بگذرد — که هر ذره از ما بجایی برد

غبار هوا چشم عقلت بدوخت	سموم هوس کشت عمرت بسوخت
بکن سرمهٔ غفلت از چشم پاک	که فردا شوی سرمه در زیر خاک

حکایت عداوت در میان دو شخص

میان دو تن دشمنی بود و جنگ	سر از کبر بر یکدگر چون پلنگ
ز دیدار هم تا بحدی رمان	که بر هر دو تنگ آمدی آسمان
یکی را اجل در سر آورد جیش	سر آمد برو روزگاران عیش
بد اندیش وی را درون شاد گشت	بگورش پس از مدتی برگذشت
شبستان گورش در اندوده دید	که وقتی سرایش زر اندوده دید
ز روی عداوت بیازوش در	یکی تخته بر کندش از روی گور
سر تاجور دیدش اندر مغاک	دو چشم جهان بینش آگنده خاک
وجودش گرفتار زندان گور	تنش طعمهٔ کرم و تاراج مور
ز دور فلک بدر رویش هلال	ز جور زمان سرو قدش خلال
کف دست و سرپنجهٔ زورمند	جدا کرده ایام بندش ز بند
چنانش برو رحمت آمد ز دل	که بسرشت بر خاک از گریه گل
پشیمان شد از کرده خوی زشت	بفرمود بر سنگ گورش نبشت
مکن شادمانی بمرگ کسی	که دهرت پس از وی نماند بسی
شنید این سخن عارف هوشیار	بنالید کای قادر کردگار
عجب گر تو رحمت نیاری برو	که بگریست دشمن بزاری برو
تن ما شود نیز روزی چنان	که بر وی بسوزد دل دشمنان

بگر در دل دوست رحم آیدم	چو بیند که دشمن ببخشایدم
بجای رسد کار سر زیر دود	که گوئی در و دیده هرگز نبود
بزد تیشه یک روز بر تل خاک	بگوش آمدم ناله دردناک
که زنهار اگر مردی آهسته تر	که چشم و بناگوش و رویست و سر

حکایت پدر و دختر

شبی خفته بودم بعزم سفر	پی کاروانی گرفتم بگرد
برآمد یکی سهمگین باد و گرد	که بر چشم مردم جهان تیره کرد
بره بر یکی دختر خانه بود	بمعجر غبار از پدر می‌زدود
پدر گفتش ای نازنین چهر من	که شوریده داری دل از مهر من
نه چندان نشیند درین دیده گرد	که بازش بمعجر توان پاک کرد
ترا نفس رعنا چو سرکش ستور	دوان میبرد تا بشیب گور
اجل ناگهت بگسلاند رکیب	عنان باز نتوان گرفت از نشیب

موعظه و پند

خبر داری ای استخوانی قفس	که جان تو مرغیست نامش نفس
چو مرغ از قفس رفت بگسست قید	دگر ره نگردد بسعی تو صید
نگهدار فرصت که عالم دمیست	دمی پیش دانا به از عالمیست
سکندر که بر عالمی حکم داشت	در آن دم که بگذشت عالم گذاشت
میسر نبودش کز او عالمی	ستانند و مهلت دهندش دمی
برفتند و هر کس درود آنچه کشت	نماند بجز نام نیکو و زشت

چرا دل برین کاروانگه نهیم	که یاران برفتند و ما بر رهیم
پس از ما همین گل دمد بوستان	نشینند با یکدگر دوستان
دل اندر دلارام دنیا مبند	که ننشست با کس که دل برنکند
چو در خاکدان لحد خفت مرد	قیامت بیفشاند از موی گرد
سر از جیب غفلت برآور کنون	که فردا نماند بحسرت نگون
نه چون خواهی آمد بشیراز در	سر و تن بشوئی ز گرد سفر
پس ای خاکسار گنه عنقریب	سفر کرد خواهی بشهر غریب
بران از دو سر چشمهٔ دیده جوی	ور آلایشی دانی از خود بشوی

حکایت در عالم طفولیت

ز عهد پدر یادم آید همی	که باران رحمت بر او هر دمی
که در خردیم لوح و دفتر خرید	ز بهرم یکی خاتم زر خرید
بدر کرد ناگه یکی مشتری	بخرمائی از دستم انگشتری
چو نشناسد انگشتری طفل خرد	بشیرینی از وی توانند برد
تو هم قیمت عمر نشناختی	که در عیش شیرین برانداختی
قیامت که نیکان بر اعلی رسند	ز قعر ثری بر ثریا رسند
ترا خود بماند سر از ننگ پیش	که گردت برآید عملهای خویش
برادر ز کار بدان شرم دار	که در روی نیکان شوی شرمسار
در آن روز کز فعل پرسند و قول	اولوالعزم را تن بلرزد ز هول
بجائی که دهشت خورند انبیا	تو عذر گنه را چه داری بیا

زنانی که طاعت برغبت برند | ز مردان ناپارسا بگذرند

ترا شرم ناید ز مردی خویش | که باشد زنان را قبول از تو بیش

زنان را بعذری معین که هست | ز طاعت بدارند گه گاه دست

تو بی‌عذر یکسو نشینی چو زن | رو ای کم ز زن لاف مردی مزن

مرا خود چه باشد زبان آوری | چنین گفت شاه سخن عنصری

مرا خود مبین ای عجب در میان | ببین تا چه گفتند پیشینیان

چو از راستی بگذری خم بود | چه مردی بود کز زنی کم بود

بناز و طرب نفس پرورده گیر | بایام دشمن قوی کرده گیر

یکی بچه گرگ می‌پرورید | چو پرورده شد خواجه برهم درید

چو بر پهلوی جان سپردن بخفت | جهاندیده‌ای بر سرش رفت و گفت

تو دشمن چنین نازنین پروری | ندانی که ناچار زخمش خوری

نه ابلیس در حق ما طعنه زد | کزینان نیاید بجز کار بد

فغان از بدیها که در نفس ماست | که ترسم شود ظن ابلیس راست

چو ملعون پسند آمدش قهر ما | خدایش برانداخت از بهر ما

کجا سر برآریم ازین عار و ننگ | که با او بصلحیم و با حق بجنگ

نظر دوست نادر کند سوی تو | چو در روی دشمن بود روی تو

گرت دوست باید کزو برخوری | نباید که فرمان دشمن بری

بسیم سیه تا چه خواهی خرید | که خواهی دل از مهر یوسف برید

روا دارد از دوست بیگانگی | که دشمن گزیند بهمخانگی

ندانی که کمتر نهد دوست پای / چو بیند که دشمن بود در سرای

حکایت

یکی برد با پادشاهی ستیز / بدشمن سپردش که خونش بریز
گرفتار در دست آن کینه توز / همیگفت با خود بزاری و سوز
اگر دوست بر خود نیازردمی / کی از دست دشمن جفا بردمی
تو از دوست گر عاقلی برمگرد / که دشمن نیارد نگه در تو کرد
بتا جور دشمن بدرّد پوست / رفیقی که بر خود بیازرد دوست
تو با دوست یکدل شو و یک سخن / که خود بیخ دشمن برآید ز بن
نپندارم این زشتنامی نکوست / بخشنودی دشمن آزار دوست

حکایت

یکی مال مردم بتلبیس خورد / چو برخاست لعنت بر ابلیس کرد
چنین گفت ابلیس اندر رهی / که هرگز ندیدم چنین ابلهی
ترا با منست از نهان آشتی / چرا تیغ پیکار برداشتی
دریغست فرموده دیو زشت / که دست ملک بر تو خواهد نوشت
روا داری از جهل و ناپاکیت / که پاکان نویسند ناپاکیت
طریقی بدست آر و صلحی بجوی / شفیعی برانگیز و عذری بگوی
که یک لحظه صورت نبندد امان / چو پیمانه پر شد بدور زمان
وگر دست قوت نداری بکار / چو بیچارگان دست زاری برآر
وگر رفت از اندازه بیرون بدی / چو گفتی که بد رفت نیک آمدی

فراشو چو بینی در صلح باز | که ناگه در توبه گردد فراز
مرو زیر بار گنه ای پسر | که حمال عاجز بود در سفر
پی نیکمردان بباید شتافت | که هر کاین سعادت طلب کرد یافت
ولیکن تو دنبال دیو خسی | ندانم که در صالحان کی رسی
پیمبر کسی را شفاعتگر است | که بر جادهٔ شرع پیغمبر است
ره راست رو تا بمنزل رسی | تو بر ره نه زین قبل واپسی
چو گاوی که عصار چشمش ببست | دوان تا بشب شب همانجا که هست

حکایت

گل آلوده ای راه مسجد گرفت | ز بخت نگون طالع اندر شگفت
یکی زجر کردش که تبت یداک | مرو دامن آلوده در جای پاک
مرا رقتی در دل آمد برین | که پاک است و خرم بهشت برین
در آن جای پاکان امیدوار | گل آلوده معصیت را چه کار
بهشت آن ستاند که طاعت برد | کرا نقد باید بضاعت برد
مکن دامن از گرد زلت بشوی | که ناگه ز بالا ببندند جوی
مگو مرغ دولت ز قیدم بجست | هنوزش سر رشته داری بدست
وگر دیر شد گرم رو باش و چست | ز دیر آمدن غم ندارد درست
هنوزت اجل دست خواهش نبست | برآور بدرگاه داور دو دست
مخسب ای گنه کرده خفته خیز | بعذر گناه آب چشمی بریز
چو حکم ضرورت بود کآبروی | بریزند باری برین خاک کوی

ورآیت نماند شفیع آرمیش	کسی را که هست آبروی از تو بیش
بقهرار براند خدای از درم	روان بزرگان شفیع آورم

حکایت

همی یادم آید ز عهد صغر | که عیدی برون آمدم با پدر
به بازیچه مشغول مردم شدم | در آشوب خلق از پدر گم شدم
برآوردم از هول و دهشت خروش | پدر ناگهانم بمالید گوش
که ای شوخ چشم آخرت چند بار | بگفتم که دستم ز دامن مدار
به تنها نداند شدن طفل خرد | که مشکل بود راه نادیده برد
تو هم طفل راهی به سعی ای فقیر | برو دامن نیک مردان بگیر
مکن با فرومایه مردم نشست | چو کردی ز هیبت فرو شوی دست
بفتراک پاکان درآویز چنگ | که عارف ندارد ز دریوزه ننگ
مریدان بقوت ز طفلان کم اند | مشایخ چو دیوار مستحکم اند
بیاموز رفتار از آن طفل خرد | که چون استعانت بدیوار برد
ز زنجیر ناپارسایان برست | که در حلقهٔ پارسایان نشست
اگر حاجتی داری این حلقه گیر | که سلطان ازین در ندارد گزیر
برو خوشه چین باش سعدی صفت | که گرد آوری خرمن معرفت

حکایت مست خرمن سوز

یکی غله مرداد مه توده کرد | ز تیمار دی خاطر آسوده کرد
شبی مست شد و آتشی برفروخت | نگون بخت کالیوه خرمن بسوخت

دگر روز در خوشه چیدن نشست … که یک جو ز خرمن نماندش بدست

چو سرگشته دیدند درویش را … یکی گفت پیر پروردهٔ خویش را

نخواهی که گردی چنین تیره روز … بدیوانگی خرمن خود مسوز

گر از دست عمرت شد اندر بدی … تو آنی که در خرمن آتش زدی

فضاحت بود خرمن اندوختن … پس از خرمن خویشتن سوختن

مکن جان من تخم دین ورز و داد … مده خرمن نیکنامی بباد

چو برگشته بختی در افتد به بند … از و نیکبختان بگیرند پند

تو پیش از عقوبت در عفو کوب … که سودی ندارد فغان زیر چوب

برآر از گریبان غفلت سرت … که فردا نماند خجل در برت

حکایت

یکی متفق بود بر منکری … گذر کرد بروی نکو محضری

نشست از خجالت عرق کرده روی … که آیا خجل گشتم از شیخ کوی

شنید این سخن پیر روشن روان … برو بر بشورید و گفت ای جوان

نیاید همی شرمت از خویشتن … که حق حاضر و شرم داری ز من

نیاسائی از جانب هیچ کس … برو جانب حق نگهدار و بس

چنان شرم دار از خداوند خویش … که شرمت ز بیگانگانست و خویش

حکایت

زلیخا چو گشت از می عشق مست … بدامان یوسف درآویخت دست

چنان دیو شهوت رضا داده بود … که چون گرگ در یوسف افتاده بود

بتی داشت بانوی مصر از رخام	بر او معتکف بامدادان و شام
در آن لحظه رویش بپوشید و سر	مبادا که زشت آیدش در نظر
غم آلوده یوسف بکنجی نشست	بسر بر ز نفس ستمکاره دست
زلیخا دو دستش ببوسید و پای	که ای سست پیمان و سرکش درآی
بسندان دلی روی در هم مکش	به تندی پریشان مکن وقت خوش
روان گشتش از دیده بر چهره جوی	که برگرد و ناپاکی از من مجوی
تو در روی سنگی شدی شرمسار	مرا شرم ناید ز پروردگار
چه سود از پشیمانی آید بکف	چو سرمایهٔ عمر کردی تلف
شراب از پی سرخ روئی خورند	وز و عاقبت زرد روئی برند
بعذر آوری خواهش امروز کن	که فردا نماند مجال سخن

حکایت

پلیدی کند گربه بر جای پاک	چو زشتش نماید بپوشد بخاک
تو آزادی از ناپسندیدها	نترسی که بر وی فتد دیدها
براندیش از آن بندهٔ پر گناه	که از خواجه آبق شود چند گاه
اگر باز گردد بصدق و نیاز	بزنجیر و بندش نیارند باز
بکین آوری با کسی بر ستیز	که از وی گزیرت بود یا گریز
کنون کرد باید عمل را حساب	نه وقتی که منشور گردد کتاب
کسی گر چه بد کرد هم بد نکرد	که پیش از قیامت غم خود بخورد
گر آئینه از آه گردد سیاه	شود روشن آئینهٔ دل بآه

بترس از گناهان خویش این نفس — که روز قیامت نترسی ز کس

حکایت

غریب آمدم در سواد حبش — دل از دهر فارغ سر از عیش خوش
به ره بر یکی دکه دیدم بلند — تنی چند مسکین بر او پای بند
بسیچ سفر کردم اندر نفس — بیابان گرفتم چو مرغ از قفس
یکی گفت کاین بندیان شب روند — نصیحت نگیرند و حق نشنوند
چو بر کس نیامد ز دستت ستم — ترا گر جهان شحنه گیرد چه غم
نکونام را کس نگیرد اسیر — بترس از خدای و مترس از امیر
نیاورد عامل غش اندر میان — نیندیشد از رفع دیوانیان
وگر عفتش را فریبست زیر — زبان حسابش نگردد دلیر
چو خدمت پسندیده آرم بجای — نیندیشم از دشمن تیره رای
اگر بنده کوشش کند بنده وار — عزیزش بدارد خداوندگار
وگر کند رایست در بندگی — ز جانداری افتد بخربندگی
قدم پیش نه کز ملک بگذری — که گر باز مانی ز دد کمتری

حکایت

یکی را بچوگان شه دامغان — بزد تا چو طبلش برآمد فغان
شب از بیقراری نیارست خفت — بر او پارسائی گذر کرد و گفت
بشب گر ببردی بر شحنه سوز — گناه آبرویش نبردی بروز
کسی روز محشر نگردد خجل — که شبها بدرگه برد سوز دل

اگر هوشمندی ز داور بخواه | شکست تو به تقصیر روز گناه
هنوز ار سر صلح داری چه بیم | در عذرخواهان نبندد کریم
لطیفی که آورد ت از نیست هست | عجب گر بیفتی نگیردت دست
اگر بنده دست حاجت برآر | وگر شرمسار آب حسرت ببار
نیامد برین در کسی عذرخواه | که سیل ندامت نشستش گناه
نریزد خدا آبروی کسی | که ریزد گناه آب چشمش بسی

حکایت

بصنعا درم طفلی اندر گذشت | چه گویم کز آنم چه بر سر گذشت
قضا نقش یوسف جمالی نکرد | که ماهی گورش چو یونس نخورد
درین باغ سروی نیامد بلند | که باد اجل بیخش از بن نکند
عجب نیست بر خاک اگر گل شگفت | که چندین گل اندام در خاک خفت
بدل گفتم ای ننگ مردان بمیر | که کودک رود پاک و آلوده پیر
ز سودا و آشفتگی بر قدش | برانداختم سنگی از مرقدش
ز هولم دران جای تاریک و تنگ | بشورید حال و بگردید رنگ
چو باز آمدم زان تغیر بهوش | ز فرزند دلبندم آمد بگوش
گرت وحشت آمد ز تاریک جای | بهش باش و با روشنائی درآی
شب گور خواهی منور چو روز | ازینجا چراغ عمل بر فروز
تن کارکن می بلرزد ز تب | مبادا که نخلش نیارد رطب
گروهی فراوان طمع ظن برند | که گندم نیفشانده خرمن برند

برآن خورد سعدی که بیخی نشاند — کسی برد خرمن که تخمی فشاند

باب دهم در مناجات

بیا تا برآریم دستی ز دل — که نتوان برآورد فردا ز گل
بفصل خزان در نبینی درخت — که بی برگ ماند ز سرمای سخت
برآرد تهی دستهای نیاز — ز رحمت نگردد تهیدست باز
مپندار از آن در که هرگز نبست — که نومید گردد برآورده دست
همه طاعت آرند و مسکین نیاز — بیا تا بدرگاه مسکین نواز
چو شاخ برهنه برآریم دست — که بی برگ ازین بیش نتوان نشست
خداوندگارا نظر کن بجود — که جرم آمد از بندگان در وجود
گناه آید از بندهٔ خاکسار — بامید عفو خداوندگار
کریما برزق تو پرورده‌ایم — بانعام و لطف تو خو کرده‌ایم
گدا چون کرم بیند و لطف و ناز — نگردد ز دنبال بخشنده باز
چو ما را بدنیا تو کردی عزیز — بعقبی همین چشم داریم نیز
عزیزی و خواری تو بخشی و بس — عزیز تو خواری نبیند ز کس
خدایا بعزت که خوارم مکن — بذل گنه شرمسارم مکن
مسلط مکن چون منی بر سرم — ز دست تو به گر عقوبت برم
بگیتی بتر زین نباشد بدی — جفا بردن از دست همچون خودی
مرا شرمساری ز روی تو بس — دگر شرمسارم مکن پیش کس
گرم بر سر افتد ز تو سایه‌ای — سپهرم بود کمترین پایه‌ای

باب ۱۰

اگر تاج بخشی سر افرازدم	تو بردار تا کس نیندازدم

حکایت

تنم می بلرزد چو یاد آورم	مناجات شوریده در حرم
که میگفت با حق بزاری بسی	مینفگن که دستم نگیرد کسی
بلطفم بخوان یا بران از درم	ندارد بجز آستانت سرم
تو دانی که مسکین و بیچاره ایم	فرو مانده با نفس اماره ایم
نمی تازد این نفس سرکش چنان	که عقلش تواند گرفتن عنان
که با نفس و شیطان بر آید بزور	نبرد پلنگان نیاید ز مور
بمردان راهت که راهی بده	وزین دشمنانم پناهی بده
خدایا بذات خداوندیت	باوصاف بی مثل و مانندیت
بلبیک حجاج بیت الحرام	بمدفون یثرب علیه السلام
بتکبیر مردان شمشیر زن	که مرد وغا را شمارند زن
بطاعات پیران آراسته	بصدق جوانان نوخاسته
که ما را در آن ورطه یکنفس	زننگ دو گفتن بفریاد رس
امید است از آنان که طاعت کنند	که بی طاعتان را شفاعت کنند
بپاکان کز آلایشم دور دار	وگر زلتی رفت معذور دار
بپیران پشت از عبادت دوتا	ز شرم گنه دیده بر پشت پا
که چشمم ز روی سعادت مبند	زبانم بوقت شهادت مبند
چراغ یقینم فرا راه دار	ز بد کردنم دست کوتاه دار

بگردان ز نادیدنی دیده ام | مده دست بر ناپسندیده ام

من آن ذره ام در هوای تو نیست | وجود و عدم در ظلالم یکیست

ز خورشید لطفت شعاعی بسم | که جز در شعاعت نه بیند کسم

بدی را نگه کن که بهتر کس است | گدا را ز شاه التفاتی بس است

مرا گر بگیری بانصاف و داد | بنالم که عفوم نه این وعده داد

خدایا بذلت مران از درم | که صورت نه بندد دری دیگرم

ور از جهل غائب شدم قدر چند | کنون کآمدم در برویم مبند

چه عذر آرم از ننگ تردامنی | مگر عجز پیش آورم کای غنی

فقیرم بجرم گناهم مگیر | غنی را ترحم بود بر فقیر

چرا باید از ضعف حالم گریست | اگر من ضعیفم پناهم قویست

خدایا بغفلت شکستیم عهد | چه زور آورد با قضا دست جهد

چه برخیزد از دست تدبیر ما | همین نکته بس عذر تقصیر ما

همه هرچه کردم تو برهم زدی | چه قوت کند با خدائی خودی

نه من سر ز حکمت بدر میبرم | که حکمت چنین میرود بر سرم

حکایت

سیه چرده ای را کسی زشت خواند | جوابی بگفتش که حیران بماند

نه من صورت خویش خود کرده ام | که عیبم شماری که بد کرده ام

ترا با من ار زشت رویم چه کار | نه آخر منم زشت و زیبا نگار

از آنم که بر سر نبشتی ز پیش | نه کم کرده ام ای بنده پرور نه بیش

توانایی آخر که قادر نیم … توانای مطلق تویی من کیم

گرم رهنمایی رسیدم بخیر … وگر گم کنی باز ماندم ز سیر

جهان آفرین گر نه یاری کند … کجا بنده پرهیزگاری کند

حکایت

چه خوش گفت درویش کوتاه دست … که شب توبه کرد و سحرگه شکست

گر او توبه بخشد بماند درست … که پیمان ما بی ثباتست و سست

بحقت که چشمم ز باطل بدوز … بنورت که فردا بنارم مسوز

ز مسکینیم روی در خاک رفت … غبار گناهم بر افلاک رفت

تو یک نوبت ای ابر رحمت ببار … که در پیش باران نپاید غبار

ز جرمم درین مملکت جاه نیست … ولیکن بملکی دگر راه نیست

تو دانی ضمیر زبان بستگان … تو مرهم نهی بر دل خستگان

حکایت

مغی در بروی از جهان بسته بود … بتی را بخدمت میان بسته بود

پس از چند سال آن نکوهیده کیش … قضا حالتی صعبش آورد پیش

بپای بت اندر بامید خیر … بنالید بیچاره بر خاک دیر

که درمانده‌ام دست گیر ای صنم … بجان آمدم رحم کن بر تنم

بزارید در خدمتش بارها … که هیچش بسامان نشد کارها

بتی چون برآرد مهمات کس … که نتواند از خود براندن مگس

برآشفت کای پای بند ضلال … بباطل پرستیدمت چند سال

مہمے کہ در پیش دارم برآر
وگرنہ بخواہم ز پروردگار

ہنوز از بت آلودہ رویش بخاک
کہ کامش برآورد یزدان پاک

حقائق شناسی درین خیرہ شد
کہ سر وقت صافی برو تیرہ شد

کہ سرگشتهٔ دون یزدان پرست
ہنوزش سر از خمر بتخانہ مست

دل از کفر و دست از خیانت بشست
خدایش برآورد کامی کہ جست

فرو رفتہ خاطر درین مشکلش
کہ پیغامے آمد بگوش دلش

کہ پیش صنم پیر ناقص عقول
بسے گفت و قولش نیامد قبول

گر از درگہ ما شود نیز رد
پس آنگہ چہ فرق از صنم تا صمد

دل اندر صمد باید ای دوست بست
کہ عاجزتر اند از صنم ہر کہ ہست

محالست اگر سر برین در نہی
کہ باز آیدت دست حاجت تہی

خدایا مقصر بکار آمدیم
گنہگار و امیدوار آمدیم

حکایت مست موذن

شنیدم کہ مستے ز تاب نبید
بمقصورہ مسجدے در دوید

بنالید بر آستان کرم
کہ یارب بفردوس اعلی برم

موذن گریبان گرفتش کہ ہین
سگ و مسجد ای فارغ از عقل و دین

چہ شایستہ کردی کہ خواہی بہشت
نمی‌زیبدت ناز با روی زشت

بگفت این سخن پیر و بگریست مست
کہ مستم بدار از من ای خواجہ دست

عجب داری از لطف پروردگار
کہ باشد گنہگاری امیدوار

ترا می‌نگویم کہ عذرم پذیر
در توبہ بازست و حق دستگیر

همی شرم دارم ز لطف کریم | که خوانم گنه پیش عفوش عظیم

کسی را که پیری در آرد ز پای | چو دستش نگیرند بخیزد ز جای

من آنم ز پای اندر افتاده پیر | خدایا بفضلت توام دستگیر

نگویم بزرگی و جاهم ببخش | فروماندگی و گناهم ببخش

اگر یاری اندک زلّت دانم | بنابخردی شهره گردانم

تو بینا و ما خائف از یکدگر | که تو پرده پوشی و ما پرده در

برآورده مردم ز بیرون خروش | تو با بنده در پرده و پرده پوش

بنادانی از بندگان سر کشند | خداوندگاران قلم در کشند

اگر جرم بخشی بمقدار جود | نماند گرفتاری اندر وجود

وگر خشم گیری بقدر گناه | بدوزخ فرست و ترازو مخواه

گرم دستگیری بجائی رسم | وگر بفگنی برنگیرد کسم

که زور آورد گر تو یاری دهی | که گیرد چو تو رستگاری دهی

دو خواهند بودن بمحشر فریق | ندانم کدامین دهندم طریق

عجب گر بود راهم از دست راست | که از دست من جز کجی برنخاست

دلم میدهد وقت وقت این امید | که حق شرم دارد ز موی سپید

عجب دارم ار شرم دارد ز من | که شرمم نمی آید از خویشتن

نه یوسف که چندین بلا دید و بند | ق چو حکمش روان گشت و قدرش بلند

گنه عفو کرد آل یعقوب را | که معنی بود صورت خوب را

بکردار بدشان مقید نکرد | بضاعات مزجاتشان رد نکرد

۱۰

ز لطفت همین چشم دارم بسی	بدین بی بضاعت ببخش ای غنی

بضاعت نیاوردم الا امید
خدایا ز عفوم مکن نا امید

خاتمة الطبع

پس از تمهید عمده ترین کلام + و ترقیم کلام ستوده انجام + اعنی حمد محمودی که انسان ابشرف ناطقه ممتاز ساخت + و نعت سروری که در عرصهٔ عالم علم هدایت برافراخت + کمترین گمنامان منزوی مصحح مطبع مصطفوی + سعد الدین حیدر علوی + ثبته الله علی الصراط السوی + بخدمت شائقان فنون آگاهی و سحبان فنونان دانش پناهی + حالی میسازد که چون درین جزو زمان جهل و بخل بهر طرف شائع گشته و حقد و حسد بهر جانب انتشار پذیرفته متعلمان از چند وجه در تحصیل علوم قاصرند و معلمان با وجودیکه خبر بضاعت مزجاة از بعض فنون فارسی بهره از علم باایشان نیست طالبان را ازان محروم میدارند و نفع رسانی خلائق را گویا از قبیل محرمات میشمارند و آنچه با خود دارند نمیخواهند که تا لب گور با خود ببرند بنابرین علیه جامع محامد و مناقب بی پایان ممدوح اکابر و اعیان زمان محمد مصطفی خان ولد حاجی محمد روشن خان اتم الله تعالی علیهما المواهب و کفی مهماتهما رب المشارق والمغارب برغم این طائفهٔ زائغه از جادهٔ مستقیم و ناسیه سرنجیه نفس لئیم این بی سعر پارا

مخاطب کرده فرمودند که بالتدریج فوائد متعلقهٔ کتب درسیه را آنچه قابل فهم
عوام الناس باشد از کتب لغت و شروح برآورده بر طالبان عرضه دهید و
نکات مفید را وقف هر مستفید سازید تا بطبع نمودن آن یادگاری از ما و شما بر عرصهٔ کون
و فساد باقی ماند و مستفیدین این باقیات صالحات تمتع یافته بدعای خیر یاد کنند قطعه

غرض نقشیست کز ما یاد ماند	که هستی را نمی بینم بقائی
مگر صاحبدلی روزی برحمت	کند در حال این مسکین دعائی

امتثالاً لامره الشریف ابتدا از مختصرات کرده کتاب مستطاب بوستان را که
گل همیشه بهار گلزار معانیست و گلدستهٔ ریاض سخندانی تصنیف سردفتر
سیاحان عالم استغنا و بی نیازی مولانا شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی
قدس الله سره العزیز بالنسخهٔ پسندیدهٔ مقبول بارگاه حی قیوم مولانا
محمد مخدوم مرحوم که نقل برداشته شده است از نسخهٔ بوستان کتبخانهٔ
برهان علیخان که عمرو بن یوسف ابیوردی در سنه هشتصد و پنج هجری
در بلدهٔ ابیورد برای صفی الدوله نوشته بود تطبیق کامل کرده تحشیه اش
بحواشی مفید مستخرج از کتب لغت و شروح معتمده و اقوال اساتذهٔ معتبرین
و معاصرین ماهرین نمودم و آخر حواشی العلامت ماخذ آن بر حسب تفصیلی
که در پشت ورق صدر کتاب مبین شده بنابر فرط احتیاط معلم
ساختم گو عبارت حاشیه با عبارت ماخذ اتحاد الفاظ نداشته باشد مگر در
بعض حواشی مختصر که در درس استاذ الاساتذه مولانا محمد مخدوم مرحوم مسموع
گشته خلف وعده روداد و علامت س نوشته نشد که موجب تنگی بین السطور

میشد و در ایضاح مشکلات این کتاب و تصحیح متن و حواشی آن بقدر وسع خود
کوتاهی نکردم مگر چونکه خطا و نسیان در طینت انسان مخمر ست و کتب محتاج الیه این باب
بهت کم و زیاده نمودن کاتبین عبارات از اغلاط محفوظ و مصون نبودند
عجب نیست که خطائی رفته باشد و نیز مردم طرف مقابل در حالت تصحیح با وجود
کمال تاکید بعض اوقات غفلت میورزند در استماع عبارات و بیان اختلافات و هم بعد
از تصحیح در حال طبع بسبب تخالف هوا و شدت موسم گرما وغیره گاهی کار گزاران مطبع
اختیاری بدست نمی ماند و در ارتسام و انتقاش بعضی حروف و کلمات
تخلل واقع میشود بالجمله از خردپروران والافطرت و دانشوران عالی منقبت
التماس آنست که اخلاق کریمانه و الطاف بزرگانه مبذول داشته بنظر انصاف
و دور از اعتساف ملاحظه فرمایند و اگر سهوی و خطائی ملحوظ گردد باصلاح آن گرایند
و در اصلاح فاسد و ترویج کاسد کوشند و زلات این هیمقدار بذیل عفو بپوشند
و از روی شقاق و نفاق اشهب اندیشه را در میدان عیبجوئی گرم جولان
نکنند و زبان بطعن و نکوهش نگشایند صائب گوید شعر

بپوش چشم خود از عیب تا شوی بی عیب	که عیب پوش کسان عیب پوش خویش باشد

و اگر فائده و جوار ندیده شر و مروت آنست که در حق مهتمان طبع این نسخه زرین کلمه خیری فرمایند

بیت سخنی خوش نشنوم و گهم	بهتر آید ز بخشش زر و سیم

وَأَسْأَلُ مِنْ رَبِّ الْأَرْبَابِ أَنْ يَجْعَلَ هٰذَا الْكِتَابَ مَقْبُولًا لِأُولِي الْأَلْبَابِ
وَمَحْبُوبًا لِلْأَعَادِي وَالْأَحْبَابِ وَأَنْ يَنْفَعَنِي بِهِ فِي مَحَلِّ الْأَشْهَادِ حِينَ لَا يَنْفَعُ هَاجِرَةُ الْأَنْهَارِ

بیت یا رب این نسخه شرف بنیاد	خلق را مایهٔ هدایت باد

قطعهٔ تاریخ که از قلم بلاغت رقم شیخ کرامت علی اظهر سلّمه

کتاب بوستان چون طبع گردید — جهانے شد ز فکر صحت آزاد
بگردِ اظهر بیان تاریخ طبعش — گلستان معانی بوستان باد

قطعهٔ تاریخ دیگر ریختهٔ خامهٔ معانی شمامهٔ ناصر علی متخلص بنصیر سلّمه الله تعالی

مطبوع شد چو حاشیهٔ متن بوستان — گویا دمید سبزه لب حوض بوستان
از گلستان دل گل سالش نصیر جست — گفتا از و مشام همه طرفه بوستان

قطعهٔ تاریخ دیگر طبعزاد عاصی عبد الرحمن ولد حاجی محمد روشن خان عفا عنهما الرحمن

بوستان چون با حواشی طبع کرد — مصطفی خان صاحب الامکان
سال طبعش از خرد جستم بگفت — شد مزین با حواشی بوستان

وَلنختِمِ الکَلَامَ بِالصَّلٰوۃِ وَالسَّلَامِ عَلٰی مُحَمَّدٍ سَیِّدِ الْاَنَامِ وَعَلٰی اٰلِهِ الْکِرَامِ وَاَصْحَابِهِ الْعِظَامِ وَعَلٰی مَنْ تَبِعَهُمْ اِلٰی یَوْمِ الْقِیَامِ ؏

تمّت

بعون الله المستعان نسخهٔ صحیحهٔ بوستان تصنیف شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی رحمة الله علیه محشّی بحواشی لغات و شروح معتبر مرتبهٔ هفتم باهتمام محمد عبد الواحد خلف محمد مصطفی خان مغفور بن حاجی محمد روشن خان مبرور بتاریخ یازدهم ربیع الاول ۱۲۹۵ هجری در مطبع مصطفائی واقع بلدهٔ لکهنو بمحلهٔ محمود نگر زیر اکبری دروازه حلیهٔ انطباع پوشید و الحمد لله العلی العظیم

ASIATIC SOCIETY

ASIATIC SOCIETY